

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
CUMHURİYET TARİHİ BİLİM DALI

İSTANBUL'DA EKMEK MESELESİ (1929-1938)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

EZGİ İŞBİL

İSTANBUL 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
CUMHURİYET TARİHİ BİLİM DALI

İSTANBUL'DA EKMEK MESELESİ (1929-1938)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

EZGİ İŞBİL

DOÇ. DR. ŞERAFETTİN CAN ERDEM

İSTANBUL 2019

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek lisans öğrencisi Ezgi İŞBİL'in **İstanbul'da Ekmek Meselesi (1929-1938)** konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Tarihi Anabilim Dalı, Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı yüksek lisans tezi olarak ~~oy birliği~~ / oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

İmza

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Şerafettin Can ERDEM
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

Üye : Prof. Dr. Bülent BAKAR
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

Üye : Doç. Dr. Ökkeş Kürşad KARACAGİL
Üniversitesi İstanbul Üniversitesi

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu' nun 23 / 09 / 2019 tarih ve 2019/21-4 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Okan YEŞİLOT
Müdür

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	III
ÖZET.....	IV
ABSTRACT	V
KISALTMALAR	VI
TABLolar.....	VII

GİRİŞ

EKMEĞİN TARİHİ SERÜVENİ

1.1.EKMEĞİN TARİHÇESİ.....	2
1.2. TÜRKLERDE EKMEĞİN ÖNEMİ.....	5
1.3. OSMANLI'DA EKMEK	6
1.3.1. Narh Sistemi	13

1. BÖLÜM

1929 – 1938 YILLARI ARASINDA EKONOMİK DURUM

1.1. ATATÜRK DÖNEMİ EKONOMİ POLİTİKASI	16
1.2. 1929 – 1938 ARASI TARIMSAL DURUM	20
1.2.1. Hububat Politikaları.....	25
1.2.2. 1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye'ye Etkileri	29
1.2.3. Birinci Ziraat Kongresi	32
1.2.4. Ziraat Bankası'nın Hububat Satın Alması ve Buğday Mubayaası	33
1.2.5. Buğdayı Koruma Karşılığı Kanunu	38
1.2.6. Toprak Mahsulleri Ofisi	39

2. BÖLÜM

İSTANBUL'DA EKMEK (1929-1938)

2.1. İSTANBUL'UN NÜFUSU (1929-1938)	42
2.1.1. İstanbul'da Yaşam Şartları ve Hayat Pahalılığı.....	44
2.2. İSTANBUL'UN BUĞDAY VE UN TEMİNİ.....	47
2.2.1. Depolama ve Dağıtım	50
2.2.2. Buğday ve Un Fiyatları.....	51

2.3. DEĞİRMENLER	61
2.4. İSTANBUL'DA FIRINLAR	64
2.4.1. İstanbul'da Fırın Sayısı.....	66
2.4.2. İstanbul'da Fırıncılar	67
2.4.3. Fırınlara Teftişı	69
2.5. İSTANBUL'DA EKMEKÇİLİK	73
2.5.1. Ekmeğin Fiyatı	78
SONUÇ	92
EKLER	94
KAYNAKÇA	101

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nin başkenti, Türkiye Cumhuriyeti'nin gözbebeği İstanbul'un ihtiyaçlarını karşılamak tarih boyunca her zaman çok önemli olmuşken, ekmek konusu ise mutlaka ilk sıralarda yerini almıştır. İstanbul'da Ekmek Meselesi (1929-1938) adlı yüksek lisans tezinde İstanbul'un iâşesinin Osmanlı Devleti'nde nasıl karşılandığı ve daha sonrasında 1911 yılından itibaren savaşıardan rahat nefes alamayan toplumun ve devletin ekmek konusunda nasıl hareket ettiğine değinilmiştir. Çalışmada buğday temini, değirmenler, fırınlar ve ekmeğin fiyatından bahsedilirken sürecin tamamında devletin kontrolü ve bu rolün önemi de göz ardı edilmemiştir.

Çalışma, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde ekmeğin tarihçesinden başlanarak, Türklerde ve Osmanlı Devleti'nde ekmeğin öneminden bahsedilmiş, ikinci bölümde ise konunun esasını oluşturan İstanbul'un 1929-1938 yılları arasındaki ekmek meselesi ele alınmıştır. 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın Türkiye'ye etkileri, buğday ve ekmek fiyatlarına yansımaya değinilirken dönemin ekonomi politikaları ve devletin Ziraat Bankası aracılığıyla aldığı önlemler de aktarılmaya çalışılmıştır.

Çalışmada başta gazeteler, arşiv belgeleri olmak üzere, İstanbul Ticaret Odası verileri ve konu ile ilgili yazılmış olan kitap, makale ve tezlerden yararlanılmıştır.

Son söz olarak, tez konumun ortaya çıkışında bana oldukça yardımcı olan, lisans eğitimimden beri bilgisinden yararlandığım sevgili hocam Doç. Dr. Ali Satan'a, tez sürecimin başlamasının ardından tüm sorularıma içtenliğiyle karşılık veren, sabrı ve ilgisiyle beni saran sevgili hocam Doç. Dr. Ş. Can Erdem'e teşekkürlerimi belirtmek isterim. Son olarak bu uzun ve zorlu süreçte yanımda olan başta tüm eğitim hayatımı birlikte geçirdiğim arkadaşım Büşra Genç Sayım'a ve tüm değerli arkadaşlarıma sabır ve desteklerinden ötürü ve tüm hayatım boyunca maddi manevi her konuda, her zaman yanımda olan, asla desteğini esirgemeyen aileme sonsuz teşekkür ederim.

Ezgi İŞBİL

İSTANBUL- 2019

ÖZET

İnsanoğlunun geçmişten günümüze temel besin maddesi ekmektir. Ekmeğin ilkel şartlarda yapılmaya başlandığı dönemden modern fırınlarda yapılış sürecine dek uzun bir dönüşüm süreci vardır. Türklerin ilk ana yurdu Orta Asya'dan Anadolu'ya getirdikleri ekmek kültürü ise zaman içinde şekillendi.

Her dönemde, toplumun her kesiminde başköşede olan ekmek, konumu itibariyle tarih boyunca önemli bir yere sahip olan İstanbul'da halkın en çok tükettiği ürün oldu. Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'ni devirlerinde ekmek kültürü devlet kontrolünde kalarak gelişti. Başta İstanbul olmak üzere halkın karnını doyuran ekmeğin buğday üretiminden un haline getirilmesine, unun fırınlara ulaştırılmasından hamur haline getirilip fırınlarda satılmasına kadar tüm süreçte kontrol mekanizmasını elinde tutan devlet, başta temizlik ve fiyat denetimi olmak üzere tüm aşamaları dikkatle takip etti. Cumhuriyet'in ilanı ardından yaşanan sosyo-ekonomik gelişmeler, 1929 Dünya Ekonomik Buhranı, Ziraat Bankası'nın aldığı önlemler, İstanbul'da karşılaşılan hayat pahalılığı gibi durumlar ekmeğin yapımında kullanılan buğdaydan başlayarak hem nakliye konusunda hem de fiyatlar konusunda ekmeği etkileyen durumlar olarak ortaya çıktı. Mustafa Kemal Atatürk döneminde de ekonomi politikaları kontrol altında tutulduğu gibi ekmeğin yapımından halka ulaştırılmasına kadarki süreç de devletin kontrolünde bulundu.

ABSTRACT

The basic nutrient of mankind from past to present is bread. There is a long process of transformation from the period in which the bread was made under primitive conditions to the construction in modern ovens. The bread culture that the Turks brought from their first homeland, Central Asia, to Anatolia was shaped over time.

In every period, bread in every section of society has become the most consumed product of the people in Istanbul, which has an important place throughout history. the Ottoman Empire and the Republic of Turkey knocked develop without state control in the bread culture. The state, which controls the entire process from the wheat production to the flour, from the delivery of the flour to the ovens to the dough and sold in the ovens, followed carefully all stages of cleaning and price control. The socio-economic developments after the proclamation of the Republic, the 1929 World Economic Depression, the measures taken by Ziraat Bank, and the cost of living in Istanbul emerged as conditions affecting the bread in terms of transportation and prices. In the period of Mustafa Kemal Atatürk, the economic policies were kept under control and the process from making the bread to the public was under the control of the state.

KISALTMALAR

a.g.a.	Adı Geçen Ansiklopedi
a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
a.g.t.	Adı Geçen Tez
BCA	Başkanlık Cumhuriyet Arşivi
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
CHF	Cumhuriyet Halk Fırkası
M.Ö.	Milattan önce
s.	Sayfa
TL	Türk Lirası
TMO	Toprak Mahsulleri Ofisi
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
vb.	ve benzeri
vs.	ve saire

TABLÖLAR

Tablo 1.1. 1923 yılı ithalatı

Tablo 1.2. Türkiye tarımında üretim 1928-1939 yıllık ortalamalar

Tablo 2.1. Ekili buğday alanı ve üretimi

Tablo 2.2. 1925-1938 yılları arasında buğdayın fiyat seyri TL

Tablo 2.3. 1928-1934 yılları arasında buğday fiyatı

GİRİŞ

İnsanın doğal ihtiyaçlarının başında karnını doyurmak yani beslenme gelmektedir. Ekmek ise beslenmenin en önemli ögesidir. Toplumların yaşamında hem beslenme anlamında hem de kültürel ve dinsel anlamda ekmek ‘kutsal’dır. O sadece karın doyurucu değil yerde kalmaması, yükseğe konulması gereken bir nimettir.

Ekmeğin tarihi aslında insanlığın tarihine eştir denilebilir. İlk insandan başlayarak günümüze gelen beslenme ihtiyacını karşılama amacı insanı bir arayışa yöneltti. Bu arayış sonucu belirli bir bilgi düzeyine gelen insan, yiyebileceği ürünleri üretebilme konumuna geldi. Bilgi ve tecrübe arttıkça yöntemler de değişti. Tarım yaparak ürün elde edebileceğini anlayan insan, toprağı ekip biçerek ürün elde etmeyi ve bu şekilde sağlıklı yollarla beslenmeyi öğrenmeye başladı.

Tarım yapmayı öğrenen insan, önce daha kolay tüketebileceği ürünler üzerine yoğunlaştı. Buğday, arpa, çavdar, mısır gibi tahılları çiğneyerek tüketebildi ama saklayınca sertleştiğini zaman içinde gözlemledi. Tahılı daha kullanışlı hale getirmesi gerekiyordu ki ezerek un haline getirmeye başladığı, içine su kattığı karışımı daha sonra hamur olarak adlandırdı. Hâlâ karın doyuracak durumda olmadığını görünce hamuru ısıtmaya, elindeki imkânlarla pişirmeye başladı ve tarih boyunca sofralardan eksilmeyen ekmeği hayatın merkezine koymayı başardı.

Mayanın icat edilmesiyle de ekmek boyut değiştirdi. İlk üretilen mayasız, kabarmamış, az lezzetli ekmeğin yerini mayalı, kabarmış ve lezzetli ekmek aldı. Bu lezzetli ekmek önce zengin sofralarda yerini buldu, zaman içinde buğdayın kullanılmasının yaygınlaşması üzerine ekmek daha geniş kitlelere, sofralara ulaştı.

Ekmeğin gelişiminin zirve noktası belki de fırınların ortaya çıkmasıydı. Kızgın taşlar üzerinde hamur pişirme yöntemi zaman içinde geliştirilerek fırınların ortaya çıkmasını sağladı. Böylelikle daha çok ve güzel üretilen ekmek, pişirme farklılıkları ve bölgesel özelliklerin de üretim sürecine dâhil olmasıyla çeşitlendi.

Bugün hâlâ sofralarda baş köşede olan ekmek, tarihsel süreç içinde insanların en önemli besini olarak görüldüğü için devletler tarafından kontrolü sadece büyük şehirlerde değil hâkim oldukları tüm sınırlarda gerekli oldu. Halkının karnının doymasını öncelikli görev olarak gören tüm devletler ekmeğin üretiminden sofrada yer alışına kadar geçen aşamalarda denetimlerini sürdürdü. Böylelikle hem halkı doydular hem de bu sayede iktidar korundu.

EKMEĞİN TARİHİ SERÜVENİ

1.1. Ekmeğin Tarihçesi

Ekmeğin, Osmanlıca “etmek” olarak yazıldı ama yüzyıllar boyunca halkın “ekmek” dediği kutsal besin Latin harflerinin kabulüyle birlikte “ekmek” olarak yazılmaya başladı. “Etmek, ekmek”; çeşitli hububat unundan yapılan hamurun ateş üzerinde fırın, tepsi ya da sacda pişirilmesiyle oluşan insanın temel gıdası oldu.¹

İnsanoğlunun yaşama devam edebilmesi için karnını doyurması gerekiyordu. Temel geçim kaynağı hayvancılık olan insanoğlu, tarım yapmayı öğrenince öncelikle elde ettiği ürünü nasıl daha kolay ve rahat tüketebileceğini anlamaya çalıştı. Bu süreçte sıklıkla kullanmaya başladığı buğday, arpa, mısır ve çavdar gibi bitkileri çiğ olarak yiyebildiğini fark etti. Ürünlerini depolayarak saklayan insan, sakladığı ürünün zamanla çok sertleştiğini ve çiğnenmesinin neredeyse mümkün olmadığını görünce bunun üzerine düşündü ve böylece ürünleri daha iyi koşullarda saklamanın yollarını aradı. Böylece taneli tarım ürünü olan tahıl ilkel değirmenlerde un haline getirdi. Daha sonra una su katıp elde ettiği hamuru ateşte pişirme seviyesine getirince ekmek üretimi de başladı.

Tarih öncesinden günümüze kadar, insanoğlunun temel gıdası olan ekmek, genellikle tahıl, tahıl yoksa çeşitli bitkisel ürünlerden elde edilen unun suyla hamur haline getirilip mayalanıp ya da mayasız pişirilmesiyle yapıldı. Pişirilme yeri, kullanılan un, pişirme tekniği ülkeler hatta bölgeler arasında ne kadar farklı olursa olsun ekmek, yerleşik ve uygar insanın yiyeceği olarak kabul edildi.

Tarihi, medeniyetlerin tarihi kadar eski olan ekmek, insanoğlunun bilinen en eski, en temel ve en önemli gıda maddesidir. Rivayete göre, ateşin bulunmasının ardından ilk insanlar su ile ıslatılmış ve kendi haline bırakılmış buğday hamurunda gözeneklerin meydana geldiğini gördü ve bu gözenekli kütleyi sıcak taşlar üzerinde pişirdikleri zaman lezzetinin iyi olduğunu tecrübe ederek ekmeği hayatlarına dâhil etti.

Çeşitli tahıl unundan yapılmış hamurun ateşte, sac üzerinde, tandırda, fırında veya tepside pişirilmesiyle hazırlanan yiyecek² olarak da tanımlanan ekmek, insanoğlunun beslenmesinde hayati bir öneme sahip oldu.

¹ Hakkı Göktürk, “Ekmeğin”, *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, 1968, C.9, s.4971.

² Murat Kuter, *İnsan ve Ekmek*, Kuter Yayıncılık, Bursa 2011, s.13.

Ekmeğin tarihi başlangıcını arpa ve yabani buğdayın tarihi ile başlatmak doğru olur.³ Ekmek yapımında akla ilk gelen buğday, çavdar, arpa ve yulaf unları olmasına rağmen özellikle kıtlığın, yokluğun olduğu zamanlarda bezelye, fasulye, kestane, süpürge darısı ve patates unlarından da ekmek pişirilmesi görülen bir durumdu. Ama önceden olduğu gibi günümüzde de hala un denilince önce buğday anlaşılır. Çavdar, arpa ve yulaf unlarından yapılan ekmeğe ise kabarması için yine bolca buğday unu karıştırılır.

Yerleşik hayata geçilmesiyle birlikte insanoğlunun kullandığı tahılın da veriminde artış oldu. Tahılın yetişmesinin kolaylığı, depolanma süresinin uzunluğu, nakliyesinin kolaylığı gibi etkenler onun insanların beslenmesinde önemli bir rol oynamasını sağladı. Tarih boyunca da gereksinim ve tecrübeler ışığında tahıl çeşitli şekillerde tüketildi. Tarihte ekmeği yapmayı ilk öğrenenlerin Mısırlılar, Uzak Doğulular ve Yahudiler olduğu tahmin edilmektedir.⁴

M.Ö. 9000- 5500 yıllarında yaşanan ve Cilalı Taş Devri olarak adlandırılan dönemde tarımın ilk adımları atıldı. M.Ö.9000 yılları öncesinde yabani buğday, küçük kıvıllı buğday ve gemik denilen bir çeşit buğday ehlileştirilmeye, Şeria vadisinde Ceriko’da ve Şam’ın güneydoğusunda bulunan Tell Esved’de de ekilip biçilmeye başlandı. Böylelikle tarım ekonomisi doğmaya başladı ve birkaç kuşak içinde buğday ehlileşti.⁵

Anadolu’da M.Ö. 6800’lerde, Çatalhöyük’te kültür bitkisi olarak tek taneli kıvıllı buğday, çift taneli kavuzlu buğday ve ekmeklik buğday çeşitlerinin ekildiği yapılan araştırmalarla ortaya konuldu.⁶

Mezopotamya’da tarım yapmaya başlayan Sümerlerin, M.Ö. 5000’lerde Orta Asya’dan bölgeye geldiklerinde buğday ve arpa ekip bu iki üründen maya üretmeyi bildikleri tespit edildi. Ekmeğe “ninda” adını veren Sümerlerin beslenmesinde arpa ekmeğinin önemli bir yer tuttuğu bilinmekteydi.

M.Ö. 4300’lerde değirmencilik ve fırıncılıkla ilgilenen Babilliler M.Ö. 4000’lerde kullandıkları özel fırınlarda ekmek pişirip tüketiyorlardı.⁷ Irak’ta yapılan kazılarda elde edilen kömürleşmiş buğday taneleri ise hem Asurluların hem Babillilerin buğdayı ekip biçtiğini ortaya koydu. Eski Mısırlıların M.Ö.4000’lerin sonlarına doğru kabuğu tanesinden çiğ

³ Murat Kuter, *a.g.e.*, s.48.

⁴ Eda Çekil Turgul, *XVI. Yüzyılın İkinci Yarisında İstanbul’un Ekmeği: İlle Somun*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2017, s. 34.

⁵ Murat Kuter, *a.g.e.*, s.48.

⁶ Artun Ünsal, *Nimet Geldi Ekine(Türkiye’nin Ekmeklerinin Öyküsü)*,Yapı Kredi Yayınları,5.Baskı,İstanbul 2016, s.113.

⁷ Murat Kuter, *a.g.e.*, s.49.

dövüldüğü zaman bile ayrılabilen bir buğday çeşidi kullanmalarının, ekmeğin bulunmasında önemli bir rolü oynadığı söylenebilir. M.Ö. 3500'lü yıllarda Mısırlıların ilk ekmeği yaptığı bilinir. Hamur kızgın taş üzerinde yayılır, sonra üstüne örtülen sıcak kül yardımıyla ateşte kendi kendine pişerdi. Böylelikle Mısırlılar ilkel şekilde de olsa ekmek yapımında başarıya ulaştı ve tüm dünyaya örnek oldu.

M.Ö. 2600 yıllarında Eski Mısırlılar, buğday unu ve su karışımından elde ettikleri hamura maya kattıklarında ortaya çıkan ekmeğin daha yumuşak ve daha kabarık olduğunu gördü. Mısır halkı sınıflara ayrılmış haldeydi ama neredeyse hepsi ekmeği uzun zamandan beri biliyordu. Fakat mayanın tesadüfen bulunmasından sonra beyaz ekmek hem soyluların hem de sarayın simgesi haline gelerek kullanılmaya başlandı. Fakat Eski Mısır, kendi döneminde kimyadan en iyi anlayan ülke olduğu için ekmeğin bulunuşunun basit bir rastlantı değil iyi bir kimya bilgisiyle alâkalı olduğu da söylenebilir. Bilinçli ya da tesadüfen bulunan bu mayalı ekmek zaman içinde öyle değer kazandı ki, Eski Mısır'da para yerine geçerek kullanılmaya başlandı.⁸

Tarihte Mısırlıların başta kimya olmak üzere birçok bilim dalında ileri seviyede olduğu bilinir. Kabuğundan kolay ayrılan buğday kullanmaları ve Nil Nehri'nin suladığı yerdeki ürünlerin bereketli olması da işlerini kolaylaştırdı. Kimya bilgisi yanında Nil suyunun içerdiği doğal maya gibi tabii şartların da ekmeğin mayalanarak kullanılmasını sağlaması Mısırlıların medeniyete katkısının açık göstergesiydi.

Mısır'da bulunan fosillerin diş yapılarına bakıldığında bu insanların kepekli ve kalın kabuklu ekmek çiğnedikleri görülür. M.Ö. 2575-2134 yılları arasında tarihlendirilmiş olan Mısır'daki Giza Piramit'inde yapılan 1991 yılındaki kazıda piramidin yapımında çalışan işçilerin ekmek yapımı için kullandıkları fırınlar bulundu. Ayrıca Mısırlıların mezar hediyelerinden biri olarak da ekmek kullanılmaktaydı.⁹ M.Ö. 18. yüzyılda Mısır hükümdarlığı verimin bol olduğu yıllarda hububatı depoluyordu ve o süreçte Mısır hububat ambarı denilebilecek seviyede faaliyet gösteriyordu.¹⁰

Mısırlılardan ve Yahudilerden fırıncılık sanatını öğrenen Yunanlılar, zamanla onların yaptığına benzer ekmekler yapmaya başladı. Romalılar da uzun bir süre pişmiş buğday sistemini kullandıktan sonra M.Ö.600'lü yıllarda Yunanlılardan ekmek yapmayı öğrendi.

⁸ Murat Kuter, *a.g.e.*, s.49.

⁹ Gösterilen yer

¹⁰ Fahri Yavuz, "Türkiye'de Tarım Politikası", *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 31, Özel Sayı, 9-22, 2000, s.9-10.

Mısır'dan Roma'ya ve ardından Batı Avrupa'ya yayılan mayalı ekmek, sonraki yüzyıllarda da hemen hemen bütün dünyaya yayılarak sofralarda başköşede yerini aldı.¹¹

1.2. Türklerde Ekmeğin Önemi

Orta Asya'da ekmek, etmek ve yapmak anlamında kullanıldı. Ekmek, azık, katık ve yemek olarak yenildi. Yemek olmadan ekmek tek başına yenilebilirdi ama ekmek olmadan yemek olmazdı.

Aslında birçok toplumda olduğu gibi Türk anlayış ve kültüründe de ekmek kutsal kabul edildi ve dinin direği, Tanrı'nın nimeti, yaşamın taşıyıcısı olarak görüldü. “Camii yapılmadan önce fırın yapılmış.” sözü halk arasında ekmeğe verilen önemi açıkça göstermekteydi. Türkler sofraya ekmeeksiz oturmaz ve Türk'ün karnı ekmeeksiz doymaz anlayışı vardı.

Orta Asya'dan gelen göçebe Türk boylarının getirdiği ekmek kültürü; Selçuklular, Türk beylikleri, Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar uzanan süreçte hem Anadolu hem komşu ülkelerin kültürü ve ekmek alışkanlıkları ile iç içe geçti. Orta Asya'da Altay ve Tanrı Dağları civarında yaşayan Türk boylarının, Çinliler ile girdikleri yakın ilişkiler onları birçok alanda olduğu gibi tarım konusunda da etkiledi.

Türklerin geçim kaynakları Orta Asya'da da Anadolu'da da tarım ve hayvancılığa dayandığı için bu durumun yeme içme kültürünün belirlenip şekillenmesinde etkisi oldukça büyüktü. Ekmek, ister başlı başına ister bir yemeğin yanında karın doyurulacak bir besin olduğu için Türk toplumlarında çok fazla tüketildi.

Türkler yerleşik düzene geçmeden önceki göçebe dönemde genelde saçta mayasız ekmek yaptı ve buna yufka veya lavaş adını verdi. Bunlar uzun süre dayanan ekmeklerdi. Çünkü yedi sekiz kat üst üste konulan yufka dürüm haline getirilerek sarılır ve böylece sadece dışarıda kalan kısımdaki yufka kurur, diğer yufkalar taze kalırdı.

Bahaeddin Ögel Türklerde ekmek konusuyla ilgili şunları söylemekteydi:¹²

“Bir ekmeğin dürüm yapılabilmesi için kalın bile olsa onun hiç olmazsa yufka biçiminde olması gerekmektedir. Böyle bir dürüm yapılabilmesi için ekmeğin ince veya kalın pide olması gereklidir. Türklerin bazlama, búskeş, sinçü, pide gibi adlar verdikleri ekmek çeşitleri, böyle yufka şeklindeki ekmeklerdendi.”

¹¹ Murat Kuter, *a.g.e.*, s.50.

¹² Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş-4, Türklerde Yemek Kültürü*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1978, s.37.

Diyarbakır yakınlarında, M.Ö. 7250-6750 arasında yaşamın yoğun olduğu Çayönü bölgesinde yapılan kazılar, burada oturan halkın Anadolu'nun en eski çiftçilerinden olduğunu göstermekteydi. Kazı sonucu bulunan aletler, Çayönülülerin buğday yetiştirmek, hasat etmek ve öğütmek konusunda bilgi sahibi olduklarını ortaya koymanın yanı sıra tarım ve hayvancılık yaptıklarını da kanıtlamaktaydı.¹³ Orta Asya'dan göçerek Anadolu'yu yurt tutan Türklerin, hayvandan yararlanıp hayvancılık yapmalarının yanında toprağı da kullanmaları, yaşayışlarında olduğu gibi beslenmelerinde de büyük değişiklikler meydana getirdi.¹⁴

Göçebe hayatı geride bıraktıktan sonra tarıma dayalı bir hayat tarzı yaşamaya başlayan Türkler için buğday en önemli besin maddesi oldu. Oğuzlar buğdaya “aşlık” adını verdi. Buğdaydan elde edilen un, saf su ve tuzla karıştırılarak ya da içine çeşitli besin maddeleri katıp karıştırılarak hamur halinde çeşitli şekillerde pişirildi. Saf olarak kullanılan undan yapılan en önemli gıda ekmek oldu.

Türkler, Anadolu'ya geniş bir ekmek kültürü ile geldi. Çeşitli mekanlarda ve yöntemlerle pişirdikleri ekmeklere bu yöntemlere göre isim verdi. Sacda pişirilen ekmekler arasında en bilineni yufka ekmeğiydi ki bu yufkalar eğer mayalı hamurdan açılırsa buna “bozlama” denirdi. Fakat bozlamanın ömrü mayasız hamurdan açılan yufka ekmeklerine göre daha kısa olmaktaydı. Sac dışında közde pişirilen ekmeğe ise “gömeç”, “gömme” ya da “kömeç” dendi. Ekmeğin küle gömülüp pişirilmesi yerine fırında pişirilmesiyle ortaya çıkan ekmeğe ise “küz ekmeğı” adı verildi.¹⁵

1.3. Osmanlı'da Ekmek

Bizans'ın yaptığı gibi Osmanlı Devleti de iâşe politikasını şu şekilde örgütledi:¹⁶

“1.Buğday ve bazı ürünlere ihracat yasağı konması

2.Muhtesib (belediye memuru) ve esnaf sorumluları ile gıda maddelerinin toptancılara ve tüccarlara dağılımının ve paylaşımının denetlenmesi

3.Fiyat spekülasyonlarını önlemek için satış narhının belirlenmesi

4.Stokçuluğun yasaklanması”

Ekmek, tarihin en eski dönemlerinden itibaren, birçok toplum tarafından yaşamlarında vazgeçemedikleri bir besin oldu. Bu besin, Osmanlı mutfağında da temel yiyecek

¹³ Artun Ünsal, *a.g.e.*, s.44.

¹⁴ Mustafa S. Kaçalın, “Ekmek”, *Ekmek Kitabı*, İstanbul, 2014, s.347.

¹⁵ Artun Ünsal, *a.g.e.*, s.56.

¹⁶ Cem Doğru, “Birinci Dünya Savaşı Döneminde Ekonomide Bir Kurumsallaşma Çabası: İâşe Nezareti”, *Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, No:04/2009, s.4.

maddelerinden biri halindeydi. Hem zenginler hem de yoksullar için olmazsa olan ekmek zengin sofraların yemeklerine eşlik ederken, fakir sofraların ise temel besini olarak yer aldı.¹⁷

Arşiv kaynakları ile dönemi aydınlatan diğer kaynaklarda da gündelik olarak kullanılan ekmek kutsal ekmek anlamına gelen “nân-ı aziz” olarak adlandırıldı. Ekmek veya etmek olarak kullanılan Türkçe kökenli kelimeler ise daha çok halk dilinde kullanıldı.¹⁸ Osmanlı kaynaklarında nân veya nân-ı azîz olarak adlandırılan ekmek Türkiye’nin ve dünyanın birçok yerinde insanların temel ihtiyaç maddesidir. Bu ihtiyaç maddesinin yani ekmeğin ham maddesi olan buğdayın ekilmesi veya şartlar müsait değilse başka bölgelerden satın alma yoluyla temin edilmesi bugün ve geçmişte devletlerin temel görevlerinden biri sayılır. Osmanlı Devleti’nde hububat özellikle de hububat denilince akla ilk gelen ürün olan buğdayın ekiminde azalma olmaması için toprak sistemleri buna göre ayarlandı.¹⁹

Ekmek yoksullukla arasında güçlü bir bağ olan bir besindi. Ekmek, insanların temel besini olmasının yanında yoksulların hayat mücadelesi verirken yararlandıkları son dayanaklarıydı. Yoksul kişi, yanına katık bulamasa da ekmekle karnını doyurur ve ilerleyen günlerde daha iyi şartlarda yaşamının hayaliyle hayatına devam ederdi.²⁰

Osmanlı şehirlerinin tamamında halkın ihtiyaç duyduğu en önemli yiyecek maddesi hububat idi. Sahip olduğu bu önem sebebiyle tüm yöneticiler, hububat iâşesine ayrı bir öncelik gösterip bu anlamda gerekli önlemleri aldı. Ancak, İstanbul’un bu konuda kesinlikle bir önceliği vardı.²¹

Tarımsal ürünlerin üretildiği bölgelerin kendi ihtiyacının yanı sıra yakınlarındaki şehir ve kasabaların da ihtiyaçlarını karşılama sorumluluğu vardı. Üretimdeki ürün fazlaları, büyük şehirlere özellikle de İstanbul’a hem halkın hem ordunun ihtiyacını karşılamak üzere gönderilirdi. Ürünlerin nakliyesini devletten izin alan tüccarlar gerçekleştirirdi ve bunların tüm faaliyetleri sıkı bir kontrol ve kayıt altında tutulurdu.²²

İstanbul birçok üründe olduğu gibi et ve hububatta da dışa bağımlıydı. Kendine yetecek ziraat alanlarına sahip olmamasına rağmen bu ürünleri kolay bir şekilde temin edecek

¹⁷ Özge Samancı, “Osmanlı Kültüründe Ekmeğin Simgesel Anlamları”, *Yemek ve Kültür*, İlkbahar 2013, sayı 32, s.72.

¹⁸ *a.g.m.*, s.73.

¹⁹ Mustafa Nuri Türkmen, “Osmanlı Seferlerinde Askerin Temel İhtiyaç Maddesi Olan Ekmeğin Teminine Dair Kısa Bir Araştırma: Kamanice Seferi Örneği”, *Ekmek Kitabı*, İstanbul, 2014, s. 185.

²⁰ Necati Çavdar, “Mütareke Dönemi’nin İlk Aylarında İstanbul’da Ekmek Meselesi”, *Belleten*, C. LXXVIII, Sayı 281, 2014, s. 290.

²¹ Ahmet Uzun, “Osmanlı Devleti’nde Şehir Ekonomisi ve İaşe”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.3, Sayı 6, 2005, s.213.

²² Fahri Yavuz, *a.g.m.*, s.10.

ulaşım ağına sahipti. Batı Anadolu ve Karadeniz kıyılarından, Karadeniz'in kuzeyinde bulunan Osmanlı topraklarından, Suriye sınırından ve Mısır'dan İstanbul'un iāşesinin sağlanması için destek alınırdı. İstanbul'a gönderilen hububat önce Unkapanı'na gelir, buradan dağıtıma çıkarak sofralara ulaşacağı uzun ve kontrol altında bulunan yolculuğuna başlardı.²³

İstanbul'da imarethanelerden aşevlerine, saraydan vakıflara kadar birçok yerde her gün ekmek tüketiliyordu. Tüccarlar, öğrenciler, askerler, köylüler, devlet adamları, göçmenler ve ikamet etmeyen tüketici nüfus da göz önünde bulundurulunca İstanbul'un genel anlamda iāşesinin ve ekmek ihtiyacının karşılanması ne kadar büyük bir önem taşıdığı daha iyi anlaşılmaktaydı.

Tarihin hiçbir döneminde kendi ihtiyacını karşılayamayan İstanbul'un şehir dışından karşılanan iāşesi ile siyasi düzen ve toplumsal güven arasında sıkı bir ilişki vardı. Bir şehrin temel ihtiyaçlarının karşılanması hususunda sorun yaşandığı zaman toplumda da huzursuzluklar baş göstermekte hatta zaman zaman bu huzursuzluk isyan boyutuna ulaşp sorun yaratabilmekteydi.

İāşe temini, sistemi kontrol altında tutabilmek için tamamen devletin kontrolündeydi ve bu yüzden ürünlerin alım satımının da devletin belirlediğı fiyat üzerinden olması gerekmektedir. Zaman zaman, devletin belirlediğı fiyatları düşük bulan üreticiler, ürünlerini devletten saklayarak hem fiyat artışına bir tepki gösteriyor hem de haksız kazanç elde ediyordu. Üreticiler ürünleri daha yüksek fiyatlardan satmaya çalışınca da devletin denetim anlamında yükü artmaktaydı.

Un ve hububat ticareti devletin kontrolünde olduğu gibi tüketilen ekmek çeşitleri de bölgeler arası ve toplum içinde farklılıklar göstermekteydi. Ekmek, tüketici halkın sosyal durumuna göre kalite farklılığı gösteriyordu. Fakat bu farklılığa rağmen ekmeğın fiyatı, kalitesi ve gramajı üzerinden yapılan denetim usulsüzlüklerin önlenmesini sağlamaya yönelikti. Konu hakkında çıkarılan çeşitli nizamnamelerle alınan önlemler uygulanırdı. Örneğın 1680 tarihli Esnaf Nizamnamesine bakıldığında; "Fırıncılar ekmeğı çiy, kara, ekşi ve eksik işlemeyeler. Dirhemine bir akçe ceza alınır. Fırınlarda elekleri sık olub ekmekler

²³ Mustafa Nuri Türkmen, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul'da Halkın Temel İhtiyaç Maddelerinden Olan Ekmeğın Temini", *Ekmek Kitabı*, İstanbul, 2014, s.201.

kepekli olmaya. Riayet etmeyenlere muhkem siyaset oluna.” şeklinde önlem ve bilgilendirmeler karşımıza çıkmaktaydı.²⁴

Osmanlı Devleti’nde buğday konusu devlet kontrolünde idi. Özellikle İstanbul’un günlük ekmeği için gerekli olan buğday devlete ait depolarda saklanır, satış fiyatı devlet tarafından belirlenirdi. Unkaparı’nda tartılan un imaretler, kışlalar ve şehir fırınlarına sevk edilirdi. Tüm bu süreç Unkaparı’nın Un Emiri tarafından denetlenmesi ile sürdürülürdü.

Osmanlı Devleti’nde İstanbul’da belirli aralıklarla teftişe çıkan veziriazam; tahıl stoklarını, fırınları, ekmek fiyatını ve kalitesini denetlerdi. Bazen de padişah ekmekçi esnafını kontrol ederdi. Standartlar bakımından eksiği olan fırıncılar cezalandırılırdı. Halkın ekmek ihtiyacının karşılanamaması bir hoşnutsuzluk sebebi olarak görülür bu durumun da yönetime zarar vereceği düşünülürdü. Padişah, halkın günlük ekmek ihtiyacının karşılanmasının ne denli önemli olduğunu bilir ve bu durumun kendisi için olan önemini halka göstermek isterdi. Bu nedenle ekmekçi esnafının denetlenmesi sıkı bir şekilde olurdu. Kuralları yerine getirmeyenlerin alacağı cezalar arasında idam cezası bile vardı.²⁵

Fırınların ürettiği ekmek ihtiyaç ve ulaşacağı yerler anlamında bölümlere ayrılırdı. Sarayın ihtiyacı için saray fırınları, yolcu ve talebeler için imaret fırınları, askerler için ordu fırınları ekmek üretirdi. Askeri birliklere ait özel ekmek ve fırınlar, “neferli” denen görevliler, Ekmekçibaşılar vardı. Her birliğin un alıp getiren sorumlusuna “seferli” denirdi.²⁶

Ekmek fırınları ve üretimi, zahire toptancılığı Osmanlı’nın son dönemi ve Cumhuriyet’in ilk yıllarında genelde yabancı tebaanın –Rum ve Ermenilerin- elinde bulunurken İstanbul’daki ekmek fırınlarının sahipleri, işçileri, tezgâhtar ve seyyar ekmek satıcıları ise genellikle Doğu Anadolu’dan gelen Ermeniler ya da Arnavutluk’tan göç eden Müslüman gençlerdi. İstanbul’da ekmekçi ya da simitçi olmak yoksul köylü çocukları için büyük önem taşıyordu.²⁷

Osmanlı Devleti’nde saray mutfağına Matbah-ı Amire veya Matbah-ı Hümayun denirdi. İstanbul’un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmed’in İstanbul Belediye Başkanlığına tayin ettiği Hızır Bey Çelebi, halkın ekmek ihtiyacını karşılamaya verdiği önemi ekmekçi esnafının temizliğe son derece dikkat etmesiyle, hamura hile karıştırılmamasıyla, çıkarılan ekmekten hiç kimsenin şikâyetçi olmamasıyla göstermeye çalıştı.

²⁴ Hakkı Göktürk, “Fırın, Fırınlar”, İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul, 1971, C. 10, s. 5759.

²⁵ Halit Keskin, Cemal Zehir, Ekmekçilik Sektör Araştırması, *İstanbul Ticaret Odası Yayınları*, Yayın no:2011-10, İstanbul, 2011, s.14.

²⁶ Artun Ünsal, *a.g.e.*, s.60.

²⁷ *a.g.e.*, s.77.

Eski dilde “nan” olarak isimlendirilen ekmeğin yapımında değişik tür ve kalitede unlar kullanılırdı. “Dakik-i hass” has un, “dakik-i asitane” İstanbul unu, “dakik-i Beykoz” Beykoz unu, “dakik-i Rusya” Rusya unu, “dakik-i kadayıf” kadayıf unu olarak anılırdı. “Nan-ı hass” yani has ekmek saf ve beyaz ekmektir ve sultan başta olmak üzere sarayın önde gelenlerinin sofrasında bulunurdu. “Nan-ı adi” veya “somon” daha düşük kalite undan üretilir ve diğer saray halkına sunulurdu. “Nan-ı aziz” olarak adlandırılan ekmek neredeyse sadece buğdaydan yapılır, arpa ekmeği ise daha çok kıtlık zamanlarında ortaya çıkardı. Padişaha verilen diğer ekmekler arasında şunlar vardı: Has ekmek, Beç ekmeği, yeni börek, yağlı halka, simit, pide, mirahor ekmeği, imam ekmeği, yuka ekmeği, beç poğaçası, nohut ekmeği ve şekerli ekmek.²⁸

Saray ekmeğine “has ekmek”, ekmekçilerine “Habbazin-i Hassa”, fırınına “has fırın” denirdi. Her gün padişah, harem kadınları ve sarayın önemli memurları için çıkarılan has ekmeği, sadrazam, vezir ve devletin önemli şahsiyetlerinden bazıları da parasını vermek şartıyla alabilirlerdi. Ekmekçibaşının yönetiminde pişirici, hamurkâr ve elekçilerden oluşan bir çalışma grubu vardı. Fodlacılar yani pıdeciler ayırdı. 3'er akçe yevmiye alan 3 usta ekmekçinin yanında 3 kişi de buğday ununu eleme görevini üstlenirdi.²⁹

Ekmek fiyatlarının değişkenlik göstermesinin birçok sebebi olmakla birlikte bu değişiklik öncelikle buğday fiyatlarındaki artış ya da düşüşe bağlıydı. Buğday fiyatları ise, daha çok iklim şartlarından ya da ekonomik krizler veya kıtlıklardan etkilenmekteydi. Buğday fiyatında artış olunca ekmek fiyatını artırmak yerine, ekmeğin gramajını düşürme yöntemi sık sık başvurulan bir yol oldu, böylece fiyat yükselmesinin halk arasında oluşturacağı olumsuz sonuçlar azaltılmaya çalışıldı.

Ekmek ve buğday fiyatları devletin belirlediği narha bağlıydı. Ekmek ve buğdayın fiyatlarındaki artışın çok fazla olmamasının en büyük sebebi fakir halkın alım gücünün göz önünde bulundurulmasıydı. Üzerinde narh olmayan ürünlerde fiyat artışı ve oynamaları daha fazla olurken ekmekteki artışın buğdaydaki artışla paralel olduğu görülmekteydi.

Ekmek üretimiyle alakalı denetimler fermanlarla desteklendi. 1703 tarihli bir fermana göre ekmek fırınlarında ekmekten başka herhangi bir ürün üretmek yasaklandı. 1768 tarihli başka bir kararda ise ekmekçi ve uncuların uyması gereken kurallardan bahsedildi. Buna göre ekmekçi ve uncular olası bir soruna karşı önlem amaçlı altı aylık zahireyi ambarlarında

²⁸ Murat Kuter, a.g.e., s.59.

²⁹ Artun Ünsal, a.g.e., s.60.

bulunduracak, her gün beyaz ekmek yoğurup çığ kalmayacak şekilde pişirecek ve tespit edilmiş narh üzerinden satacaktı.³⁰

Ekmekçi esnafının, esnaf oluşu da meslek başındaki süreci de kontrol altındaydı. Ekmekçiler her gün beyaz ekmek hamuru yoğurmak, onu çığ kalmayacak ve çok yakmayacak şekilde pişirmek, doğru tartarak belirlenen narh fiyatından satmakla sorumluydu. Ekmekçilik yapmak için bir kefil bulundurmak şarttı. Esnaflar arasında var olan düzen ekmekçiler için de geçerliydi; ekmekçi sadece ekmek, çörekçi sadece çörek satmak zorundaydı. Eğer ekmekçinin içinde bulunduğu bir suç durumu söz konusu olursa bu durumdan kefil de sorumlu sayılırdı. Ekmekçi, fırını her hangi bir sebep bildirmeden, habersizce kapatırsa bu kişi cezalandırılırdı. Eksik ekmek çıkarana ise ceza olarak ya para cezasıyla ya fırın önünde kulağından duvara mıhlanarak ya da halkın önünde falakaya yatırılmak suretiyle cezalandırılırdı. Ekmekçinin istediği zaman mesleği bırakması söz konusu değildi. Sadece sahip olduğu ekmekçi ve fırın gediğini kadı huzurunda bir başkasına satabilirdi.

Tanzimat döneminden önce İstanbul'da en mütevazı bir evde bile kiler ve buğday ambarı bulunurdu. Mahalleler arasında var olan değirmenlerde halk buğdayını öğütür, ekmeğini yoğurur, fırınlarda pişirtip yerdı. Çarşı ekmeği de İstanbul'da Tanzimat'tan sonra yayılmıştı. İstanbul fırınları halkın kendi yoğurup getirdiği ekmeği pişirirdi. Sarayların ve büyük konakların kendilerine ait fırınları vardı.³¹ Ekmeğin bakkal dükkânlarında satılması da Tanzimat'tan sonra başlamıştı.³²

18.yüzyılın sonlarına doğru İstanbul'da hayat pahalılığı arttı ve şehirde ciddi bir zahire sıkıntısı yaşanmaya başladı. Yiyecek maddeleri neredeyse iki katı fiyattan satıldı. Bu yıllarda İstanbul'da çıkan ekmeğin yenmeyecek kadar bozuk çıkarılmasından, ekmekleri ve fiyatlarını gereği gibi kontrol etmediği için İstanbul kadıları sorumlu tutuldu.³³

III. Selim zamanında kurulan Zahire Nezareti'nin taşradan ucuz zahire satın alan mübayaacıları bulunurdu. Bu mübayaacılar Unkapanı'ndaki Kapan Naibine bağlı bulunurdu. Satın alınan zahire ile ilgili tüccarlar arasında bir sorun çıkarsa bu davaya Kapan Naibi bakardı. Mübayaacıların getirdiği zahire büyük ambarlarda muhafaza edilirdi ki bu ambarlarda şehrin bir yıllık ihtiyacını karşılayacak kadar zahire bulundurulurdu. Köylülerin buğday temininde görevli mübayaacıların kendi ekmeklerine ortak olmalarından dolayı zaman

³⁰ Murat Kuter, *a.g.e.*, s.58.

³¹ Hakkı Göktürk, "Buğday", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, 1963, C. 6, s.3096.

³² Hakkı Göktürk, "Ekmek", *a.g.a.*, s.4974.

³³ Fahrettin Tızlak, "Hatt-ı Hümayunlar Işığında III. Selim Dönemi'nde İstanbul'da Fırınların Ve Ekmeklerin Tebdil-i Kıyafetle Denetimi", *Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi*, Volume III, 2015, s.339.

zaman yakındıkları görülürdü. Tanzimat Fermanı'ndan sonraki yıllarda Osmanlı Devleti'nde buğday tekeli kaldırıldığı gibi mübayaacılık sistemine de son verildi. Buğday ticareti mahsulün vergisini vermek şartıyla serbest hale geldi. Devletin denetimi hâlâ devam etmekle birlikte buğday tekelinin kaldırılması hazineye vergi anlamında gelir kaybı yaşattı. Değirmenci ve ekmekçi esnafı gedikleri yani lonca kalktığı için değirmen ve fırın açmak isteyen herkese artık izin verilecekti. Koşulan tek şart, fırıncıların bulundukları bölgenin gereksinimine göre yazın ve kışın belirlenecek miktarda zahireyi ambarlarında depolayacak olmalarıydı.

III. Selim, İstanbul'un ekmeği konusunda hassas davranarak kendinden önceki padişahlar gibi tebdil-i kıyafetle gezilere çıktı. Bu gezilerde diğer esnaf gruplarıyla ilgilendiği kadar ekmekçi esnafıyla da ilgilenerek İstanbul halkının yediği ekmeğe verdiği önemi gösterdi.³⁴

İstanbul'da uzun yıllar yaşamış olan düşünür Skarlatos Bizantios (1798-1878) Konstantinopolis (1851-1867) isimli eserinde Fethiye Camii civarında, yolun her iki tarafında un değirmenleri bulunduğunu ve Un Kapanı etrafındaki un ambarlarının günlük ihtiyacı karşılamak için İstanbul fırınlarına her gün 10.000 kilo un yolladıklarını belirtmekteydi. Yazara göre, fırıncıların en az bir aylık ekmek üretimi için gerekli unu bulundurmaları zorunluydu.³⁵

Osmanlı döneminde bir toprak reformu olarak 19. yüzyılın başlarından itibaren Mısır'da Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın tarımla alâkalı yaptıkları dikkat çekmekteydi. Bu çalışmalar içinde bazı kurum ve kuruluşların arazilerine el konularak tarıma uygun olanlarının çiftçiye dağıtılması gibi durumlar görüldü.³⁶

Osmanlı Devleti 20.yüzyılın başında uzun soluklu bir savaşa özellikle ekonomik olarak hazır değildi. 1914 yılında bir önceki yıla oranla ziraat artışı ortalama % 13 civarındaydı. Sadece zeytin ve tütünde eksilme görülmesi devletin I. Dünya Savaşı'na yeterli gıda maddesi stokuyla girdiğini göstermekteydi. 1915 yılında buğday ekiminde 4 milyon dönüm, mahsulde ise % 30 oranında düşüş yaşandı. Bu sebeple il ve ilçelerde iâşe sorunu had safhaya ulaştı.³⁷

³⁴ Fahrettin Tızlak, *a.g.m.*, s.341.

³⁵ Murat Kuter, *a.g.e.* s.59.

³⁶ Fahri Yavuz, *a.g.m.*, s.11.

³⁷ Büşra Karataşer, "Birinci Dünya Savaşı Ve Mütareke Döneminde İstanbul'un İâşesi", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 3, Sayı 2, 2013, s. 100.

Birinci Dünya Savaşı ve Mondros Mütarekesi, gıda maddeleri sorununu daha da büyüttü. Bu süreçte İstanbul'un iâşe temininde sorun yaratan birkaç durum söz konusuydu. Bunlar; Mütareke'nin etkileri, işgaller, ulaşımda yaşanan sorunlar, vagon yetersizliği ve kaçakçılık idi.

Mütareke döneminde Anadolu'dan İstanbul'a zahire sevk edilemiyordu. Çünkü Anadolu demiryolları daha çok askeri amaçla kullanılıyordu bu yüzden İstanbul'a gıda sevkiyatı yapılamıyordu. Ayrıca savaş sırasında ve sonrasında vagonlar yetersiz kaldı. Rumeli'ye yapılan zahire kaçakçılığı önlenemedi. Tüm bu sorunlar birleştiğinde ihtiyacını kendi başına karşılayamayan İstanbul'un hububat konusunda düştüğü zor durumu açıkça gösteriyordu.

İâşe sorununu çözmek amacıyla devlet zaman zaman ekmek fiyatlarını serbest bıraktı. 1921 yılının Ocak ayında Şehremaneti'nin Dahiliye Nezareti'ne bildirisi şu şekildeydi:³⁸

“Francala ekmeğinin imal masrafın olan 340 kuruşun artması sebebiyle ve ekmek hamurlarından Francalayı takliden yapılan uzun ekmeklerin yapılmaya başlanmıştı. Bu sebeple francala ekmek imalinin men edildi. Francala imalinin francala fırınlarına özgüydü. Francala ekmek çıkaranlar tarafından francala ekmek fiyatının serbest bırakılması ve serbest satılması hakkında müracaat edilmesi üzerine, Şehremaneti Encümen-i Emanetince müracaat görüşülerek ekmek hamurların uzun şeklinden francalanın imali yasaklanmıştı.”

1.3.1. Narh Sistemi

Osmanlı Devleti'nde narh uygulamasının amacı üretici ve tüketicinin uzun vadede çıkarlarını korumaktı. Mevsimlik narhlar gibi normal durumlar dışında olağanüstü durumları içeren savaş, kıtlık, doğal afet gibi olaylarda yeni bir fiyat tespitiyle narh belirlenebilirdi. Osmanlı Devleti, genel olarak esnaf sistemini haksız rekabet, işsizlik ve aşırı üretimi engelleyecek bir şekilde oluşturmuştu. Bu oluşturulan sistemde amaç fiyatların istikrarlı olmasının yanı sıra üretilen ürünlerde de belirlenen şartlara uyarak ürünlerin kaliteli olmasını sağlamaktı.

Belediye Mecmuası'nda narh fiyatı siyasetiyle alakalı şu bilgiler yer almaktaydı³⁹:

“(Narh) fiatı tabirinden, herhangi bir makamın serbest piyasada teşekkül edebilecek fiattan ayrılarak tayin ettiği fiat anlaşılır. Bu ayrılış serbest piyasaya nazaran iki istikamette olur. Yani serbest piyasaya nazaran ya eksik, ya fazla bir fiat tayin olunur. Serbest piyasaya göre daha aşağı fiat tayin eylediğimiz zaman buna «azamî fiat» deriz. Meselâ şekerin kilosu serbest piyasada altmış kuruştur. Elli

³⁸ Büşra Karataşer, *a.g.m.*, s. 109.

³⁹ *İstanbul Belediye Mecmuası*, Birincikânun, İkincikânun, Şubat 1933, Yıl 11, Sayı 112,113,114, s. 218.

beş kuruştan satıldığını istediğimiz zaman azamî fiat tayin etmiş oluruz. Bazen vaziyet mâkus şekilde tecelli eder. Herhangi bir maddenin serbest piyasada almış olduğu kıymetten biraz daha fazlaya satılmasını isteriz. Meselâ buğdayın kilosu piyasada üç kuruşa satılıyor. Bunun dört kuruştan satılmasını arzu edebiliriz. Bu takdirde «asgarî» fiat tayin etmiş oluruz.”

Osmanlı Devleti’nde başta ekmek, buğday, un gibi temel ihtiyaç maddeleri olmak üzere birçok malın satışında fiyat narh ile belirlenirdi. Narh, bir mala resmî makamlarca konulan azami fiyattı. Tüm malların satışlarının, belirlenen narha göre yapılma zorunluluğu vardı.⁴⁰ Narhın belirlenmesi için ise hem piyasa fiyatlarını bilmek hem de piyasayı etkileyen koşullara hâkim olmak son derece önemliydi.

Osmanlı Devleti’nde ilk dönemlerden beri uygulamada olan narhın amacı, ekonomik ve sosyal alanda önlem amaçlı olarak fiyatların denetim altında tutulmasıydı. Çünkü devletin amacı, narh ile maddi imkânı kısıtlı olan halkı korumaktı. Böylelikle fiyatların kanuna aykırı olarak artması engellenmek istenmiş, fiyat istikrarı sağlanarak usulsüzlükler en aza indirilmeye çalışıldı.

Temel tüketim ürünlerine narh getirilerek haksız rekabetin önüne geçilmesi de devletin bir diğer amacıydı. Narh ile halkın korunması yanında lonca teşkilatı halinde örgütlenmiş esnaf da narh talebinde bulunabiliyordu. Çünkü ham madde fiyatları yükselince kâr oranları düşen esnaf grupları, narh talep edince devlet bunu gündemine alırdı. Böylelikle belirlenen yeni narh ile esnaf arasındaki rekabet önlenerek hem esnaf korunmuş hem de kâr oranındaki düşüşün önüne geçilmiş olurdu.

Narh tespiti sırasında dikkat edilmesi gereken önemli bir husus, malın kalitesine göre fiyat verilmesi idi. Malın kalitesi bir diğer benzeri üründen farklı olduğunda, fiyatı da farklı olmaktaydı. Bu yüzden bir ürüne narh verilmiş olması, malın kalitesini düşüren bir durum değil, taraflar uygulamaya ayak uydurduğu sürece kaliteyi belirli bir düzeyde tutan bir uygulamaydı.⁴¹

Narh uygulaması devletin önem verdiği bir konu olduğu için tespiti de dikkatle yapılmaktaydı. Narhın tespiti piyasadan her zaman haberdar olan kadı, muhtesibler ve konuyla ilgili esnafın birlikteliğiyle yapılırdı. Narh tespiti konusunda göz önünde bulunduran en büyük etken halkın ekonomik durumu ve alım gücüydü. Özellikle ekmek gibi temel gıda maddelerindeki artışın her zaman düşük tutulmaya çalışılması verilen önemin göstergesiydi.

⁴⁰ Mehmet Demirtaş, *Osmanlıda Fırıncılık Onyedinci Yüzyıl İstanbul Örneği*, Atıf Yayınları, Ankara, 2014, s.38.

⁴¹ Gösterilen yer

Narhın yeniden tespit edilmesi savaş, kıtlık, şiddetli kışlar ya da para tağşişi gibi piyasada sıkıntıya yol açabilecek durumlara bağlıydı. Fiyatların yeniden tespitinde ürünün hammadde halinden mamûl hâle gelinceye kadar geçirdiği aşamalarındaki maliyeti göz önünde bulundurulur ve buna kâr oranı eklenerek narh belirlenirdi. Ekmek, et gibi temel gıda maddelerinin fiyatlarında genellikle çok fazla değişim yapılmaz, kâr oranı sabit tutulmaya çalışılarak belli bir oranı aşmazdı.⁴²

İstanbul halkının kullandığı başlıca gıda maddeleri et, sebze, pirinç, yağ, fasulye, nohut serbest piyasada memleketin iktisadi durumuna göre en normal fiyatları alırlardı. İstanbul'da sadece ekmek için özellikle bazı semtlerde serbest piyasa teşekkül edemedi ve belediyenin devamlı olarak narh siyasetine gerek oldu. Bu durumun en önemli sebebi, ekmeğin toptan veya birkaç günlük birden alınabilen, kolaylıkla nakli mümkün bir madde olmamasından, tüketiciler tarafından kesinlikle günü gününe hatta günün ancak belli saatlerinde alınıp tüketilen bir ürün olmasındandı.⁴³

Devlet her ne kadar narh sistemini fiyatların sabit kalmasını sağlayacak şekilde uygulamaya çalışsa da tüccarlara iaşe sorununu çözdükleri oranda ayrıcalıklar da sağlandı, hatta onların bölgesel ticaret tekelleri kurmalarına da izin verildi. Bu durum kısmen de olsa ticaret sermayesine belirli ölçüde özgürlük verildiğini göstermekteydi.⁴⁴

⁴² Mehmet Demirtaş, *a.g.e.*, s.40.

⁴³ *İstanbul Belediye Mecmuası*, Birincikânun, İkincikânun, Şubat 1933, Yıl 11, Sayı 112,113,114, s. 229.

⁴⁴ Cem Doğru, *a.g.m.*, s.7.

1. BÖLÜM

1929-1938 YILLARI ARASINDA EKONOMİK DURUM

1.1. Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası

Türkiye Cumhuriyeti tarihinin Atatürk Dönemi olarak adlandırılan 1923-1938 yılları arası, kurumları tamamen oluşmayan, neredeyse tümüyle tarıma dayalı, büyük ölçüde dışa bağımlı, geri kalmış bir ekonominin, sanayileşmiş, dışa bağımlılığını azaltmış, ileri seviyede bir ekonomiye dönüştürme çabalarının yaşandığı dönem olarak nitelendirilirdi.⁴⁵

1922 yılı sonuna doğru Kurtuluş Savaşı'nı sona erdiren Türkiye yeni bir döneme adım atarken Osmanlı Devleti'nden hiç de iyi bir miras devralmadı.⁴⁶ Savaş sonunda ülkenin neredeyse yarısı tahrip edildi. Trablusgarp Savaşı'ndan beri süregelen sıkıntılı süreç ülkeyi sosyo-ekonomik anlamda oldukça zarara uğrattı. Cumhuriyetin ilk yıllarının ekonomik verileri ise şöyle idi:⁴⁷

“Adam başına gayrisafi millî hasıla 65 dolar, 108 Türk lirasından ibaretti; gayrisafi millî hasılanın %67'sini tarımsal gelirler, %23'ünü hizmet sektörü gelirleri, %10'unu ise sanayi sektörü gelirleri teşkil ediyordu. Toplam nüfusun %82'si köylerde yaşıyor, okur-yazar oranı ise %11'i geçmiyordu.”

Mustafa Kemal Atatürk ve silah arkadaşlarına göre: “Askeri zafer, iktisadi zaferle taçlandırılmalıydı.” Bu tarihlerden önce kazanılan zaferlerde de alınan yenilgilerde de ekonomi önemli bir faktördü. Yeni kurulan devletin bağımsızlığını koruyabilmesi için güçlü bir ekonomiye sahip olması gerekiyordu.

Mustafa Kemal Atatürk, 1923'te Cumhuriyet'i ilan ettiğinde bütün dünya Türkiye'nin ne kadar yoksul olduğunu biliyordu. Kurtuluş Savaşı'nı zaferle sonuçlandıran liderler, başta Atatürk olmak üzere, savaş sonrasında ülkenin nasıl kalkınacağı ve halkın refaha en kısa sürede nasıl ulaşacağını düşünmeye başladı. Buna cevap bulmak için de 4 Şubat 1923'te İzmir İktisat Kongresi toplandı. Başkanlığını Kazım Karabekir'in yaptığı kongreyi Mustafa Kemal bir konuşmayla açtı ve bu konuşmada ekonominin öneminden, ekonomik kalkınma modelinden ve o zaman kadar izlenen yanlış ekonomi politikalarından bahsetti.⁴⁸

⁴⁵ Gürgân Çelebican, “Atatürk Döneminde Para-Kredi Siyaseti ve Kurumlaşma Hareketi, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları*, 513, Ankara, 1982, s.23.

⁴⁶ İsmail Türk, “Atatürk ve Türk Malî Sistemi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları*, 513, Ankara, 1982, s.7.

⁴⁷ Gösterilen yer

⁴⁸ Bülent Dâver, “Atatürk ve Ekonomi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XI, Mart 1995, Sayı 31, s.295.

Milli iktisat kararlarının alınacağı İzmir İktisat Kongresi'ne Milli Türk Ticaret Birliği en çok hazırlanarak gelen grup oldu. İstanbul tüccarı Kurtuluş Savaşı bitir bitmez bir araya gelerek örgütlendi ve fiziksel olarak savaşa dâhil olmamanın avantajından yararlandı. "Milli Türk Ticaret Birliği" İstanbul'a gelen ilk kumandan Refet Paşa'nın desteğiyle kuruldu.⁴⁹ Türk Ticaret Birliği'nin kuruluş amacı; yabancı ekonomi ve dış ekonomik ilişkilerde rolü olan azınlıkların tasfiye edilmesiyle ortaya çıkan boşluğu doldurmaktır. Milli Türk Ticaret Birliği sadece tüccarları değil esnaf ve işçileri de örgütledi. Böylece "İstanbul Esnaf Birliği" ve "Türkiye Umum Amele Birliği"ni kuruldu.

Mustafa Kemal Atatürk, İzmir İktisat Kongresi'nde ekonominin devlet hayatındaki önemini şu sözleriyle açıkladı:⁵⁰

"Milli egemenlik ekonomik egemenlikle pekiştirilmelidir. Bu kadar büyük amaçlar, bu kadar kutsal ve ulu hedeflere kağıtlar üzerinde yazılı genel kurallarla, istek ve hırslara dayanan buyruklarla varılamaz. Bunların bütün olarak gerçekleşmesini sağlamak için, tek kuvvet en kuvvetli temel, ekonomik güçtür. Siyasi ve askeri zaferler ne kadar büyük olursa olsun, ekonomik zaferlerle taçlandırılmazsa kazanılacak başarılar yaşayamaz, az zamanda söner."

İzmir İktisat Kongresinde kabul edilen Misak-ı İktisadî doğrultusunda girişimler hem özel sektör hem devlet tarafından yapılacaktır. Kongre sonunda bir "Karma Ekonomi" sistemi kabul edildi. İzmir İktisat Kongresi'nin en belirgin özelliği, halka yönelik iktisadi kaygıların üzerinde durulmuş olmasıydı. Kongreye katılan delegeler; tüccar, sanayici, çiftçi ve işçilerin kendi aralarından seçtiği temsilcilerden oluşmuştu. Cumhuriyet'in izleyeceği Milli İktisat politikası aslında devletçilik görünümünde bir liberal politikaydı. Yabancı girişimin yerine yerli girişimi getirmek ve kişilerin zenginleşmesi ile memleketi kalkındırmak ilk amaçlar arasındaydı.⁵¹

İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar, Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun 8 Nisan 1923'te yayınlanan seçim bildirgesinde de yer aldı. Bu kararlar arasında tarım ve sanayinin gelişmesiyle ilgili çalışmalar Beşinci Umde'deydi. Buna göre;⁵²

"Umde 5

- A. Âşar usulünde halkın şikâyet ve mağduriyetini mucip olan nıkât esaslî bir surette ıslah edilecektir.
- B. Tütün ziraat ve ticaretini milletin azami nefine göre temin edici tedbir alınacaktır.

⁴⁹ Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni (Dünü, Bugünü, Yarını)*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1982, s.344-345.

⁵⁰ Hasan Yüksel, "Atatürk'ün Devletçilik Anlayışı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XII, Temmuz 1996, Sayı 35, s.610.

⁵¹ Şarika Gedikli Berber, "Osmanlı'nın Son Döneminden Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Liberalizm-Devletçilik Çatışması", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXVII, Temmuz 2011, Sayı 80, s.228-229.

⁵² Aynur Gül Karahan, *Atatürk Dönemi Ve Sonrasında Tarım Politikalarının Gıda Sanayiine Yansımaları (1923-1960)*, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2015, s.22-23.

- C. Müessesatı maliye çiftçilere, sanayi ve ticaret erbabına vesair bilcümle erbabı mesaiye kolaylıkla para ikraz edecek surette ıslah ve teksir olunacaktır.
- D. Ziraat Bankası'nın sermayesi tezyit olunacak, çiftçilere daha kolay ve daha vasi yardım edebilmesi temin edilecektir.
- E. Memleketimiz çiftçiliğine ziraat makineleri vasi mikyasta idhal olunacak ve çiftçilerimizi alât ve edevatı zıraiye den kolaylıkla istifade etmeleri temin kılınacaktır.
- F. Mevaddı iptidaiyesi memleketimizde bulunan mamulât ve masnunatı memleket dahilinde vücuda getirmek için himaye ve teşvikat icrası ve mükafat itası suretleriyle azami tedbir alınacaktır.
- G. Müstacelen muhtaç bulunduğumuz demiryolları için heman teşebbüsât ve fiiliyata başlanacaktır. Tahsili iptidaide tedrisatın tevhidî ve bilumum mekteplerimizin ihtiyacımıza ve asri esasata tevfiği ve muallim ve müderrislerimizin terfi ve ikdarı temin edilecektir. Vesaiti münasebe ile halkın tenvir ve talimine de tevessül olunacaktır.
- H. Sıhhati umumiye ve muaveneti içtimaiyeye ait müessesat ıslah ve teksir edilecek ve sayı amel erbabını himaye edici kanunlar yapılacaktır.
- İ. Ormanlarımızdan terekkiyatı fenniye muvafık surette istifadeyi meadinimizin en nafi tarzda işletilmesini ve hayvanatımızın ıslah ve teksirini temin edecek esaslar vazolunacaktır.”

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1920-1923 yılları arasında detaylı bir bütçe hazırlaması zor olmasına rağmen bu yıllardan sonra bütçe işi düzene girmeye başladı. 1924 bütçesinin açığı 11,2 milyon, 1925 bütçesinin açığı 33,9 milyon liraydı. 1926-1929 yıllarına ait bütçeler ise önceki yıllara nazaran daha denk bütçelerdi. Böylece, hedeflenen bütçede denklik ilkesi gerçekleştirilerek Türkiye Cumhuriyeti denk bütçe- düzgün ödeme dönemine girmişti.⁵³

Denk bütçe politikası üç aşamada şekillendi:⁵⁴

“1.1924-1929 yılları arasında devletin yeniden yapılanıp örgütlenmesi aşamasında denk bütçe politikası,

2.1930-1932 yılları arasında kriz şartları içinde denk bütçe-sağlam para politikası,

3.1933 yılı sonrasında devletçilik düşüncesi gereği bir denk bütçe politikası.”

Denk bütçeye geçmede en önemli etkenler, gelir yetersizliği ve gelirlerin kısa bir zamanda arttırılmasının çok zor olmasıydı. 1925 yılının ortalarındaki bütçe açığı, bütçe giderleri üzerinde sıkı önlemler almadan sorunun çözülemeyeceğini ortaya çıkardı. Bunun üzerine bazı önlemler alındı. Bu önlemler, giderlerin denetim altında tutulması, hazine

⁵³ İsmail Türk, *a.g.m.*, s.11.

⁵⁴ Nevin Coşar, “Cumhuriyet Döneminde Denk Bütçe Politikasına Geçiş”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XI, Mart 1995, Sayı 31, s.245-246.

birliğin sağlanması, ödemelerin belirli bir düzene konulması, gelir kaynaklarının yeniden tespit edilip düzenlenmesi gibi öncelikle mali düzeni sağlamaya yönelikti.⁵⁵

1929 sonlarında patlayan Dünya Ekonomik Buhranının Türkiye'ye yansması ve bu dönemde teşvik tedbirleri ve kamu ortaklık yaklaşımlarının yeterince başarılı olmadığı kanısının yaygınlaşması nedeniyle yerini önce bir iktisadi politika arayış dönemine sonra da iktisadi devletçilik dönemine bıraktı.⁵⁶

1929 yılı, gümrük kısıtlamalarının bittiği ve gümrük tarifesi düzenleme konusunda Türkiye'nin rahat nefes alabileceği bir yıldır. Kasım 1929'dan itibaren dünyayı saran Ekonomik Buhranın Türkiye'ye ilk etkisi Türk lirasının değer kaybı oldu. Teşvik-i Sanayi Kanununun uygulamasından doğan sorunlar ve daha birçok neden Türkiye'yi siyasal ve ekonomik alanda yeni çözümler, politikalar aramaya yöneltti.⁵⁷

1929'dan itibaren liberal ekonomi politikasının yeterli olmadığı anlaşıldıca yeni, pratik ve uygulanabilir çözümler arandı. Bu pratik çözümün devletçilik olduğu ortadaydı ama yine de her fırsatta özel teşebbüsün destekleneceğine değinildi.

Mustafa Kemal Atatürk devletçiliği şu şekilde tarif etmekteydi:⁵⁸

“Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş ve Türkiye'ye has bir sistemdir. Kişinin çalışmasını esas almakla beraber, mümkün olduğu kadar az zaman içinde, milleti refaha kavuşturmak ve memleketi geliştirmek için, milletin genel ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde özellikle ekonomik alanda devleti fiilen alâkadar etmek mühim esaslarımızdandır.”

Planlı ekonomiyi zorunlu kılan devletçilik anlayışını Mustafa Kemal fırsat buldukça açıklamaktaydı.⁵⁹

“Türkiye'nin tatbik ettiği devletçilik sistemi, ondokuzuncu asırdan beri sosyalizm nazariyecilerinin ileri sürdükleri fikirlerden alınarak tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye'ye has bir sistemdir. Devletçiliğin bizce manası şudur: Fertlerin hususi teşebbüslerini esas tutmak; fakat büyük bir milletin bütün ihtiyaçlarını ve birçok şeylerin yapılmadığını gözönünde tutarak, memleket ekonomisini devletin eline almaktır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Türk vatanında asırlardan beri ferdi ve hususi teşebbüslerle yapılmamış olan şeyleri bir an evvel yapmak istedi... Bizim takip ettiğimiz yol görüldüğü gibi liberalizmden başka bir yoldur.”

⁵⁵ Nevin Coşar, *a.g.m.*, s.247.

⁵⁶ Uğur Korum, “1923-1929 Döneminde Türkiye’de İmalat Sanayii ve Sanayi Politikaları”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları*, 513, Ankara, 1982, s.70.

⁵⁷ *a.g.m.*, s.71.

⁵⁸ Şarika Gedikli Berber, *a.g.m.*, s.225.

⁵⁹ Hasan Yüksel, *a.g.m.*, s.612.

Devletçilik, 1929 ekonomik buhranını izleyen süreçte kabul görüp 1931’de de Cumhuriyet Halk Partisi programına girdi. 1933’ten itibaren de programlı bir devletçilik uygulamasına geçildi. Devletçilik en genel anlamda bütçe dengesi sağlama, piyasadaki parayı sabit tutma, dış borç olmadan kalkınma ve yabancı şirketleri millileştirme gibi esaslara dayanmaktaydı.

Genel olarak Cumhuriyet hükümetinin genel iktisadi hedefi, maddi şartların iyileştirilmesi ve nüfusun daha geniş kesimlerinin bu iyileşmeden faydalanmasını sağlamaktı. Cumhuriyet’in ilan edildiği ilk yıllarda iktisat politikaları belirlenirken dış ekonomik ilişkilerin yanı sıra, Osmanlı’dan devralının yapı ve ülkenin içinde bulunduğu şartlar temel alındı.⁶⁰

1.2. 1929-1938 Arası Türkiye’nin Tarımsal Durum

Tanzimat döneminden Cumhuriyet yıllarına kadar Türkiye’nin ekonomik olarak kalkınmasını engelleyen esas sebeplerin büyük oranda değişmeden kalması, tarım üzerinden kalkınmanın uzun yıllar önemini korumasının temel nedeniydi. Bu sorunların çözümünde tarımsal üretim artışının ciddi bir etkendi. Ülkenin ciddi bir sermaye eksikliği vardı. Hem Osmanlı Devleti’nin son zamanlarında hem Cumhuriyet’in ilk yıllarında, ülkede sanayi girişimi ve altyapı çalışmalarına ekonomik destek olacak yerli sermaye yoktu. Bu anlamda tarımsal üretimdeki verimlilik artışıyla sermaye birikimi sağlanabilirdi. Üretilen ürünler dış pazarlara yönelik seçilirse ve katma değeri yüksek ticari ürünler üzerine yoğunlaşılsa tarımın büyük oranda kalkınması finanse edilebilirdi. Bu ürünlerin yurtdışına satılmasıyla ülkeye girecek sermaye, ekonomik kalkınma için büyük bir öneme sahipti.⁶¹

20. yüzyılın başlarında Türkiye nüfusunun % 75- 80’i köylerde yaşamaktaydı. Köyde yaşayanların ise ortalama % 68’i geçimini tarımdan sağlıyordu. Milli gelirin yarısına yakını tarımsal üretim oluşturmaktaydı. Bu sebeple ülkenin kalkındırılması ve toplumsal refahın sağlanması için ülke tarımının geliştirilmesi gerekmektedir.⁶²

1920’li yıllarda dünya ekonomisi, savaş öncesi döneme göre yavaşlamış olmasına rağmen, yeniden büyüme eğilimindeydi. Bu ekonomik büyüme, hammadde talebinin artmasına ve dolayısıyla tarım fiyatlarının yükselmesi anlamına geliyordu. Türkiye gibi ihracatı büyük oranda tarımsal üretime dayanan ülkelerde bu durum dış ticaretin daha kârlı

⁶⁰ Şarika Gedikli Berber, *a.g.m.*, s.229.

⁶¹ Mert Can Erdoğan, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türk İktisat Düşüncesinde Tarım ve Kalkınma”, *Türkiye’de Tarım Politikaları ve Ülke Ekonomisine Katkıları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 2019, s. 54.

⁶² İbrahim İnci, “Cumhuriyet Dönemi Türkiye’inde Tarımsal Kredi Konusundaki Gelişmeler (1923-1938)”, *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi*, 2010-1, s.92.

hâle gelmesi demekti. 1911-1912 yıllarında sonra yaşanan 10 yıllık savaş süreci, yarattığı iktisadi yıkım yüzünden ülkenin tarımsal üretiminin yarı yarıya azaltılmasına, iç pazar ihtiyacının bile karşılanmamasına yol açtı. 1924 yılında Türkiye 208 milyon ton tahıl ve un satın almak zorunda kaldı. Bu oran, toplam ithalat içinde % 10'luk bir yere sahipti. Bu yüzden 1920'li yıllar boyunca Türkiye, tarımsal üretimde savaş öncesi değerlere ulaşip tarımsal üretimi dünya pazarlarına yönlendirmeyi hedefledi.⁶³

1923-1929 yılları arasında beş hükümet görev yaptı. İlk iki hükümet İsmet İnönü'ye, üçüncü hükümet Fethi Okyar'a, son iki hükümet yine İsmet İnönü'ye aitti. Bu hükümetlerin programlarında tarımı geliştirmek için alınacak tedbirlere yer verildi. Ulaştırma ve su işleri devlet yatırımı olarak planlandı. Üretim için gerekli ekipmanın ülke içinde yapılmasına, yapılamayanların ithalinin kolaylaştırılmasına, çiftçi ve sanayicinin üretim yapması için teşvikine yer verildi.⁶⁴

1923 yılındaki Türkiye'nin durumunu anlamak için 145 milyon liralık ithalatın bölünme şekline bakılabilir:

Tablo 1.1. 1923 yılı ithalatı

Dokuma	62.7 Milyon TL.	Demri, çelik	7.8 Milyon TL
Buğday ve un	11.6	Gaz yağı	4.2
Şeker	11.0	Benzin	7
Kahve	2.5	Ağır maden yağları	6
Çay	9	Makinalar	8
Pirinç	1.9	Lastik	1
Limon	5	Matbaa kağıdı	2
Hurma	6	Ziraat aletleri	5

Kaynak: Uğur Korum, “1923-1929 Döneminde Türkiye’de İmalat Sanayi ve Sanayi Politikaları”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları*, Ankara, 1982, s. 66

Türkiye Cumhuriyeti’nin Osmanlı Devleti’nden devraldığı tarımsal yapıdaki geriliğin başlıca sebepleri şunlardı: “Çiftçi ve köylünün araziden mahrum olması, yol yokluğu, kuraklık ve kıtlıklar, vergilerin bütün ağırlığının köylünün üzerinde olması, aşar gibi ağır vergiler, vergi tahsilatındaki usulsüzlükler, kredi yokluğu, devleti yönetenlerin yanlış

⁶³ Mert Can Erdoğan, *a.g.m.*, s. 69-70.

⁶⁴ Aynur Gül Karahan, *a.g.t.*, s.30.

zihniyetleri, geri kalmış bir maliye sistemi, sağlam bir nüfus siyasetinin yokluğu, kapitülasyonlar ve bozuk bir rejim.⁶⁵

I. Dünya Savaşı öncesinde Anadolu'ya bakıldığında köylerde yaşayan bir milyon ailenin % 87'si işlenen toprakların ancak %35'ine sahipti. % 8'inin ise hiç toprağı yoktu. Buna karşılık ailelerin % 1'i toprakların %35'ine, % 4'ü ise % 26'sına sahipti. Aynı yıllarda 50 dekardan küçük toprağa sahip işletme oranı ise %70 ile %85 arasında değişmekteydi.⁶⁶

Cumhuriyet'in kurulduğu yıllarda Osmanlı Devleti'nden devralınan yapıyla Türk ekonomisi büyük oranda tarıma dayanıyordu. 1923-1929/1930 yıllarını kapsayan ilk ekonomik dönemde ithalat ve ihracatta tarımın payı oldukça fazlaydı.

Cumhuriyet döneminde tarımla ilgili atılan ilk önemli adımlar, 1925 yılında Aşar vergisinin kaldırılması ve 1926 yılında Medeni Kanunun kabul edilmesi ile çiftçilerin toprak mülkiyeti hakkının resmen gerçekleştirilmesiydi. Bu iki politika da öncelikle çiftçiler için yararlı politikalar olarak kabul edildi ve uygulamaya konuldu.⁶⁷

Osmanlı Devleti'nde vergi alımı gibi işler dışında çiftçiyle alakadar olunmaması özellikle devletin son dönemlerinde çiftçiye zor durumda bırakarak sefaletle itti. Mustafa Kemal Atatürk ise köylünün ekonomik hayattaki yerini düzeltmeden ülkenin kalkınmasının zor olduğunu farkındaydı. Bu sebeple öncelikle tarıma önem verilmesiyle ilgili konularda adımlar atıp çiftçiliği ve sermaye birikimini destekledi. Tarımın uzman kişilerin elinde olması gerektiğini vurgulayan Mustafa Kemal Atatürk modern yöntemlerle geliştirilmesi için de çalıştı.

Osmanlı Devleti'nin ekonomik düzeni tarımsal üretime dayanmasına rağmen Cumhuriyet'in ilk yıllarında buğday ithal edildi. Devletin son yıllarında gerçekleşen savaşlar sonucu nüfusun azalması ve üretim anlamında kalitenin düşmesi sebebiyle tarım alanlarının büyük bir kısmı yıllarca ekilip biçilemedi. Devletin karşılaması gereken çok ihtiyaç vardı ama imkânları azdı. Türkiye'de 1923-1938 yıllarında yani Atatürk döneminde tarıma dayalı sanayi gelişti. Savaş öncesi düşen üretim, savaş sonunda erkek nüfusun yeniden tarıma dönmesiyle artış gösterdi. Örneğin; buğday üretimi dönemin ilk yıllarında 1 milyon tonun altında iken 1928-1929 ortalaması 2 milyon ton civarındaydı.⁶⁸

⁶⁵ Mustafa Yahya Metintaş, Mehmet Kayıran, "1929 Dünya Ekonomik Krizinin Türk Tarımına Etkileri ve 1931 Birinci Türkiye Ziraat Kongresi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2016/1, sayı:23, s. 35.

⁶⁶ İbrahim İnci, *a.g.m.*, s. 93.

⁶⁷ Fahri Yavuz, *a.g.m.*, s. 11.

⁶⁸ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-1985*, Gerçek Yayınları, İstanbul 1995, s. 39.

1925 yılı ve sonrasında devletin tarıma ayırdığı bütçe şöyleydi: 1925'te 40.000 lira, 1928'de 60.000 lira, 1929'da 148.000 lira, 1930'da 180.000 lira, 1931'de 110.000 lira, 1932'de 70.000 lira, 1934'te 215.000 lira, 1935'te 204.000 lira oldu. 1925 yılından 1935 yılına kadar geçen on yıllık dönemde toplam 1.307.000 lira tarıma kaynak harcandı.⁶⁹

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden itibaren görülen tarımsal düzendeki buhran Mütareke ve Kurtuluş Savaşı yıllarında da şiddetlenerek artmaya devam etti. Savaştan önce 66 milyon dekar olan hububat ziraati, savaş sonunda 35 milyon dekara kadar düştü. Halk zaman zaman açlık tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Ekmeğin hammaddesi olan hububata böyle dönemlerde arpa ve yulaf hatta süpürge tohumu ve palamut karıştırılması halkı sağlığını ve ekmeğin fiyatını ciddi şekilde etkiledi.

1925 yılından itibaren bataklık alanların kurutulmasına hız verilerek birçok ilde bu alanların tarımsal üretime kazandırılması sağlandı. 1936 yılına kadar 60.469 metrekaare alan bataklıktan kurtarıldı ve 754.855 metre de açılan kanalların uzunluğu oldu.⁷⁰

1920'lerin başında ülkeyi kalkındırma girişimlerinin önünde çeşitli engeller vardı. Tarım kesiminin yaygınlığına nazaran sanayideki girişimin yetersizliği, kişi başına düşen gelirin az olması, ulaşım olanaklarının ihtiyacı karşılayamaması, kullanılabilecek modern teknikler yerine birçok alanda ilkel tekniklerin kullanılması çözülmesi zaman, emek ve para isteyen sorunlardı.

Halkçılık ilkesinin bir gereği olarak eşitlik sağlamak adına çiftçiden alınan Aşar vergisinin kaldırılması Türk tarımında önemli bir gelişme olarak nitelendirildi. Aşar vergisinin 1923'te oranı % 27 idi. Bu yüksek orana sahip verginin kaldırılmış olması tarım ülkesinde atılmış önemli bir adımdı. Fakat vergi tarım kesiminde ağır bir yük oluşturduğu için 25 Şubat 1925'te kaldırıldı. Tarım gelişiminin önündeki büyük bir engel de ortadan kalkmış oldu. Aşar vergisinin kaldırılmasından sonra tarım sektöründe çalışan topraksız köylüye 1923- 1934 yılları arasında 711.000 hektar toprak dağıtıldı.⁷¹ Bu sayı 1938 yılına gelindiğinde toplam 3.7 milyon hektarı buldu. Tarımsal alanda atılan bu adımlarla bir yandan toprak kullanım düzeyi fazlaştırılırken diğer yandan da üretim kapasitesinin artırılması amaçlandı.

Ülkemizde buğday konusu halkın büyük bir çoğunluğunu ilgilendirmekteydi. 1927 yılında yapılan nüfus sayımına göre değerlendirildiğinde tarımla ilgilenen 1.752.000 kişinin

⁶⁹ Şevket Raşit Hatipoğlu, Türkiye'de Zirai Buhran, *Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Yayını*, Ankara, 1936,s.14.

⁷⁰ a.g.e., s.21.

⁷¹ Savaş Durmuş,N. Kemal Aydemir,“Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi(1923-1938)”,*KAÜİİBFD*,C.7,s.12, 2016, s. 159-160.

olması konunun ne denli önemli olduğunu göstermekteydi. Özellikle buğday ziraatıyla uğraşanların büyük çoğunluğu oluşturduğu, 5-6 milyon kişinin de tarım işleri ile geçindiği bilinmekteydi.⁷²

Tablo 1.2. Türkiye tarımında üretim 1928-1939 yıllık ortalamalar

Ürünler	Yıllık ortalamalar			Endeksler		
	1928-29	1932-33	1938-39	1928-29	1932-33	1938-39
Buğday (milyon ton)	1.961	2.073	3.811	100,0	105,7	194,3
Arpa (milyon ton)	1.300	1.383	2.331	100,0	104,2	180,1
Toplam hububat (1938 fiy. milyon TL)	166	173	299	100,0	106,4	179,4
Tütün (bin ton)	39,8	29,1	62,1	100,0	73,1	156,0
Üzüm (bin ton)	677	846	1086	100,0	125,0	160,4
Pamuk (bin ton)	51,7	23,8	64,3	100,0	46,0	124,4
Hububat dışındaki üretim (1938 fiy. milyon TL)	173	166	254	100,0	96,0	146,8
Toplam bitkisel üretim (1938 fiy. mil. TL)	339	339	553	100,0	100,0	163,1

Kaynak: Aynur Gül Karahan, *Atatürk Dönemi Ve Sonrasında Tarım Politikalarının Gıda Sanayiine Yansımaları (1923-1960)*, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2015, s.82

1930’lu yılların ekonomik şartlarını belirleyen Ekonomik Buhranın Türkiye’ye en önemli etkisi, tarımsal mallarda ortaya çıkan belirgin fiyat düşüşüydü. 1929-1933 yılları arasında buğday ve diğer tahılların fiyatları % 60 kadar düştükten sonra, 1930’lu yılların sonlarına doğru aynı düzeyde kaldı. Buhranın getirdiği yeni şartlarda tarımsal ürünlerin ihracatına dayanan eski büyüme planını devam ettirmek kâr oranını yitirdiğinden Türkiye dış ticaret yerine yerli üretimini canlandırma politikasına yöneldi. 1930’lu yıllarda tarımsal üretim % 50 ile 70 arasında bir büyüme kaydederek ekonomideki olumlu etkisini sürdürdü. Tarımsal ürünlerin fiyatındaki düşüşe rağmen devletin aldığı aşar vergisinin kaldırılması, demiryollarına önem verilmesi, Ziraat Bankası’nın fon sağlaması gibi önlemlerle bu başarı sağlandı. Ayrıca savaş sonrasındaki nüfus artışı kendini iş gücü olarak göstermeye başlayınca köylü demografik ve maddi açıdan toparlanmış oldu.⁷³

⁷² *Milliyet*, 25 Kânunusani 1930, s. 3.

⁷³ Mert Can Erdoğan, *a.g.m.*, s. 74-75.

1.2.1. Hububat Politikaları

Türkiye Cumhuriyeti, Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında da kontrol altında tutulan hububat politikasını 1923-1931 döneminde de uygulamaya devam etti. Bu politikaya göre, Anadolu kendi kendine yeterli hale gelecek, İstanbul ve İzmir gibi büyük şehirlerin hububat ihtiyaçlarının bir bölümü Anadolu'dan, bir bölümü de Balkan ülkelerinden ithalat yoluyla temin edilecekti.⁷⁴

1923 yılında ürettiği buğday bile kendisine yetmeyen⁷⁵ Türkiye, I. Dünya Savaşı dönemi ve sonrasında bozulan buğday üretim düzenini, Cumhuriyet hükümetlerinin ziraat alanında yaptıkları çalışmalar ile 1930 yılından itibaren yeniden kurmuş ve buğday ithal eden ülke konumundan kurtulmuştu.⁷⁶

1929 yılında Türkiye, 5.000.000 TL tutarında hububat ihracatı yaparken diğer yandan 18.000.000 TL tutarında hububat ithal etmek zorunda kalmıştı. 1929, 1930 ve 1931 yıllarında da hububat ürünü bol olduğu ve ihracı yapılmaya başlandığı halde, devletin gelirinde herhangi bir sıçrama olmamıştı.⁷⁷

1923-1931 yılları arasında zahire ve hububat borsaları kuruldu. Bu borsalar bulundukları bölgelerdeki fiyat farklılıklarını büyük oranda ortadan kaldırarak alıcı ile satıcının güvenle iş yapmasını ve ürünlerin hem kalite hem değerinin düzgün bir şekilde belirlenmesini sağladı.⁷⁸

Hububat meselesi yurt içinde ve yurt dışında hükümetin kontrolü altındaydı. Bir tarım bölgesi kendi hububat ihtiyacını karşılayıp bir sonraki sene için de yeterli tohumu depoladıktan sonra dışarıya gönderebilirdi. İstanbul gibi büyük şehirler ise yeterli hububata sahip olmadığı için sürekli dışarıdan desteğe ihtiyaç duyarken kuraklık, kıtlık ya da doğal afet gibi olağanüstü bazı durumlarda da dışa bağımlı hale gelirdi. İstanbul gibi özellikle hububat ve et ihtiyacında dışa bağımlı olan yerlerin en önemli konusu ihtiyaç halinde bu ürünlerin nereden ve nasıl temin edileceğiydi. Genel olarak bölgeye en yakın yerden ve mümkünse deniz yolunu kullanarak maliyeti en düşük şekilde karşılamak tercih edilirdi. Bu tercihin sebebi deniz yoluyla tek seferde daha fazla tahıl taşınabilmesiydi. Elbette mecbur kalınırsa,

⁷⁴ Bedrettin Kolaç, "Türkiye'de Hububat Politikaları (1923-1950)", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara, 2002, C.17, s. 1164.

⁷⁵ Savaş Durmuş, *a.g.m.*, s.157.

⁷⁶ Osman Tosun, *Türkiye'de Buğdayın Standardizasyonu Üzerine Araştırmalar*, Ankara, 1953, s. 21-22.

⁷⁷ Hülya Kendir Özdiç, "Tarımda Kamu Politikalarının Başlangıcı: "Buğday Meselesi", 1932-1945", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2010-1, s.2.

⁷⁸ Tansu Barış Mahmutoglu, Hasan Mutlu, "Sandıkta Tarım: CHP'nin Seçim Beyannamelerinde Tarımsal Faaliyetlere İlişkin Vaatler (1923-1943)", *Türkiye'de Tarım Politikaları ve Ülke Ekonomisine Katkıları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 2019, s.250.

hava şartları elvermezse daha uzak bölgelerden ve kara yoluyla nakliyat yapıldığı da görüldü.

İstanbul gibi dışarı bağımlı bir şehrin diğer bölgelerde yaşanan özellikle tarımsal olaylardan etkilenmesi, Ankara'dan sonra siyasetin merkezi konumunda olması yüzünden bu şehre ihtiyaçlarını karşılama konusunda öncelikli alım hakkı tanınırdı.

Birçok konuda olduğu gibi İstanbul'un iâşesini sağlarken de sorun çıkmaması için hangi ürünün ne zaman, nereden alınacağı ve nasıl geleceği planlanarak devlet tarafından kontrol altında tutuldu. Herhangi bir yerden alınacak fazla ürün o bölgeyi sıkıntıya sokabileceği gibi, getirildiği yerde ürün bolluğu açısından fiyat sıkıntısı da yaratabilirdi. Kaldı ki İstanbul gibi nüfusu kalabalık bir şehirde karşılaşılabilecek en ufak bir aksaklık şehrin dengesini altüst edebilirdi.

Halkın her zaman gündelik hayatında başrolde olan ekmeğin hammaddesi olan hububat işi devlet tarafından düzenlenip kontrol altında tutulmaktaydı. Hububatın geçirdiği tüm üretim süreci, ekildiği toprak ve üzerinde çalışan işgücünün planlanmasından başlayarak ekmeğin fırınlarda halka ulaştırılmasına kadar olan üretim, nakliyat, ticaret, yoğurma, pişirme gibi tüm aşamalar devletin sıkı kontrolü altında bulunmaktaydı.⁷⁹

Cumhuriyet'in ilanından önceki son yıllarda süregelen savaşlar devleti her yönden zarara uğrattı. İstanbul başkent olsun olmasın, savaş ya da barış zamanı fark etmeksizin her zaman iâşesi öncelikli bir şehirdi. Ancak ticaret yollarının savaş sebebiyle tıkanması, stokların erimesi, nakliye araçlarının yetersizliği gibi sorunlar yüzünden İstanbul nüfusu iâşe konusunda sıkıntı çekti.

Savaşlar sona erince hem yaralar sarılmaya çalışıldı hem de başta ekmek olmak üzere iâşe sorunları ortadan kaldırılmaya çalışıldı. I. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte hayat pahalılığı dünyanın birçok yerinde artarak devam etti. İstanbul, Viyana ve Rusya'nın bazı büyük şehirlerinden sonra dünyanın en pahalı şehirleri arasında yer alıyordu.⁸⁰

Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi Cumhuriyet'in ilk yıllarında da iç piyasa açısından en önemli hububat piyasası İstanbul'daydı. Savaş öncesi döneme göre şartlardan etkilenmesiyle ticaret hacmi azalmış olmasına rağmen İstanbul savaş sonrasında da en büyük tüketim merkezlerinin başında gelmekteydi. Her zaman siyasi ve jeopolitik bir öneme sahip

⁷⁹ Lütfi Güçer, *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul, 1964, s. 41.

⁸⁰ Necati Çavdar, *a.g.m.*, s.293.

olan İstanbul'un iaşesinin sağlanması ile siyasi istikrar ve güvenliğin sağlanması arasında sıkı bir bağ bulunurdu.

Türkiye'de senede 2 milyar 600 milyon kilo hububat yetişiyordu. Bunun kıymeti 234 milyon Türk Lirasıydı. Bu hububatın 1 milyar 300 milyonu buğday, 629 milyonu arpa, 59 milyonu yulaf, 100 milyonu çavdar, 60 milyonu kaplıca, 10 milyonu pirinç, 78 milyonu darı, 130 milyonu mısırdan ibaretti. Bunların içinde en mühim maddeyi buğday teşkil ederdi. Türkiye'nin en büyük buğday mıntıkları ise; birinci ziraat mıntıkası (Eskişehir, Ankara, Bolu, Kütahya, Çankırı, Çorum, Yozgat, Kırşehir), ikinci ziraat mıntıkası (Balıkesir'den itibaren Antalya'ya kadar olan deniz vilâyetleri), üçüncü mıntika (Bursa, Kocaeli, İstanbul, Trakya), dördüncü mıntika (Adana ve civarındaki vilâyetler), sekizinci mıntika (Sivas ve civarı), dokuzuncu mıntika (Konya, Aksaray, Kayseri) idi. Müsait senelerde de Türkiye hububat ortalamasını yükseltmemiş, usulleri iyi olmadığı için çok fazla mahsul alamamıştı. Halbuki toprağın altındaki servetten istifade etmek, ülkede hububat ziraatına önem vererek halkın karnını doyurmak gerekiyordu.⁸¹

Hububat 1930'lu yılların başlıca ürünüydü. 1929 yılından 1937 yılına kadar hububat ekimi toplam ekili alanların %80'lik bölümünü kapladı. Hububat grubunun en önemli ürünleri başa buğday olmak üzere arpa, mısır ve çavdardı. Buğday diğer ürünlerden iki kat fazla üretilirdi. Halkın temel besin kaynağı olduğu için buğday ülke ekonomisinde her zaman önemli yer tutardı.

Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında yaşanan olumsuzluklar İstanbul'un iaşesinin sağlanmasında sıkıntılara neden olduğu için İstanbul halkı büyük bir beslenme sorunuyla karşılaştı. İstanbul ve İzmir için dışarıdan buğday ithali Çanakkale Boğazı'nın kapanması ve deniz yolu ulaşımının önemli oranda kesilmesi üzerine büyük oranda aksadı. Bu aksamaya çözüm bulmak adına özellikle bu illerin hububat ihtiyacı Anadolu'da yetiştirilen hububat ile karşılanmaya çalışıldı. Anadolu'da üretilen hububatın İstanbul'a en rahat şekilde getirilebilmesi için demiryollarından yararlanıldı. Böylece Anadolu'da yetişen hububat savaş döneminde yoğun bir şekilde İstanbul'a gelmeye başladı. Böylece hem İstanbul'un ihtiyacı karşılanırken hem de hububat sevkiyatı kârlı bir durum haline geldi. Zahire tüccarları vagon tahsis ederek İstanbul'a getirdikleri hububatı kârlı bir şekilde satma imkânı buldu. Türkiye bu değişen buğday üretim ve nakliyat düzenini, Cumhuriyet hükümetlerinin ziraat alanında yaptıkları çalışmalar ile yeniden kurmaya çalıştı ve 1923-1929 yılları arasında buğday ithal

⁸¹ *Milliyet*, 13 Haziran 1929, s.1.

eden konumunu 1930'dan itibaren değiştirdi. Türkiye, hububatta 1930 yılından sonra kendine yeter duruma gelmiş, küçük bir miktar hububat ihracatı yapmaya da başlamıştı.⁸² Lozan Barış Antlaşması gereği Ekim 1929'dan itibaren Türkiye yeni gümrük politikalarını uygulayınca ithal edilen hububattan ilk defa kilo başına 6.5 kuruş gibi yüksek bir gümrük tarifesi uygulandı. Çiftçi hububat üretimi konusunda teşvik edildi.

Ülkenin tarım alanında en önemli ürünü oluşturan buğdayın üretim ve fiyatları iklim koşulları ve bazı tüccarların şartlara göre değişen tutumlarından dolayı yıldıan yıla farklılık gösterdi. Mustafa Kemal Atatürk ile yurt gezisine çıkan Ahmet Hamdi Başar'ın konuyla alakalı gözlemleri şöyleydi:⁸³

“Muhakkak olan bir şey var: Gezdiğimiz yerde gördüklerimiz, henüz gezmediğimiz yerlerden işittiklerimize göre içinde bulunduğumuz sıkıntıların en büyük sebebi buğday ve hububat fiyatlarındaki müthiş düşüklüktür. Vakıa her şeyde düşüklük var; fakat buğday bunlarla kıyas etmez. Diğer mahsullerin fiyatları yüzde 30-50 düştü; fakat buğdaydaki düşüş yüzde 500; diğerlerinden 10 misli fazla. Buğday istihallerimizin ve iktisadiyatımızın belkemiği. Her şey, her kıymet ona bağlı... Buğday müstahsili olan köylüler bereketli olan bir mahsul senesinde hatta tohum paralarını ıkaramazlarsa nasıl vergi versinler?”

Tek parti döneminde ülkenin yönetimi, parti yönetimi ve devlet ile bir bütünlük içinde faaliyet göstermekteydi. Cumhuriyet Halk Fırkası kongrelerinde ileri sürülen ve parti programında kabul edilen görüş ve politikalar aynı zamanda devletin de politikası oldu. Bu bakımdan Türkiye'de Cumhuriyet'in ilk yıllarında uygulanan iktisat ve ziraat politikaları, öncelikle Cumhuriyet Halk Fırkası kongrelerinde görüşüldükten sonra uygulanmaya başladı. CHF'nin 1931 yılındaki kongresinde hububat bunalımı gündeme getirilerek bu ürüne prim uygulanması ve konuyla alâkalı Ziraat Bankası'na görev verilmesi istendi. 1935 yılında kabul edilen CHF programında hububat konusu şu şekilde yer aldı:⁸⁴

“Madde 28: Toprak rnlerimizin kemiyet ve keyfiyete başında gelen buğdayın fiyatını, değerinden aşağı düşürmemek, gerek retmen, gerek yoğaltman zararına olabilecek fiyat değişmelerini nleme için alınan tedbirleri daha genişletmek ve esaslandırmak, göz önünde tuttuğumuz konulardan biridir. Bunun için girişilen silo ve ambarlar içine devam edeceğiz. Yurt savgası ve beklenmedik kurak tehlikeleri için, buğday stoku bulundurmak lüzumludur. Böylece hububat ürünü ve üreticisinin korunması, siyas bir nitelik kazanarak bir devlet politikası haline gelmiştir.”

⁸² Osman Tosun, *a.g.e.*, s.21-22.

⁸³ Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk'le  Ay*, Tan Matbaası, İstanbül 1945, s.78.

⁸⁴ Bedrettin Kolaç, “Türkiye'de Hububat Politikaları”, s.1169-1170.

1.2.2. 1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye'ye Etkileri

I. Dünya Savaşı esnasında ve sonrasında, 1920'li yıllar boyunca yaşanan teknolojik ve bilimsel gelişmeler sonucu modern üretim teknikleri ortaya çıktı. Böylece sanayi ve tarımda sürekli artan üretim 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın temelini hazırladı.

Ekonomik Buhran ile birlikte ülkelerin özellikle ekonomi politikalarında değişiklikler görüldü. Liberalizmi en sert şekilde uygulayan ülkeler bile ekonomik ve sosyal yaşama müdahale etme gereği duydu.

Dünya bunalımıyla birlikte önceden var olan uluslararası işbirliği bozuldu ve devletlerin gelirlerinde önemli düşmeler yaşandı. Tarımsal ürünlerde meydana gelen aşırı üretim sonucunda tarımsal malların fiyatlarında hızlı düşüşler görüldü. Bu fiyat düşüşlerinin yanı sıra tüm ülkelerin kendi tarımsal üretimini koruma politikaları uygulaması, tarımsal ürün miktarındaki artışı ve fiyat düşüşlerini hızlandıran başlıca sebepler oldu.

Türk ekonomisinde ilkel koşullarda üretilen tahılların yıllık verimi doğa şartlarına göre değişmekte ve bitki ve hayvan hastalıklarının yarattığı etki de ürünleri oldukça olumsuz etkilemekteydi. Dünyadaki talep daralmalarına bağlı olarak ihraç edilen tarım ürünlerinin dış ticaretteki düşüşü de şiddetli oldu. Bu nedenle 1929 Ekonomik Buhranı özellikle tarım üzerinde etkili oldu.⁸⁵

Tarımın Türkiye ekonomisindeki yeri ve nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan köylülerin hububat üreticisi olmaları göz önüne alındığında buhranın ülkeyi ne derece etkilediği de anlaşılmaktaydı. Şiddetli fiyat düşüşlerinden en çok etkilenen tarım kesiminin üstüne ağır bir vergi yükü bindi. Fiyatların büyük ölçüde düşmesi, sadece piyasa için üretim yapan büyük çiftçileri değil, ödedikleri vergi ve sınırlı da olsa piyasadan satın aldıkları bez, tuz, gazyağı gibi mallar için para ihtiyaçlarını buğday üretimlerinin pazarladıkları bölümü ile karşılayan küçük üretici köylü ailelerini de zor koşullarla karşı karşıya getirdi.

1929 Ekonomik Buhranı'nın etkileri diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de özel girişimciliğe ve piyasa ekonomisine duyulan güveni sarstı. Her ülke kendi ekonomik şartları içinde yeni düzen arayışı ya da çıkış yolları arama yoluna başvurdu. Türkiye'de 1930 yılında değişen ekonomi politikasında görüş: "Özel teşebbüsün yapamadığını devlet yapsın değil, ülke için gerekli ve yararlı olanı devlet yapsın." idi.⁸⁶

⁸⁵ Ahmet Turan Çok, *1929 Dünya Ekonomik Buhranı Ve Türk Basınına Yansımaları*, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2018, s. 39.

⁸⁶ a.g.t., s. 35.

1929 Ekonomik Buhranı'nın tarımsal fiyatlar üzerindeki etkisi aynı anda aynı oranda olmamakla birlikte neredeyse tüm tarım ürünlerini etkilediği için Türk tarımını epey zor duruma düşürdü. Fiyat düşüşleri ilk önce kendini, uluslararası piyasalardaki gelişmeye bağlı olarak ihraç ürünlerinde gösterdi, özellikle pamuk ve tiftik fiyatları daha 1929 yılından itibaren hızla azaldı, iki yıl içinde yarı yarıya düşerek en düşük noktaya ulaştı. Buğday, arpa, mısır, fasülye, vb. gibi daha çok yurt içi tüketim için üretilen ürünler fiyat değişiminden 1930-1931 yıllarında etkilenmeye başlamış olmakla birlikte bu ürünlerde fiyat düşüşleri çok daha şiddetli oldu, fiyatlar çoğunda buhran öncesi dönemin üçte birine kadar indi.⁸⁷

Türkiye Cumhuriyeti, 1929 Ekonomik Buhranı'nın yıkıcı etkilerine tüm boyutlarıyla katlandı. Bir tarım toplumu olan ülkede buhran karşısında nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan çiftçiler hızla fakirleşti. Buğday fiyatları 13,5 kuruşa, tütün fiyatları 71 kuruştan 30 kuruşa düştü.⁸⁸

Bütün parayı kendi kasalarına doldurmuş olan ve bu sebeple para bakımından dünyanın merkezi sayılan Amerika Newyork borsasının yaşadığı son felaketlerle ortaya iktisadî buhran çıktı. Amerika'da borsa düşüşünün bir haftalık bilançosu 10 milyar dolarlık zarar ile kapatıldı. Buhranın olumsuz etkisi zaten sorunlarla uğraşan Avrupa'ya yavaş yavaş, uzaktan gelen dalgaların hiç acele etmeyen nizamı ile geldi. Avrupa'nın bu derin buhranın içinden nasıl çıkacağını tahmin etmek zordu. Türkiye gibi biraz kenarda olan ülkeler için ise vaziyeti dikkatle takip edip faydalı dersler çıkarmaktan başka çare yoktu.⁸⁹

1929'un etkileri 1930-1931 yıllarında kendini tarım ve buğdayda da hissettirmeye başladı. Çünkü dünya dünya olalı buğday, iktisadiyatın ilk maddesi rolünü oynamaktaydı. Görünen o ki her günlük ekmek, insan hayatının ilk şartını oluşturduğu için bu öneme sahipti. Elinde az çok imkân olan her ülke biraz da olsa buğday yetiştirmeye çalışmaktan geri durmadı. I. Dünya Savaşı'ndan sonra tüm ülkeler buğday ziraatine oldukça önem verdi. Her ülke buğday üretimi konusunda dışarıya çok az muhtaç olmak hatta mümkünse hiç muhtaç olmamak istiyordu. En çok buğday üreten ülkelerde bile durum böyle iken diğer ülkelerinde durumu tahmin edilebilmekteydi. Dünya buğday piyasasında büyük rol oynamayan Türkiye'nin buğday mahsulü bile 1930'da önceye oranla bir misli verimliydi. Buğdayın dünya piyasasında da kıymet bulabilmesi için nakliyatı ucuzlamak, kredi temin etmek gibi

⁸⁷ Çelik Aruoba, "Cumhuriyet'in Kuruluş Yıllarında Türkiye'nin Tarımsal Yapısı ve Tarıma Yönelik Politikalar", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları*, 513, Ankara, 1982, s.86.

⁸⁸ Ahmet Turan Çok, *a.g.t.*, s. 32.

⁸⁹ *Cumhuriyet*, 16 Teşrinisani 1929, s.1.

bazı tedbirler alınmalıydı. Buğdayı sadece ülkede tüketmekle kalmayarak bu mahsul üzerinde yavaş yavaş ihracatçı olmaya ülkenin mecbur olduğu unutulmamalıydı.⁹⁰

Kadro dergisine göre ise Türkiye ve Türkiye gibi milli bağımsızlık mücadelesi veren ülkeler 1929 Ekonomik Buhranı'ndan etkilenen değil, buhranı doğuran ve derinleştiren ülkelerdi.⁹¹

“...Bize göre Türkiye, cihan buhranının içinde değil haricindedir. Ve biz yahut bize benzeyen, yani Türkiye gibi millî kurtuluş mücadelesi yapan bütün memleketler, cihan buhranının birer kurbanı değil, bu buhranı doğuran ve onun gün geçtikçe derinleştiren ve mürek'kepleştiren amil ve müessirleriyiz. Gerek Türkiyenin, gerek Türkiyeye benzer bütün memleketlerin menfaati ve müstakıl bir iktisat cüzütamı olarak inkişafı imkânı bu buhranın derinleşmesine ve mürekkepleşmesine bağlıdır. Kaldı ki, bu buhran, hiçbir zaman, klâsik bir iktisat buhranı diye anılamaz. Bugünkü buhran denilen şeyde klâsik bir iktisat buhranını karakterize eden vasıfların ve işaretlerin hemen hiçbiri yoktur.”

Türkiye, Ekonomik Buhrana karşı, ekonomi politikasını liberalizmden devletçiliğe çevirerek uyguladığı sistem dışında önlemler de aldı. Bunlardan biri Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin kurulması oldu. İlk kez 18 Aralık 1929'da toplanan cemiyetin amaçları şu şekilde belirlendi.⁹²

“Halkı israfla mücadeleye, hesaplı, tutumlu yaşamaya ve tasarrufa alıştırmak,

Yerli mallarını tanıtmak, sevdirmek ve kullandırmak,

Yerli mallarımızın miktarını yükseltmek, kalitesini arttırmak ve fiyatlarını ucuzlatmaya çalışmak,

Yerli malların sürümünü arttırmak.”

Ekonomik Buhran'ın Türk tarımına etkisi bir hayli uzun sürdü, bu etki İkinci Dünya Savaşı'na kadar devam etti. 1934- 1935 yıllarında kendini toparlamaya başlayan tütün dışında özellikle buğday ve arpa başta olmak üzere bütün ürünlerde 1930'lu yılların sonuna kadar aynı etki devam etti.⁹³

Ekonomik Buhran'ın etkisiyle tarım ürünleri fiyatlarını etkileyen hızlı düşüş sadece tarım üretimini ve tarım gelirlerini olumsuz yönde etkilemekle kalmayıp ekonominin bütün kesimlerinde etkisini gösterdi. Tarımsal gelirlerin azalmasıyla çiftçi, Ziraat Bankası'ndan ya da esnaf ve tüccardan aldığı krediyi, devlete olan vergi borcunu ödeyemedi. Ziraat Bankası da alacaklarını tahsil edemeyince kredinin şartlarını ağırlaştırmak ya da krediyi kesmek

⁹⁰ *Cumhuriyet*, 24 Haziran 1930, s.1.

⁹¹ *Kadro*, Haziran 1932, s.46.

⁹² Ahmet Turan Çok, *a.g.t.*, s. 47.

⁹³ Çelik Aruoba, *a.g.m.*, s.86.

durumunda kaldı. Artık esnaf, Ziraat Bankası'ndan kredi alamaz oldu. Çiftçi giderek büyüyen bir borcun altına girdi, devlete olan borcunu ödeyememesi vergi bakayalarının artmasına neden oldu.⁹⁴

1.2.3. Birinci Ziraat Kongresi

5 Ocak 1931'de toplanan Birinci Ziraat Kongresi, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti tarafından toplanan ikinci kongreydi. Türkiye'nin ihracatının merkezi ziraate dayanmaktaydı. Türkiye ticaret dengesindeki açığı bir yandan sanayinin takviye ve himayesi ile ithalatı azaltmaya çalışarak, diğer yandan da zirai mahsulat ihracatını arttırarak kapatabilirdi. Türkiye'nin ihracatının artması demek dünya piyasalarında rekabet kabiliyetinin artması demekti. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti de Birinci Ziraat Kongresini toplayarak bu hayati öneme sahip konunun gerektirdiği tedbirleri tespit edebilmek için topladı. Cemiyetin kongreye hazırlandığı dönemde bütün dünya ziraatçılığı de bir buhran içinde bulunmaktaydı.⁹⁵

Birçok uzmanın katıldığı Birinci Ziraat Kongresi'nde, neredeyse bütün toprak ürünleri ele alındı, tarımla ilgili olarak ağaçlandırma politikası, kuru ve sulu tarım, toprak ve gübre, haşarat ve zararlı hayvanlarla mücadele, ziraat aletleri ve meteoroloji konuları üzerinde duruldu. Her konu için uzmanlar tarafından oluşturulan kurullar, sorunlara ait detaylı raporlar hazırlayarak yayınladı.⁹⁶

Ankara'da toplanmasına karar verilen Birinci Ziraat Kongresi'nin hazırlıkları 1930 yılının Ağustos-Eylül aylarında başladı. Kongreye katılımı arttırabilmek için İktisat Vekaleti, kongreye katılacak olan temsilcilerin ulaşım masraflarının bir kısmını karşılayarak destek olacağını bildirdi.⁹⁷

1931 yılında, amacı kısa ve orta dönemde uygulanacak olan tarım politikalarını bilimsel verilere dayanarak toplamak olan Birinci Ziraat Kongresi toplandı. Kongrede, Türkiye'nin tarımsal yapısı ayrıntılı bir şekilde incelenerek sorunlar ve çözüm yolları hükümete sunuldu. Ayrıca kongrede, üretim artışları, vergiler, krediler, ulaşım, pazarlama, tarımsal örgütlenme, hukuksal düzenlemeler gibi konular ve bunların çözümleri de görüşüldü. Tarım uzmanları tarafından kongreye sunulan İhtisas Raporlarına göre; bilimsel ve teknik

⁹⁴ Avni Zarakolu, "1929/30 Dünya Ekonomik Krizi Karşısında Türk Ekonomisi ve Alınan Krizle Mücadele Tedbirleri", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları*, 513, Ankara, 1982, s.91.

⁹⁵ Mustafa Yahya Metintaş, Mehmet Kayıran, *a.g.m.*, s. 51.

⁹⁶ Doğan Duman, "Türkiye'nin Sanayi Ve Tarım Politikasının Oluşturulmasında Birinci Sanayi ve Birinci Ziraat Kongrelerinin Etkileri", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Sayı 41, 2015, s. 140.

⁹⁷ *Başkanlık Cumhuriyet Arşivi*, 490.1.0.0, 1.4.3, (18.08.1930).

gelişmelerin takip edilmediği, çiftçinin sermaye ihtiyacının yeterince karşılanmadığı, ulaşımın yetersiz ve pahalı olduğu, ürünlerin kalite bozukluğu gibi konular da gündeme getirildi.⁹⁸ Birinci Ziraat Kongresi'nde tarımda planlı makineleşme üzerinde duruldu ve dış ticaret açığını kapatmanın tarıma dayalı sanayinin kurularak sağlanabileceği vurgulandı.⁹⁹

Eskişehir Sazova İstasyon Müdürü Emcet Yekta, Kongre'ye "Tohum İslahının Vazifeleri" adlı bir rapor sundu. Bu raporda 1929 Ekonomik Buhranı'nın borçlar dengesinde ortaya çıkardığı açığın ülke lehine değiştirilmesinde tohum ıslahının önemi vurgulandı. Tohum ıslahından beklenen yararlar iki grupta toplandı. Buna göre; ithal edilen tohumların yurt içinde üretilerek elde edilen bu yerli tohumun kullanımının artırılması ve ihraç edilen tarımsal ürünlerin iyileştirilerek standardize edilmesi beklenen yararlar olarak raporda belirtildi.¹⁰⁰

Türkiye'de ilk defa düzenlenen bu kongrenin sağladığı en büyük fayda, ülkenin içinde bulunduğu dönemdeki zirai durumunun her açıdan ele alınması oldu. Bu kongre ile birlikte ilk kez, zirai alandaki sorunlar ve ihtiyaçlar hükümete bildirildi.¹⁰¹

1.2.4. Ziraat Bankası'nın Hububat Satın Alması ve Buğday Mubayaası

Dünyada 1929'dan itibaren yaşanan ekonomik buhranın yanı sıra hububat üretimindeki artış ve biriken stoklar da bir hububat buhranını meydana getirdi. Miktar ve değer olarak buğday üretiminin ağırlıkta olması buğday ile ilgili yürütülecek politikalara önem kazandırdı. Türkiye'de ekonomik bunalımdan etkilenme düzeyinin artmasındaki en önemli sebep tarımsal üretimde ağırlığın tek üründe olmasıydı. 1931 yılında İstanbul'da yıllık ortalama buğday fiyatları 4.35 kuruş olmasına rağmen Mayıs ayında yumuşak buğday 7.3 kuruş, sert buğday 7.1 kuruştı. Bu fiyatlar Ekim sonunda 4.57 ve 4.87 kuruşa düştü. 1932 yılının Mayıs ayında okkası 5.75 olan buğday fiyatları 4 kuruş ve altına düştü. Türkiye'de 1929'da kilosu 12.83 kuruş olan buğday fiyatı bu bunalımın etkisi ile 1932'de 4.31 kuruşa kadar gerileyip hububat üretimini tehlikeye düşürecek boyutlara kadar geldi.¹⁰² Hububat üreticisi çiftçilerin devam eden fiyat düşüklüklerini telafi etmek için sürekli olarak üretimi genişletmeye başlaması ile ürün bolluğu devam etti. Bunun sonucunda da ortaya çıkan yeni fiyat düşüklüğü ile hububat bunalımı bitmek bilmeyen bir döngü haline geldi.

⁹⁸ Tansu Barış Mahmutoğlu, Hasan Mutlu, *a.g.m.*, s. 250.

⁹⁹ Aynur Gül Karahan, *a.g.t.*, s.55.

¹⁰⁰ *a.g.t.*, s.75.

¹⁰¹ Doğan Duman, *a.g.m.*, s.142.

¹⁰² Ergün Kip, "Türkiye'de Taban Fiyatları, Destekleme Alımları ve İç Ticaret Hadleri", Türkiye'de Tarımsal Yapılar, Ankara,1988, s.139.

Ekonomik Buhran sonrası özellikle tarım alanında görülen sıkıntılı süreçten sonra Ziraat Bankası'nın destekleme alımı yaptı. Krizde yerli ürün fiyatlarının hızla düşmesi karşısında ithal edilen sanayi malları fiyatlarının daha az oranda düşmesinin tarımda çalışanlar aleyhine yarattığı fiyat farkını önlemek için tarımda maliyetlerin düşürülmesi çare olarak düşünülebilirdi. Ancak, sermaye bakımından fakir bir ülkenin bunu başarması mümkün değildi. Çare bazı malların üretimini azaltarak arz yönünden mahsul fiyatlarının yükseltilmesinde arandı. 3 Temmuz 1932 tarihli ve 2026 sayılı Kanun ile Hükûmete, tesbit edilecek taban fiyatından buğday için destekleme alımı yapması, bu yüzden meydana gelecek zararın bir milyon liraya kadar Bütçe'ye konulacak ödenekle karşılanması için yetki verildi. Hükûmet bu yetkiye dayanarak, buğday için taban fiyatı tesbit etmeye ve Ziraat Bankası aracılığı ile destekleme alımları yapmaya başladı.¹⁰³

1931 yılında zahirenin bol olacağı hakkındaki tahminler buğday üzerinde bazı tedbirler almak için düşünmeyi gerektirdi. Bu anlamda Ziraat Bankası'nın köylüden borcuna karşılık buğday alması söz konusu oldu. Köylü için yeni faydalar sağlayacak konunun ana esaslarına şöyle değinildi:¹⁰⁴

- 1) Evvelce fiat temevvücüne karşı mevkuf tutulan ve % 25 kadar tutan (narh) kaldırılmıştır.
- 2) Ziraat bankası borca mukabil almış olduğu buğdayları –fiatı düşürmemek maksadını teminen- heman satılığa çıkarmıyacaktır.
- 3) Ziraat bankasına verilen zahirelerin istasyonlara naklinin bütün köylüye tahmil edilmeyüp yalnız buğday verenlere hasrı tamimde tekrar tavzih edilmiştir.

Devlet, hem buğdaydaki fiyat hareketlerinin önüne geçip üreticiyi korumak hem de buğday fiyatlarındaki denetimi sağlamak amacıyla 3 Temmuz 1932 tarihinde “Hükümetçe Ziraat Bankası'na Mubayaa Ettirilecek Buğday Hakkında Kanun”u kabul etti. 3 Temmuz 1932 Cumhuriyet gazetesindeki habere göre Buğday Layihasının aldığı son şeklin esasları şunlardı:¹⁰⁵

- 1- Buğday fiyatını korumak ve tanzim etmek maksadı ile hükümet lüzum gördüğü takdirde müstahsilin satılığa arzedeceği buğdayı tesbit edeceği fiatlarla ve Ziraat bankası vasitaile alıp satmağa mezundur.
- 2- Buğday alım satım şartları ile alış ve satış mahalleri ve buna müteferri hususat icra vekilleri kararile tanzim olunur.
- 3- Mübayaa edilecek buğdayların elden çıkarılarak tasfiyesi neticesinde tahassül edecek senevî bir milyon liraya kadar zarar hükümetçe tesviye ve elde edilecek kâr silo ve depolar inşasına tahsis olunur.

¹⁰³ Avni Zarakolu, *a.g.m.*, s.95.

¹⁰⁴ BCA, 490-1-0-0, 2-7-17, (10.10.1931).

¹⁰⁵ Cumhuriyet, 3 Temmuz 1932, s.3.

- 4- Buğday mübayaası için Ziraat bankasınca açılacak kredinin miktarı ve buna hesap edilecek faizin nisbeti Heyeti Vekilece kararlaştırılır.
- 5- Ziraat bankası Pazar yerlerinde alacağı buğdayların bedellerini peşin olarak sahiplerine tesviye eder.

Çıkarılan bu kanunla hükümet, buğday piyasalarına müdahale alımları yaptı, buğday fiyatının belirli bir seviyenin altına düşmesini engellemeye çalışarak buğdayı destekleme ve kıymetlendirme politikası izledi. Hükümetçe Ziraat Bankası'na bu yetkinin verilmesinin amacı, buğday fiyatlarında görülen mevsimlik buhranın etkisiyle yaşanan fiyat düşüşünü azaltarak çiftçiye korumaktır. Ziraat Bankası'nın buğday alımındaki genel politikası fiyatların düşük olduğu hasat mevsiminde tespit edilen taban fiyat üzerinden alımlar yapıp fiyatı yükseltmek, fiyatların yükseldiği dönemde ise depolarda stoklanan buğdayı piyasaya sürerek fiyatları düşürmek olacaktır.

Ziraat Bankası'nın satın aldığı buğdayın miktarı 1932'de 23000 tondan 1933'te 150000 tona çıktı. 1934'te 124000, 1935'te 22000, 1936'da 111000, 1937'de 102000 ton oldu.¹⁰⁶ Ziraat Bankası öncelikle önemli buğday merkezleri olan Ankara, Eskişehir, Konya, Balıkesir, Tekirdağ, Denizli, Yozgat, Sivas, Kütahya ve Adana'da buğday mübayaası yapmaya başladı.¹⁰⁷ Bu alımlarla ilgili detaylar; 1934- 1935 yıllarında buğday alımı yapılacak olan iller, 1935-1936 yıllarında buğday alınması teklif edilen iller ve illerin 1930 ile 1935 yılları arasında beş senelik ürün vasatısını ton olarak gösteren bir harita mevcuttu.¹⁰⁸

Köylüler Ziraat Bankası'nın faaliyete başlayıp buğday alımı yapmasına pek sıcak bakmadıkları gibi 1931 yılında Banka'nın çiftçilerin borcuna karşılık ürün alması durumunu da tereddütle karşıladı. Çiftçiler satın alınan buğday bedellerinin, bankaya olan borçlarına karşılık sayılacağını düşündü ve bu durum buğday alımı fikrinin ilk yıllarında başarısız olmasına sebep oldu. Bunun üzerine hükümet ve Ziraat Bankası yaptığı açıklamada, buğday bedellerinin borçlar ya da ödenmeyen vergiler karşılığı alınmayacağını, kanuna uygun olarak peşin halde ödeneceğini duyurdu.¹⁰⁹ İsmet Paşa Ziraat Bankası'nı ziyaret ederek buğday fiyatları ve bankanın köylüden mübaya ettiği buğdaylar hakkında inceleme yaptı. Ziraat Bankası Umum Müdürü Kemal Zaim Bey ile görüşerek konuyla alakalı ilgi aldı.¹¹⁰

Ziraat Bankası'nın devlet adına buğday alması 5 Ağustos 1933'te sona erdiği için mübayaata devam edilebilmesi için bir kararname ile bankaya yeniden yetki verildi. Yeni

¹⁰⁶ Mehmet Aykanat, *1923-1938 Döneminde Türk Tarım Politikası*, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007, s.107.

¹⁰⁷ Şevket Raşit Hatipoğlu, *a.g.e.*, s.110.

¹⁰⁸ BCA, 30.10.0.0, 185.276.7, (00.00.1929). Bkz. Ek.1

¹⁰⁹ Şevket Raşit Hatipoğlu, *a.g.e.*, s.111.

¹¹⁰ *Cumhuriyet*, 4 Ağustos 1933, s.1.

kararnameye göre; Banka müstahsilin kendisine arz edeceği buğdaylardan % 1'den fazla çavdarı ve % 1'den fazla ecnebi maddesi olmayıp libresi 61'den yukarı olan buğdayların okkasını 5 buçuk kuruştan, diğerlerini de 5 kuruştan alacaktı. Satın alma şartları, ecnebi maddeler çavdar vs. payı olarak tenzil edilecek miktarlar İstanbul borsasının taamülleri dairesinde silo komisyonunca tayin edilecekti. Komisyon aynı zamanda buğday mubayaası zamanının başlangıcını, sonunu ve satım mevsimlerini, fiyat miktarlarını da tespit edecek, her mubayaa yerinde o sene için alınacak buğday miktarını tayin etmekle beraber gerekirse bu miktarı da değiştirebilecekti. Yeni kararnameye göre buğday mubayaa yerleri artırılmalıydı. Kararnameye göre bu bölgeler: Ankara, Pulatlı, Eskişehir, Kütahya, Afyon, Akşehir, Konya, Ereğli, Yerköy, Sivas, Balıkesir, Denizli, Tekir- Gönen, Uzunköprü, Adana, Zile, Hacışefaati, Şarkışla idi.¹¹¹

Buğday alım satımı ile silo komisyonu meşgul olacaktı. Komisyon Ziraat Vekâletine bağlıydı ve Ziraat Vekili komisyona riyaset edecekti.¹¹²

1934 yılında köylünün elindeki buğdaylar Ziraat Bankası tarafından satın alındı; İstanbul, Ankara ve Konya'da depolandı. Alınan buğdaylar piyasada ihtiyaç duyulmadıkça da fiyatları düşürmemek adına satılmayacaktı. Ziraat Vekâleti 1935 yılında büyük ambarlar ve silolar yaptıracaktı. Amaç buğdayları standardize etmek ve kredi temin etmektir. Buğdaylar silolarda temizlenerek kolaylıkla ihraç edilebilecekti.¹¹³

Ziraat Bankası'nın yüksek miktarda buğday satın alması ekmek fiyatlarının yükselmesine sebep oldu. Ekmeğin fiyatının 7 kuruş otuz paraya, francalanın da on iki buçuk kuruşa kadar yükselmesi yeni mahsul çıkıncaya kadar devam edecek bir durum olarak görüldü.¹¹⁴

Ziraat Bankası tarafından satın alınacak buğdaylar hakkında bir talimatname hazırlandı. Buna göre; Banka alacağı buğdayların fiyatını içinde bulunan çavdar oranına göre belirleyecekti. Satın alma şartları ve kalite farkı, ecnebi maddeler, çavdar vs. payı olarak indirimi lâzım miktarlar İstanbul, İzmir, Mersin, Samsun gibi tüketim ve ihracat merkezlerindeki borsaların genel esasları dikkate alınarak komisyon tarafından belirlenecekti. Buğday alım ve satımındaki vazifeler İcra Vekilleri Heyeti kararıyla kurulmuş olan silolar komisyonu tarafından tespit edilecekti. Komisyon Ziraat Vekâletine bağlıydı ve komisyona Ziraat Vekili, Ziraat Vekili olmadığı zaman da onun adına Vekilin uygun göreceği kişi

¹¹¹ *Cumhuriyet*, 9 Ağustos 1933, s.1.

¹¹² *Cumhuriyet*, 16 Ağustos 1933, s.2.

¹¹³ *Cumhuriyet*, 25 Kânunusani 1934, s.3.

¹¹⁴ *Cumhuriyet*, 1 Şubat 1934, s.2.

başkanlık edecekti. Komisyon, buğday alım zamanının başlangıcını, sonunu ve satış mevsimlerinin fiyat miktarını ve zamanını belirleyecek, her mubayaadan o sene alınması gereken miktarları tespit edecekti. Satın alınacak buğdaylar borsalarda, borsa olmayan yerlerde pazar yerlerinde veya istasyonlarda doğrudan doğruya müstahsil elinden alınacak, müstahsil buğdayını bankanın deposuna teslim edecekti. 1934 yılında var olan mubayaa merkezleri: Pulatlı, Eskişehir, Kütahya, Afyon, Akşehir, Konya, Konya Ereğlisi, Ferikli, Yerköy, Sivas, Şarkışla, Denizli, Dinar, Hacışefaati, Tekirdağ, Uzunköprü, Adana, Zile, Balıkesir; yeni oluşturulacaklar ise: Havza, Hacıbayram, Fakili, Yahşihan, Çankırı, Alpököy, Bozüyük, Salköy, Çay, Sarayönü, Çumra, Bor, Tarsus, Ceyhan, Eskişehir, Antalya, Baladız, Çardak, Uşak, Bandırma, Karabiga, Çanakkale, Babaeski, Lüleburgaz, Çorlu, Bursa, Gölbaşı, Çivril, Söke, Dikili, Karaman, Küllük idi. Ziraat Bankası gereken hazırlıkları yaparak bu yeni merkezlerden de buğday satın alma yapabilecekti. Alınan buğdaylar satın alma yerleri ya da başka uygun yerlerde stok olarak muhafaza edilecekti. Bankanın satın aldığı buğdayların tutarı derhal ve nakten mal sahibine ödenecekti. Satın alınan buğdayların ambarlarda yangın ve sevkியatta kazalara karşı sigorta ettirilmesi konusunda banka sorumluydu. Her sene mubayaa başlamadan evvel bir önceki seneye ait buğday vaziyeti ve mubayaadan mütevellit kâr ve zararı gösterir bir cetvelin oluşturulması mecburiydi. Bu hesabın çıkarıldığı zaman mevcut buğdaylar o tarihteki piyasa fiyatına göre hesap edilecekti.¹¹⁵

İcra Vekilleri Heyeti'nin toplantısında alınan karara göre Ziraat Bankası'nca alınacak buğday fiyatları şöyle belirlendi: İçinde % 3'ten fazla yabancı madde ve çavdarlı olmayanların fiyatı ürün durumuna, yerine, zamanına ve piyasasına göre 3,80 kuruştan 5,50 kuruşa yükseltildi, % 1'den fazla çavdarlı ve yabancı maddeli olmayan ve hektolitresi 78'den yüksek olanların fiyatı da 4,35 kuruştan 6 kuruşa kadar yükseltildi.¹¹⁶

Ziraat Bankası'nın buğday alım merkezlerinden biri olan Eskişehir'de bir silo inşa edilirken ortaya çıkan görüntü Cumhuriyet gazetesinde yer aldı.¹¹⁷

1935 yılında memleketin bazı yerlerinde ürünün az olması sebebiyle temini gerekli tohumluk buğdayların yaklaşmakta olan ekim mevsiminde ve vaktinde karşılanabilmesi için Ziraat Bankası'nın satın aldığı buğdaydan 2000 tonunun ileride aynen geri alınmak şartıyla ödünç olarak muhtaç çiftçilere dağıtılmasına karar verildi.¹¹⁸

¹¹⁵ *Cumhuriyet*, 19 Temmuz 1934, s.1,6

¹¹⁶ *BCA*, 30-18-1-2, 56-54-17, (26.06.1935).

¹¹⁷ *Cumhuriyet*, 5 Temmuz 1935, s.1. Bkz. Ek.2

¹¹⁸ *BCA*, 30.18.1.2, 59.87.18, (18.11.1935).

1.2.5. Buğdayı Koruma Karşılığı Kanunu

Buğday fiyatlarının istikrarlı bir düzeyde tutulması, Ziraat Bankası'nın yaptığı buğday alım ve satımı işlemlerinde meydana gelebilecek zararların giderilmesi, silo ve ambar yapımı için gerekli finansmanın sağlanabilmesi için Türkiye Büyük Millet Meclisi 28 Mayıs 1934 tarihinde yaptığı görüşmeler ile 2466 sayılı “Buğday Koruma Karşılığı Kanunu”nu kabul etti. Bu kanunla buğday ürünleri olan un ve unlu mamullerden bir tüketim vergisi niteliğinde “Buğdayı Koruma Karşılığı Vergisi”nin alınması kanunlaştı. Bu vergi kanunu buğdayın korunması ve kıymetlendirilmesi için gerekli altyapının oluşturulması ve yaygınlaştırılması konusunda yeni bir sistem meydana getirdi.¹¹⁹

Kanunla un ve unlu mamullerden vergi alınması yoluna gidildi ve vergilerden elde edilen bu gelirlerin buğday alımlarından doğan zararın karşılanması, Ziraat Bankası'ndan yapılmış ve yapılacak borçlanmaların ödenmesi ve tarımla ilgili bilimsel araştırmaların finansmanında kullanılmasına karar verildi.

Hükümetin buğdayı koruma vergisi için meclise verdiği kanun lâyihasına göre vergi, ekmeğin kilosundan bir kuruş olarak alınacaktı. Meclis kanunu görüşürken İstanbul Damga matbaasına Maliye Vekâleti tarafından 685 milyon tane yeni vergi pulu sipariş edildi. Bu pullar 20 paralık, 1 ve 2 kuruşluk olmak üzere üç türlüydü. 20 paralıklar yarım, 1 kuruşluklar bir kiloluk ekmeklere, 2 kuruşluklar da francalalara yapıştırılacaktı. Bir hesaba göre Türkiye’de bir senede 680 milyon ekmek yenmekteydi. Ancak matbaa günde ancak 1,5 milyon pul basabileceği için pulların yetişmesi imkânsızlığı karşısında verginin undan alınacağı söylenmekteydi.¹²⁰

Buğdayı koruma pullarını fırıncılar banka gişeleri ile mal müdürlüklerinden veya bayilerden bedeli karşılığında alacak ve satışa çıkaracakları ekmeğe yapıştıracaklardı. Bu paranın kurallara uyarak tahsil edilebilmesi için belirli cezalar da kondu. Pul yapıştırılmayan veya eksik yapıştırılan her ekmekten dolayı fırıncılardan 1 lira para cezası alınacaktı. Olayın tekrarı halinde bu ceza bir katı artırılacaktı. Pulsuz ekmek satmayı alışkanlık haline getirenler Belediye kararı ile ticaretten menedileceklerdi.¹²¹

Buğday koruma vergisi için mecliste görüşülen lâyihanın esasları belirlenmişti. Buna göre; satılmak üzere veya başkası adına fırınlarda pişirilen ekmeklerden 500 grama kadar ağırlıkta olanlardan 20 para, 1 kilograma kadar olanlardan 1 kuruş, 1 kilogramdan fazla

¹¹⁹ Bedrettin Kolaç, “Türkiye’de Hububat Politikaları”, s.1175.

¹²⁰ *Cumhuriyet*, 22 Mart 1934, s.2.

¹²¹ *Cumhuriyet*, 3 Nisan 1934, s.5.

olanlardan her bir kilogram ve kesirleri için birer kuruş; francalardan ekmeklerden alınan verginin iki katı; 250 grama kadar olan pidelerden 10 para vergi alınacaktı. Bu vergi ekmek, francala ve pideler üzerine pul yapıştırılmak suretiyle alınacaktı. Maliye'nin hazırlayıp Ziraat Bankası'na teslim ettiği pullar, bankanın şube ve sandıklarında, bayilerde ya da bunların bulunmadığı yerlerde mal müdürlükleri aracılığıyla satışa çıkacaktı. Pul yapıştırılmayan veya eksik yapıştırılan her bir ekmek için 50 kuruş ceza alınacaktı. Bu ekmekler satıcıda bulunursa satıcıdan da ayrıca yarım lira alınacak, tekrarı halinde bu ceza bir kat artacaktı. Belediyeler bu kanunda belirtilen görevleri ana görevleri gibi yapmakla mükellefti.¹²²

Ekmeklerden vergi almak yönteminin birçok suiistimallere sebep olacağı, belediye sınırı dışındakiler hariç tutulursa birçok fırıncının belediye sınırı dışına çıkabilecekleri, ürüne yapıştırılacak pulların düşme ihtimali, memleketin her tarafında her an pul bulundurulmasındaki zorluk ve bunlara benzer suiistimale vesile olabilecek sebepler ileri sürüldü. Ayrıca evlerde ekmek pişirenlerden bu vergi alınamayacağından adaletsizliğe meydan verileceği, iş çok teferruatlı olduğundan lâıyığı ile kontrol edilmesi imkânının bulunmadığı da söylenerek, verginin undan alınması istendi. Tüm bu sebepler göz önünde tutularak yapılan uzun görüşmelerden sonra verginin ekmek yerine undan alınmasına karar verildi.¹²³

Vergi ile amaçlanan buğday fiyatlarını korumak, buğday üreticisi çiftçilerin üretimlerini kıymetlendirerek çiftçileri maddi açıdan korumak ve ürünün az olduğu yer ve zamanlarda buğday fiyatlarının büyük oranda yükselmesine engel olmaktır. Buğdayın büyük miktarlarda işlenerek tüketildiği un fabrikalarında, değirmenlerde üretilen veya yabancı ülkelerden getirilen her türlü buğday ve çavdar ürünleri vergiye tabii tutuldu. Vergi mükellefleri, un fabrikası ve değirmenden un satın alan veya buğdayını un yaptıran fabrika ve değirmen müşterileriydi. Yani şehir ve kasabada yaşayan un tüketicisi halktı, hedeflenen buğday üreticileri değildi.

1.2.6. Toprak Mahsulleri Ofisi

Ziraat Bankası'nın buğday alımları 1938'de Toprak Mahsulleri Ofisi'nin kuruluşuna kadar geçen sürede fiyatlardaki dalgalanmaları istikrara ulaştırdı. Ziraat Bankası'nın tarım alanında sağladığı kredi kolaylıkları, tarım tekniği okullarının açılması, örnek çiftliklerin kurulması gibi faaliyetler tarımsal üretimde artış sağladı.

¹²² Cumhuriyet, 3 Nisan 1934, s.6.

¹²³ Cumhuriyet, 13 Nisan 1934, s.3.

Cumhuriyet Türkiye'sinin hayat ve kazanç kaynağı olan toprağı ve toprak mahsullerini kıymetlendirmek ve memleketin efendisi olan köylüye sâyinin mukabilini, emeğinin kıymeti değerinde vermek için hükümet bu kanun projesini Büyük Millet Meclisine takdim etti. Merkezi Ankara'da olacak Toprak Mahsulleri Ofisi'nin amacı şöyleydi: "Hububat sanayiine, silolara ve uyuşturucu maddelere müteallik olan işlerle uğraşmak."¹²⁴

1932 yılında Ziraat Bankası'na bağılı kurulan Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO) 1938'de bağımsız bir devlet kuruluşu oldu. Cumhuriyet gazetesinde konudan şu şekilde bahsedildi:¹²⁵

"Bugün Ziraat Bankasının yurdun 42 noktasında bulunan mübayaa merkezleri, elbetteki ofisin esas teşkilatı için çok faydalı olacaktır. Eğer bugün bir aksaklık varsa bunda teşkilatın hiçbir kabahati olmadığı muhakkaktır. İyi bir organizasyonla bu teşkilâtın en müsaid şekilde işliyebileceğı şüphesizdir. Lâzım olan kredi meselesi dolayısıyla Ziraat Bankasının bütün kolaylıkları göstereceğı de tabiidir. Dış piyasalarda ofisin yapacağı satışlarla oynayacağı rolün faydası ise aşikârdır. Başvekilimiz Celâl Bayar ve İktisad Vekili Şakir Kesebirin her sahada gösterdikleri isabet, yeni Toprak Mahsulleri ofisinin kuruluşunda da kendisini göstermiş ve bu suretle başta buğday olmak üzere hububat işlerimiz en muvafık yola girmiştir."

TMO'nun kuruluş itibariyle belirlenen görevleri ise şöyleydi: Öncelikle buğday ve afyon işleriyle meşgul olacak olan Ofis, buğdaydan başka diğer hububatlarla da ilgilenecekti. Ofis, memleketin büyük istihsal mıntıklarında istihsal edilen buğday fiyatlarının satışlarında normalin altına düşmesini önlemek için, İcra Vekilleri Heyeti kararıyla tespit edilecek yerlerde ve tayin edilecek fiyatlarla buğday mübayaa edecek ve bu suretle buğday piyasasını koruyacak ve tanzim edecekti. Bunun için gerekli olan stoklar hazırlanacaktı. Her sene haziran ayının ilk on beş günü içinde, İcra Vekilleri Heyeti kararıyla belirli özellikte buğdaylar için tespit edilecek mübayaa fiyatları Ofis tarafından ilan edilecek, bu fiyatlar üzerinde senesi içinde tadilât da yapılabilecekti. Fiyat yükselmesine izin vermemek ve dahilî piyasaları tanzim etmek üzere istihlâk yerlerinde İcra Vekilleri Heyetinin tayin edeceği fiyatlarla buğday satılacaktı. İhtiyaç duyulursa hükümetin kararıyla dışardan buğday alabilecek olan Ofis, satın aldığı buğdayları dış piyasalara da arz edebilecekti. Bu suretle Toprak Mahsulleri Ofisi serbest ticaret esaslarına dayanarak piyasada tanzim eden rolünü oynayacak, müsait fiyatlarla müstahsili koruyacak ve müstehlikin ezilmesine meydan

¹²⁴ Cumhuriyet, 13 Mayıs 1938, s.5.

¹²⁵ Cumhuriyet, 16 Temmuz 1938, s.5.

vermeyerek iyi fiyatlarla standart Türk buğdayını dış piyasalara arz edip ihraç ticaretimizde bir rehber vazifesini görecekti.¹²⁶

Kurulduğu ilk anda sadece buğday için destekleme yapacak olan kurumun yetkileri giderek genişledi.¹²⁷ Buğday piyasasını düzenlemek için alım satım yapmak, gerekli olması durumunda ekmek ve un fabrikaları kurmak, dünya buğday üretimini ve fiyat dalgalanmalarını takip etmek ve yayın faaliyetinde bulunmak ofisin görevleri olarak belirlendi. Ziraat Bankası'nın buğday stokları da ofise devredildi. Buğday satın alınacak yerler, buğdayın fiyatı ve uyulacak genel şartlar ise hükümet tarafından belirlendi.¹²⁸

Cumhuriyet hükümeti dört beş seneden beri müstahsili koruyan bir kararı tatbik etmekteydi; buğday idrak edilir edilmez, Ziraat Bankası'nın var olan 42 buğday mübayaa merkezi derhal faaliyete geçmekte ve Vekiller Heyeti'nce konulan fiyat üzerinden derhal mubayaata girişmekteydi. Bu birkaç senelik uygulama müstahsilin yüzünü güldürmüş, onu mevcut fiyatın yarı fiyatına buğdayını almak isteyen fırsat düşkünü madrabazların eline düşmekten kurtarmıştı.¹²⁹

Toprak Mahsulleri Ofisine bağlanacak müesseselerin İstanbul'a devri ile Ofisin İstanbul şubesi resmen faaliyete geçmişti. Toprak Mahsulleri Ofisi yurdun her tarafında buğday mubayaatına başlamıştı. Ofisin İstanbul şubesi teşekkül etmiş olduğundan İstanbul mıntıkasında mubayaatı bizzat Ofis yapacaktı.¹³⁰

¹²⁶ *Cumhuriyet*, 17 Temmuz 1938, s.4.

¹²⁷ Özer Özçelik, Güner Tuncer, "Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 2007, s.264.

¹²⁸ Ali Ata Yiğit, "Türkiye'nin Tarıma Dayalı Sanayi Politikası(1923-1938)", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 13(2) 2012, s.320.

¹²⁹ *Cumhuriyet*, 14 Ağustos 1938, s.5.

¹³⁰ *Cumhuriyet*, 9 Eylül 1938, s.6.

2. BÖLÜM

İSTANBUL'DA EKMEK (1929-1938)

2.1. İstanbul'un Nüfusu (1929-1938)

İstanbul'un iâşesi bu büyük şehri elinde tutan tüm devletler için her dönem önem taşıdı. Şehrin iâşe ihtiyacının büyüklüğünü belirleyen en önemli faktör ise kesinlikle nüfus yapısıydı. İstanbul her zaman nüfusu fazla bir şehir olduğu için bu durum beraberinde siyasi sorunları da getirebilmekteydi. Kaldı ki ekmek gibi önemli bir iâşe ürünüde yaşanacak bir sıkıntı halkta huzursuzluk yaratabilir hatta isyan çıkaracak seviyeye ulaşabilirdi. Bu yüzden ki İstanbul'un fazla nüfusunun duyduğu ekmek ihtiyacını devlet kesintisiz bir şekilde sağlayabilmek için tüm düzenlemeleri yaparak süreci kontrol altında tutardı.

I. Dünya Savaşı'nın ülkeye getirdiği sıkıntılardan en fazla etkilenen şehir İstanbul idi. Temel ihtiyaç maddelerinin az bulunması ve bulunabilenlerin de fiyatlarının çok pahalı olması halkın en büyük sorununu oluşturdu. Hükümet, savaş öncesinde yiyecek, yakacak ve zahire başta olmak üzere savaş zamanı karşılanması zor olan ihtiyaç maddelerinden epeyce stokladı. Ancak savaşın sonuna doğru eriyen stoklar, iç ve dış ticaret yollarının tıkanması nedeniyle yenilenemeyince halk zaman zaman açlık tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. 25 Kasım 1918'den itibaren ekmek sıkıntısının biraz da olsa hafifletilmesine yardımcı olabileceği düşüncesiyle İâşe Nezaretinin ambarlarındaki patatesin vesika ekmek fiyatından halka dağıtılması kararlaştırıldı. 27 Mayıs 1919'da hazırlanan İhracat Nizamnamesi ile birçok gıda ve temel ihtiyaç maddesinin ülke dışına ihracı ve İstanbul dışına un çıkışı yasaklandı. Bu önlemlerin yanı sıra, kalitesiz ve sağlıksız gıda maddesi üreten ve satanlara, karışık undan ekmek üretenlere, narhtan fazla fiyatla ürün satanlara, iâşe kanununa aykırı satış yapanlara verilecek cezalar arttırıldı, bu suçlardan herhangi birini işleyenlerin Divan-ı Harp'te yargılanmaları kararlaştırıldı.¹³¹

1923 yılında Cumhuriyet ilan edildiğinde Türkiye Cumhuriyeti'ne kalan topraklarda çoğunluğu kırsal kesimde yaşayan, yoksul 13 milyon insan vardı. Savaşlar ve iç sıkıntılar yüzünden nüfus artış oranı % 1 dolaylarındaydı. Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne miras olarak ekonomik sermaye kalmadığı gibi beşeri sermaye de kalmamış gibiydi.¹³²

¹³¹Mehmet Temel, *Mütareke Dönemi İstanbul'unda Sosyal Yaşam ve Sorunlar*, <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=351577>, (Erişim Tarihi 24.10.2017).

¹³² Ahmet Turan Çok, *a.g.t.*, s. 3-4.

Türkiye Cumhuriyeti'nin nüfusu 1927 yılındaki nüfus sayımına göre 13.6 milyon kişi¹³³ iken bunun 4 milyondan fazlası tarımda çalışan nüfusa aitti.¹³⁴ Bu sayıma göre toplam nüfusun %48'ini erkekler, %52'sini kadınlar oluşturmaktaydı. Bu oran 20-60 yaş grubunda erkekler %45, kadınlar %55 olarak görülmektedir. Bu sonuç harbin olumsuz etkilerinin nüfusa yansımaları olarak karşımıza çıkmaktaydı. Bu dönemde nüfusun %16,3'ü kentlerde yaşamaktaydı. Nüfusu 100.000'den fazla olan iki şehir (İstanbul- İzmir) vardı ve bu iki şehirde oturanlar bütün ülke nüfusunun yalnız %6.2'sini oluşturmaktaydı.¹³⁵

İstanbul'un 1927 yılında yapılan nüfus sayımına göre toplam nüfusu 806,863 idi. İstanbul ilinin 18,757 nüfuslu 16,772 ailesi olduğu sayımla ortaya çıktı.¹³⁶ Çiftçiler, toplam nüfusa oranla % 10'luk bir dilimi kapsamaktaydı. Bu % 10 yani 16772 çiftçi aile bir senede 13177 ton, 703 kilo buğday yetiştirmektedir.¹³⁷

İstanbul Şehremaneti Mecmuası, İstanbul Belediye Mecmuası olarak yayın hayatına devam ederken 1927 yılı nüfus sayımına dair tekrar bilgi vermiş fakat bunda bir öncekinden farklı sayılar yer almıştı. Buna göre; İstanbul'un nüfusu 1927 yılında 794,447 idi. Bu sayımdan sonra İstanbul'a bağlanmış olan Yalova'nın 10,260 kişilik nüfusunun eklenmesiyle şehrin toplam nüfusu 805,707 olmuştu. Bu nüfusun 690,857'si İstanbul Belediye sınırlarında bulunmaktaydı. Alanı ve nüfusuna göre İstanbul şehri Türkiye'nin en meskûn yeri sayıldı.¹³⁸

1933 yılında önceki nüfus sayımı ve bundan çıkan sonuçlarla alâkalı değerlendirmeler yapılmaktaydı:¹³⁹

“Birkaç sene evvel yapılan umumî nüfus tahririnde İstanbul şehrinin nüfusu 690,857 kişi olduğu anlaşılmıştı. Son zamanlarda, yapılan tetkikat, İstanbul vilâyeti nüfusunun Umumî Harpte daha evvel olduğu gibi bir milyonu geçtiğini göstermektedir. Son senelerdeki fazla doğum ve halkın ahvali sıhhiyesi düzelerek ve fiyat miktarının azalması İstanbulun nüfusunu artıran sebepler meyanındadır. Filhakika geçen günkü nüshamızda da yazdığımız gibi mekteplere vaki olan çocuk tehacümü tevellüdatın arttığını ispat etmektedir. Askerlik yoklamasında müracaat edenler de tahminden fazladır. İktisadî ve ticarî sahada işlerin çoğalması Bulgaristan ve Romanyadan gelen muhacir Türklerden hali vakti yerinde olanların şehrimizde kalmaları, yeni seyrü sefer talimatnamesinin tatbiki İstanbulun nüfusunu artırmıştır. Bu nüfusun 73,000 i Rum olup muhtelit mübadele komisyonunca kendilerine verilen etabli vesikası ile burada kalmışlardır. Diğer gayritürk anasırla ecnebiler de yüz bin kadar tahmin edilmektedir.”

¹³³ Salih Erceyes, *Tarihi Açısından Atatürk Dönemi İktisat Politikaları (1923-1938)*, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2005, s.4.

¹³⁴ Savaş Durmuş, N. Kemal Aydemir, *Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923-1938)*, s.160.

¹³⁵ Salih Erceyes, *Tarihi Açısından Atatürk Dönemi İktisat Politikaları (1923-1938)*, s.5.

¹³⁶ *İstanbul Şehremaneti Mecmuası*, Şubat ve Mart 1929, Sene 5, Sayı 54,55, s.236,237.

¹³⁷ *Gösterilen yer*, Teşrinisani, Kânunuevel 1929, Sene 6, Sayı 63-64, s. 100.

¹³⁸ *İstanbul Belediye Mecmuası*, Mart, Nisan, Mayıs, 1934, Yıl 11, Sayı 115, 116, 117, s.367.

¹³⁹ *Cumhuriyet*, 24 Teşrinisani 1933, s.2.

İstanbul Belediye Mecmuası'nın verdiği bilgiye bakarak 1933 yılında Türkiye'nin toplam 15.404.824 kişilik nüfusunun 1.077.225 kişisi İstanbul'da yaşıyordu.¹⁴⁰

1935 yılında yapılan nüfus sayımına göre İstanbul'un nüfusuyla alakalı şu bilgiler yer almaktaydı:¹⁴¹

“Gizli nüfuslara dair kanunun tatbikatından itibaren İstanbulda 16,000 mektum nüfus kaydedilmiş. 9,000 kişinin de öldüğü anlaşılarak nüfustan kayıtları silinmiştir. Maamafih İstanbulda gizli nikâh ve nikâhsız ana babalardan doğmuş çocuk miktarı az olduğu için burada fazla kayıtlar muamelesi olmamıştır. Buna mukabil diğer vilâyetlerde bilhassa köylerde bu miktar mühim bir yekûne balığ olmaktadır. Beş sene evvelki tahrirde İstanbulun nüfusu 770,000 bulunmuştu. Halbuki nüfus kayıtlarına nazaran İstanbulun nüfusu 1,100,000 dir. Yeni yapılacak olan sayım, İstanbulun hakikî nüfusunu tayin etmiş olacaktır. Maamafih şehrimizin nüfusunun 800-900 bin arasında olduğu tahmin ediliyor.”

1935 yılında yapılan nüfus sayımına göre nüfus yoğunluğu en fazla olan il İstanbul'du. Kilometre kare başına 152 kişi düşmekteydi. Nüfusu en fazla olan il de İstanbul'du. Erkek nüfusu 455.939, kadın nüfusu 421.167 olmak üzere İstanbul'un toplam nüfusu 877.106 olarak belirlenmişti.¹⁴²

2.1.1. İstanbul'da Yaşam Şartları ve Hayat Pahalılığı

1923'te ilan edilen Cumhuriyet, bütün memleket gibi İstanbul'u da harap, bakımsız ve perişan buldu.¹⁴³ İstanbul yeniden tanzim edilmeli ve şehrin ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde planlanmalıydı. Yollar, köprüler, okullar yenilenip inşa edilirken bir yandan da ekonomik kalkınma gerçekleştirilmeye çalışıldı, böylelikle İstanbul halkının savaş sonrası dönemde yaşam şartlarının iyileştirilmesi amaçlandı.

1927 yılında yapılan sayım sonucunda İstanbul'un nüfusuna kıyasla harcadığı para karşılaştırıldığında ortaya şöyle bir durum çıkmaktaydı: İstanbul şehrinin yalnızca ekmeğini tedarik edebilmek için günde 25 vagon, yani 250,000 kilo buğdaya ihtiyacı vardı ki bu miktar senede 100 milyon kiloya yakın 9200 vagon buğday duymak demekti. Bunun ortalama bedeli her bir kilo için 13 kuruş 16 santimden* 13,160,000 lira ederdi. Yani İstanbul halkı sadece ekmek parası olarak ayda 1 milyondan daha çok ve günde 4000 liraya yakın bir para harcamaya mecburdu.¹⁴⁴

¹⁴⁰ İstanbul Belediye Mecmuası, Teşrinisani 1933, Yıl 10, Sayı 111, s.186.

¹⁴¹ Cumhuriyet, 24 Nisan 1935, s.2.

¹⁴² Cumhuriyet, 25 Birinciteşrin 1935, s.5.

¹⁴³ İstanbul Belediye Mecmuası, İkinciteşrin 1938, Yıl 14, Sayı 169-170, s.908.

*Santim: Kuruşun yüzde biri anlamında kullanılan para birimidir. 100 santim=1kuruş.

¹⁴⁴ İstanbul Şehremaneti Mecmuası, Şubat ve Mart 1929, Sene 5, Sayı 54,55, s.237.

İstanbul'da 1929 yılında nüfus başına en düşük geçinme için yevmiye 75-80 kuruştı. Bu yevmiye ayda 24-25 lira tutmaktaydı. En aşağı seviyede bir hayat yaşamak mecburiyetinde olanlar ayda 4-5 liraya yatacak yer tedarik etmekteydi. Günde elli kuruşla sabah akşam yemeği yemekti. Alınan gıda ise peynir, ekmek, zeytin, piyaz ve buna benzer ürünlerden ibaretti. Bunun üstündeki bir insan yevmiyesi 150 kuruştı. Bu zümrenin insanları aşçılarda yemek yedi. Bu aşçılarda bir adam bir porsiyon yemeği 10-15 kuruşa yemekte, sabah akşam 100 kuruşa doymaktaydı.

Aynı yılda oldukça ortalama bir hayat yaşamak için günde 3-3,5 lira lâzımdı. Lokantada porsiyonu 20-50 kuruşa yemek yiyen biri sabah akşam 200-220 kuruşa doymaktaydı. 13-17 liraya oturulacak bir oda tedarik etmekte, ayda 25 lira da elbise ve eğlence parası vermekteydi.

Oldukça mükellef bir hayat için ise 10 lira yevmiye gerekiyordu. Bu grup günde sabah, ikinci kahvaltısı, öğle ve akşam yemekleri için 5 lira vermekte ve diğer elbise yatacak yer, eğlence ve nakliye ihtiyaçları için de 5 lira harcamaktaydı.¹⁴⁵

İstanbul'daki İngiliz Ticaret Odası'nın hayat pahalılığı hakkında hazırladığı rapora göre; İstanbul'da hayat pahalılığı 1928 yılında %1562 oranından, 1929 yılında %1599 oranına çıktı.¹⁴⁶ İngiliz Ticaret Odası'nın istatistiklerine nazaran pahalılık, bir önceki seneye kıyasla biraz hafifledi. 1928 yılının Ocak ayında %1693 olan pahalılık Mayıs ayında yüzde 1481'e düştü.¹⁴⁷

İstanbul Ticaret Odası'nın, hayat pahalılıkları hakkında hazırladığı istatistikleri yayınladı. Bunlara göre Mayıs ayında hayat pahalılığı, harpten önceki döneme oranla %1481 fazla olup para farkı göz önünde bulundurulursa pahalılık %148 oranındaydı. Oda yayınladığı istatistiklerin doğru olduğu kanaatindeydi. Odanın grafiklerine göre, 1914 senesine oranla ekmek okka hesabıyla 1 kuruştan 21 kuruşa çıkmıştı. Harpten evvel 945 kuruşla geçinen bir ailenin 1929 yılında geçinebilmesi için 13999 kuruş sarf etmesi lâzım gelmekteydi.¹⁴⁸

Ticaret Odası'nın Ağustos ayına ait hayat pahalılığını gösteren yeni grafiğine oranla hayat 1914 senesine kıyasla %1419 ve para farkı indirilmiş olduğu takdirde %152,5 pahalıydı. Grafik, 1914 yılının Ağustos ayında bütün ihtiyacın 945 kuruşla karşılanacağını söylerken bu ücret 1929 yılının Ağustos ayında 1419 kuruş olmuştu. Bu fiyatlandırmada anne, baba ile biri

¹⁴⁵ *Milliyet*, 14 Nisan 1929, s.1.

¹⁴⁶ *Milliyet*, 17 Mayıs 1929, s.1.

¹⁴⁷ *Milliyet*, 15 Haziran 1929, s.1.

¹⁴⁸ *Milliyet*, 28 Haziran 1929, s.1.

bir buçuk, diğeri yedi ve üçüncüsü on beş yaşında üç çocuklu bir ailenin temel olarak alınmıştı. Grafîge göre gıda maddesi fiyatları 1914 yılına oranla %1399, mahrukat %1242, giyecek %1372 ve ev kiralari %1666 yükselmişti. Bununla birlikte hayat pahalılığı 1929 yılının Ocak ayında para ile 1,523 ve Temmuz'da 1,421 iken Ağustos'ta 1419 olarak görölmekteydi.¹⁴⁹

Ticaret Odası, İstanbul'un Ekim ayı içerisindeki geçinme kabiliyetini gösteren bir indeks düzenledi. Yapılan hesaplara göre Birinci Dünya Savaşı'ndan önce 100 kuruşla temin edilen hayat 1930 yılının Aralık ayında 1238 kuruşla temin edilebilmekteydi. Yapılan istatistik hayatın tedricen ucuzladığını göstermekteydi. Savaştan önce 11,5 lira ile geçinen bir ailenin 1930 yılının Ekim ayında 143,5 lira ile geçinebildiği tespit edilmişti.¹⁵⁰

Ticaret ve Sanayi Odası, Aralık ayına ait İstanbul geçinme endeksini neşretmişti. Tutulan hesaplara göre, ana, baba ile biri bir buçuk, diğeri yedi, üçüncüsü de on beş yaşlarında 3 çocuktan oluşan orta halli bir aile Aralık ayı zarfında 132 lira 60 kuruş 10 santim harcayarak geçinebilmişti. Aynı aile 1914 senesinde 1161 kuruş harcayarak gene bu tarzda geçinebiliyordu. Aylık geçinme endeksinde yiyecek ve içecekler için 4080 kuruş 60 santim, yakma, aydınlatma, temizleme maddeleri için 1155 kuruş 50 santim, giyecek eşya ve ev eşyası için 3382 kuruş, ev kirası olarak 25 lira, sigara, vesaiti nakliye, doktor, ilâç, tıraş gibi muhtelif masraflara 1375, tasarruf ve sigorta için de 767 kuruş ayrılmıştı.¹⁵¹

İstanbul Ticaret Odası, 1933 Aralık ayına ait geçinme endeksini çıkardı. Buna oranla, Aralık ayında hayat pahalılığı, harpten evvelkine nazaran yüzde 1053 nispetindeydi ve Kasım ayına oranla biraz yükseklikte görüldü. Bu yükselme binde 18 kadardı, fakat bir yıl önceki ortalamaya göre hayat ucuzladı. Aradaki fark binde 19 du. Bu fark 1929 senesine nazaran binde 328'i buldu. Son endekse göre, beş nüfustan oluşan orta halli bir ailenin aylık geçinme masrafı 122 lira 24,50 kuruş olarak tespit edildi. Bu masrafın 35,68 lirası yiyecek ve içecek maddelere, 11,68 lirası yakma, aydınlanma, temizleme maddelerine, 28,50 lirası giyecek eşya ve ev eşyasına, 25 lirası ev kirasına, 13,75 lirası diğeri muhtelif masraflara, 763 kuruşu tasarruf veya sigorta bedeline ayrıldı.¹⁵²

Celâl Bayar kabinesi hayatı ucuzlatma işini, daha ilmi bir şekilde sokmak ve esaslı bir programa bağlamak için tedbirler almıştı. Öncelikli olarak amaç, bir an önce ucuzlatılması için tedbirler alınan maddeler bez, et, ekmek, süt gibi zarurî ihtiyaçlardı. Ekmek fiyatlarında

¹⁴⁹ *Milliyet*, 13 Eylül 1929, s.1.

¹⁵⁰ *Cumhuriyet*, 13 Kanunuevvel 1930, s.2.

¹⁵¹ *Cumhuriyet*, 5 Şubat 1933, s.4.

¹⁵² *Cumhuriyet*, 12 Şubat 1934, s.4.

Buğday Koruma Kanunu'nun uygulanmasının sonucu olarak Ziraat Bankası'nın uygulamalarından yararlanılmaktaydı. Bu kanunla buğday fiyatları üzerindeki hâkimiyete ilâve olarak değirmenlerin belediyeleştirilmesi de tasarlanmıştı. İstanbul'daki değirmenler fazlaydı. Bunların en mükemmel ve modern olanlardan gerektiği kadarı İstanbul'da bırakılarak diğerlerinin memleket içine taşınması düşünüldü. Bu düşünceye göre, bunların Anadolu'ya nakledilerek ihtiyaç görülen yerlerde kurulmasını hükûmet üstlenecekti. İhtiyaç seviyesine indirilerek belediyeye mal edilen değirmenlerden sonra fırınlarda da ıslahat yapılması zorunluluğuyla karşılaşılacaktı. Buğdayı silodan alıp ekmek halinde çıkaracak son sistem ekmek fabrikaları halk için iki çeşit ekmek çıkaracaktı. Orta hallilerle fakirlere ait olan bu ekmekler belirli fiyatla satılacak, ondan sonra francala gibi lüks ekmeklerin imali ve fiyatı serbest bırakılacaktı.¹⁵³

2.2. İstanbul'un Buğday ve Un Temini

Buğday, taneleri un ve ekmek yapımında kullanılan bir bitkiydi. “Buğday” kelimesi Eski Türkçeden beri kullanılmaktaydı. İlk olarak Orta Türkçe metinlerinde yazılı olarak tespit edilebilen buğday kelimesi Kutadgu Bilig’de buğday biçiminde bir kez geçmekteydi.¹⁵⁴

Anadolu coğrafyasında yaygın olarak buğday üretimi yapıldı. Genelde kıtlık zamanı insanlar tarafından kullanılan arpa sıklıkla hayvanların beslenmesinde kullanılırdı. Buğdayın az bulunduğu ya da çeşitli sebeplerle pahalı olduğu zamanlarda fırıncılar buğday ve arpayı karıştırabiliyorlardı. Arpanın da bulunmasının zor olduğu zaman hayvan yemi olarak kullanılan yulaf değerlendiriliyordu.

İstanbul buğday piyasası, dünya piyasasına bağlıydı.¹⁵⁵ Bu yüzden buğdayın ne kadar üretildiği ve üretilen buğdayın hangi oranda ne kadar fiyata satıldığı İstanbul'daki buğday, un ve dolayısıyla ekmek fiyatını etkilemekteydi.

Türk buğdayını tüm düşüncelerden üstün olarak yalnız kendi ihtiyacımız bakımından korumaya borçluyuz. Dünya dünya olalı ekmek insanların baş azığı olarak yerini aldı, bundan bugün de yarın da hiçbir değer kaybetmeyecekti. Halkın huzur içinde yaşaması için ilk önce ekmeği olmalıydı. Kıtlık denilen şey ekmek bulunmadığı zaman olurdu. Yaşamak için üzerinde çalışılan her işin en sade karşılığı bile ekmek parasıydı ve bu çok büyük bir gerçeklikti. Bir ulusun varlığında yeri bu kadar büyük olan bir işe memlekette çok özen verilmek gerekliliği pek kolay anlaşılmalıydı. Bir ülke hiç olmazsa kendi ihtiyacına yetecek

¹⁵³ *Cumhuriyet*, 25 İkincikânun 1938 s.1,7.

¹⁵⁴ Dursaliye Çağlar, “Buğday”, *Ekmek Kitabı*, İstanbul, 2014, s.285.

¹⁵⁵ *Milliyet*, 24 Teşrinievvel 1929, s.3.

kadar buğday yetişmeliydi. Cumhuriyet'ten önce ülkeye dışarıdan un ve buğday geliyordu. Oysaki Türkiye toprakları bir ziraat ülkesi olarak değerlendirilebilirdi. Bu yüzden her şeyden önce ekmek ihtiyacı ülke toprağından karşılanmalıydı.¹⁵⁶

İstanbul'un ekmek ihtiyacını karşılamak amacıyla satın alınan buğday ve un ticaretinde devletin oynadığı rol yüzde yüz değildi. İstanbul fırınlarına sağlanan buğdayın temininde devletin yanı sıra özel tüccarlar da bulunurdu. Tabii ki bu tüccarlar, bu iş için devletten izin alır ve devlet kontrolünde işlerini yaparlardı.

İstanbul'un buğday ihtiyacını karşılamak için ülkenin birçok yerinden alım yapıldı. Her zaman yakın yerler ve düşük maliyet tercih edilse de bazen uzak mesafede ve yüksek maliyeti olan kara yolu ile nakliyat yapılabiliyordu. Yakın ve düşük maliyetli yerin buğdayının da bol ve kaliteli olması istenirdi.

İstanbul zahiresinin temini devlet tarafından önem verilen bir meseleydi. Özellikle nüfus artışı yaşandığı zamanlarda bu durum daha önemli bir hale geldiği gibi ihtiyacı karşılamamanın zorlaştığı da görülmekteydi. İstanbul'un kendi ihtiyacını karşılayamayacak durumda olması yüzünden şehir zahiresinin temini dışarıdan satın alma yoluyla mümkün olurdu.

İstanbul şehrinin kendini beslemesi söz konusu olamazdı, çünkü bu mümkün değildi. İstanbul'un sadece ekmek gıdası için senede en az 95,000 ton buğdaya ihtiyacı vardı. Kendi yetiştirdiği ise 13,000, yani ihtiyacın ancak % 15'i kadardı, % 85'i açtıktı. Bunu elde etmekle uğraşmak hem akla aykırı hem de zararlıydı.¹⁵⁷

İstanbul fırınlarında kullanılacak buğdayın dışarıdan temini haricinde bir seçenek olmadığı için buğdayın nereden elde edileceği önemli bir konuydu. Devlet, bunu tespit ederken masrafı en aza indirmek durumundaydı. Bu nakliyatın daha ucuza mal edebileceği hem deniz ya da nehir yoluna sahip hem de buğdayı kaliteli ve bol olan yerleri seçmeye özen gösterilirdi.

İstanbul'da ticari hayatın düzenlenmesi ve sürdürülmesi, başta ekmek olmak üzere temel gıda ürünlerinin fiyatlarının belirlenmesi, kontrolü ve denetimi her zaman öncelikli olmakla birlikte, bu görevlerde sorumlu kişiler devlet kademesindeki görevlerinin yanında bu konudaki görevleri ile de ön plana çıkmaktaydı.

¹⁵⁶ *Cumhuriyet*, 3 İcincikânun 1934, s.1

¹⁵⁷ *İstanbul Şehremaneti Mecmuası*, Teşrinisani, Kânunuevel 1929, Sene 6, Sayı 63-64, s. 101.

İstanbul bir üretim şehri değil, tüketim ve dağıtım şehriydi. Bu yüzden öncelikli olarak İstanbul halkının iâşesinin temin edilmesi devleti yönetenler açısından öncelikliydi. En büyük buğday depoları, iâşe merkezleri ve büyük mezbahaneler İstanbul'da bulunmaktaydı. İstanbul'a gelen zahire, hububat veya koyunların yol üzerinde ya da şehre yakın başka illerde satılmaması için gerekli tedbirler alınırdı.

İstanbul'a gelen buğday mahsulatının %20'si Trakya bölgesinden, %10'u Anadolu'dan ve %70'i de ecnebi memleketlerden geliyordu.¹⁵⁸

Bazen buğday alındığı yerde değirmende öğütüldükten sonra İstanbul'a gönderilirdi. İzmit'te bulunan değirmenlerde öğütülen buğday İstanbul'a un olarak giderdi. Tabii ki bu yöre tek başına İstanbul'un un ihtiyacının tamamını karşılayamasa da bir bölümünü karşılamada önemli yer tuttu.

Buğday alımında devletin oynadığı rol aslında İstanbul'un geçirebileceği sıkıntılı günlerde ekmeksiz kalma riskine karşı stok yapmaktan ibaretti. Kıtık gibi bir sıkıntı durumunda devlet, bu stoklardan fırıncılara buğday ve un vermektedir. Böyle durumlarda fırınlara buğday ve un verilmesi devlet tarafından bir görev olarak algılanmaktaydı.¹⁵⁹

İstanbul'un günlük ekmek ihtiyacı için gerekli olan buğday, un vs. temini devletin önemli işlerindendi. Buğday devlete ait ambarlarda depolanır ve satış fiyatı devlet tarafından belirlenirdi.¹⁶⁰

Devletin, İstanbul'un buğday ihtiyacını karşılama konusunda gösterdiği öneme rağmen bazen şehrin buğday sıkıntısı çektiği görülürdü. Buğday mahsulünün kuraklık gibi önemli sebeplerden dolayı az olması halinde İstanbul sıkıntı yaşardı. Devlet böyle durumlarda yakın yerden ve ucuza aldığı buğday yerine şehre daha uzak yerlerden buğday temin etme yoluna giderdi.

Buğday tedarik ederken görevliler, ihtiyaca göre tespit edilmiş olan ürünü devletin belirlediği fiyat üzerinden satın alarak İstanbul'da yaşanabilecek bir hububat sıkıntısının önüne geçmiş olurdu. Devlet bir kısım buğdayı satın alırken geri kalan buğdayı özel sermaye sahipleri alırdı.

İstanbul fırınlarında kullanılacak buğdayın çoğunu özel tüccarlar temin ederdi ve bu temin devletin koyduğu kurallar ve sıkı denetimi ile gerçekleşirdi. Bu zengin tüccarlar

¹⁵⁸ *Milliyet*, 19 Şubat 1929, s.3.

¹⁵⁹ *Mehmet Demirtaş*, a.g.e., s.82.

¹⁶⁰ Sula Bozis, *İstanbul Lezzeti*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Çev. Foti Benlisoy-Stefo Benlisoy, İstanbul 2002, s.6.

devletten izin alarak yürüttükleri bu işi genelde kendileri yapmak yerine başkalarına yaptırırlardı. Bu yolla ve devletin sağladığı ayrıcalıkla tüccarın daha da zenginleşmesi buğday ticaretinin kârlı olduğunu da göstermekteydi.

Buğday ticaretinde rol oynayan diğer bir kesim ise küçük tüccarlardı. Çok büyük bir ekonomik güce sahip olmayan bu tüccarlar genelde şehre yakın iskelelerde faaliyet gösterirlerdi. Güçleri ölçüsünde İstanbul'un iâşesinde rol oynarlardı.

İstanbul'un hububat ihtiyacını karşılayan tüccarların çoğunluğu Rum, Yahudi ve Ermenilerden küçük bir kısmı ise Müslümanlardan oluşuyordu. Müslüman tüccarın İstanbul ticaretinde büyük rol oynamamasının sebebi belirli bir sermayeye sahip olmayışından kaynaklanmaktaydı.

1925-1938 yılları arasında buğday ekili alanlar ve üretim miktarı şu şekildeydi¹⁶¹:

Tablo 2.1. **Ekili buğday alanı ve üretimi**

Yıllar	Ekilen Alan (hektar)	Üretim Miktarı (ton)
1925	3 129 640	1 075 287
1926	3 541 984	2 469 367
1927	2 439 838	1 333 151
1928	2 842 500	1 641 072
1929	2 774 420	2 718 143
1930	2 809 300	2 586 377
1931	2 902 290	2 992 631
1932	2 656 467	1 935 800
1933	2 686 472	2 671 212
1934	3 155 761	2 713 732
1935	3 429 404	2 521 277
1936	3 530 257	3 853 290
1937	3 303 109	3 693 812
1938	3 830 341	4 278 815

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2009, Ankara 2010, s. 166-167

2.2.1. Depolama ve Dağıtım

Temin edilmesi sıkı kayıtlara ve belirli şartlara bağlı olan hububat, İstanbul'a denizyoluyla ulaştı ise belirli iskelelerde; karayoluyla ulaştı ise sur kapılarından birinde sayıldıktan sonra depolara ulaştırılırdı.

¹⁶¹ TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2009, Ankara 2010, s. 166-167.

Unkapanı'nda depolara doldurulan un ve buğday, denetim altında şehrin değirmenci ve fırıncılarına alacakları oranlara göre dağıtılırdı. Fırıncılar aslında, kapandan buğday alıp kendi fırınlarındaki değirmenlerde öğüterek kullanmaktaydılar. Fakat bazı fırınların kendilerine ait değirmenleri bulunmadığı için bu fırınlar unu, Unkapanı'ndaki kaparlardan da alabilmekteydiler. Bu durumda maliyetin biraz daha yükselmesi mümkündü. Zaten Unkapanı'na gelinceye kadar buğday ve un fiyatları, çeşitli vergilere tâbi olduğu için ve masraflar eklenerek belirlendiği için artmaktaydı.¹⁶²

İstanbul'da buğday nakliyatı titizlikle yapılmakta ve devlet tarafından kontrol altında tutularak depolara, değirmenlere ulaştırılmaktaydı.¹⁶³

2.2.2. Buğday ve Un Fiyatları

Devlet, hububatın alım yerini, getirecek tüccarın sahip olduğu şartları, teslim şartları gibi konularda sağladığı kontrolü elbette ki fiyatlar üzerinde sağladı. Buğday ve un fiyatı tespit edilirken ülkenin ekonomik durumu, mahsulün o yıla ait durumu, iklim koşulları ve maliyet hesaplamaları gibi birçok etken göz önünde bulundurulurdu. Devlet buğday ve una narh uygulamakla beraber fiyatlar genellikle düşük oranda kalırdı.

Buğday ve un fiyatları, yerinde tespit edilirdi.¹⁶⁴ Hububat sahiplerinin talep ettiği yüksek fiyat İstanbul'da hububat darlığına yol açacağı için hükümetin müdahalesi söz konusu olurdu. Devlet yaptığı küçük zamlarla sorunu çözmeye çalışırdı.

Devlet tahıl fiyatlarını tespit ederken denetimi de göz ardı etmiyordu. Çünkü taşrada fiyatın yükselmesi İstanbul'u olumsuz etkilerdi. İstanbul'un bir günlük ihtiyacının bile ne kadar fazla olduğu düşünülecek olursa fiyat denetimi elbette daha da önem kazanırdı.

Devletin resmi fiyatları düşük tutması, otoritenin zayıfladığı ya da kıtlık gibi sorunlarla karşılaşıldığı anlarda kaçakçılığa yol açtı. Buğday tüccarı yaptığı işten zaten kâr elde ediyor haldeyken fırsatını bulduğu zaman daha fazla para kazanma hırsıyla hareket etti. İstanbul'a gelmesi gereken ürünün başka yerlere götürülmesi, daha fazla ücret karşılığı satılması gibi durumlar yaşanabiliyordu.

İstanbul yerine başka yere götürülen buğday üzerinden elde edilen haksız kazançtan başka İstanbul'a ulaşmış buğday üzerinde de sorun yaşanırdı. İstanbul'daki tüccar satın aldığı ürünü kendi deposunda stoklayınca da sorunlar baş gösterirdi.

¹⁶² Mehmet Demirtaş, *a.g.e.*, s.86.

¹⁶³ *Cumhuriyet*, 16 İkinciteşrin 1935, s.2. Bkz. Ek.3

¹⁶⁴ Mehmet Demirtaş, *a.g.e.*, s.87.

Devlet, daha önce tecrübe edilmiş ya da yaşanma ihtimali olan tüm sorunların önüne geçebilmek adına sıkı tedbirler alırdı. Nakliyat süresince ürüne göz kulak olabilecek, herhangi bir usulsüzlüğü engelleyebilecek kişiler görevlendirilirdi. Herhangi bir sıkıntının getireceği sonuç hem halkın tepkisi hem de fiyatların değişmesi olabileceği için devlet bu konularda sürekli tetikte bulunurdu. Sorunlara kalıcı çözüm bulmak için uygulanan cezalar ise ağır olurdu.

Devletin aldığı tüm tedbirlerin amacı aslında hububatın İstanbul'a eksiksiz ulaştırılmasını sağlamaktı. Çünkü bazen tüccarların devletin belirlediği fiyatı beğenmeyip İstanbul için olan buğdayı başka yerlere farklı fiyata satması İstanbul'da ekmek sıkıntısı yaşanmasına yol açardı. İstanbul'un en önemli konularından biri olan buğday-ekmek ilişkisine verilen önem yönetim sisteminin de eksiksiz işlediğini göstereceği için devlet her zaman süreci dikkatle takip ederdi.

1924 yılında Şehremaneti un fiyatının 13 lira 60 kuruş olmasına karar verdi. Fakat fırıncılar unu bu fiyattan değil 14 lira 25 kuruştan almaktaydı bu durumda da halka 16 buçuk lira olarak belirlenen ekmeklerden satamamakta çünkü zarara uğratmaktaydılar. Bunun üzerine fırıncılar durumu Şehir Emniyeti'ne bildirdi. Şehir Emniyeti de tacirlerden ve değirmencilerden her un çuvalının 13 lira 25 kuruşa gerekirse zorla alınarak fırıncılara verilmesini emretti.¹⁶⁵

İstanbul Ticaret ve Zahire Borsası'nın 1928 yılı Aralık ayı zarfında buğday üzerine yaptığı muamelata göre; yumuşak ve kızılca buğdayın** okkası 16 kuruş, sünter*** ve sert buğdayın**** okkası 17 kuruş, ecnebi buğdayın okkası 18 kuruştur.¹⁶⁶

Tablo 2.2.'den anlaşılacağı üzere 1929 yılından sonra görülen buğday fiyatındaki şiddetli düşüş Ekonomik Buhranın Türkiye'ye, buğdaya, fiyatlara olan etkisini açıkça göstermekteydi.

¹⁶⁵ Gülin Kırılmaz, *Son Telgraf Gazetesi (1924-1925)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014, s. 126-127.

**Kızılca buğday, Hitit kitabelerinde adı geçen nadir ekmeklik buğdaylardandır.

***Sünter, kırmızı renkli çavdara benzer bir çeşit buğdaydır.

****Çeşitli ekmeklerin, unlu mamullerin yapımında kullanılan, su kaldırması yüksek, protein ve mineral açısından zengin bir üründür.

¹⁶⁶ *Türkiye Ziraat Bankası Mecmuası*, Kânunsani 1929, sayı 1, s.52.

Buğdayın 1925-1938 yılları arasındaki fiyat değişimi aşağıdaki tabloda gösterildiği şekildeydi:

Tablo 2.2. 1925-1938 yılları arasında buğdayın fiyat seyri TL

Yıllar	Yumuşak Buğday	Endeks 1929=100	Zincirleme Endeks	Sert Buğday	Endeks 1929=100	Zincirleme Endeks
1925	14,91	116	0	14,91	116	0
1926	13,07	102	88	13,07	102	88
1927	12,77	100	98	12,77	100	98
1928	13,86	108	109	13,86	108	109
1929	12,83	100	93	12,83	100	93
1930	7,76	60	60	7,76	60	60
1931	4,77	37	61	4,77	37	61
1932	4,99	39	105	4,84	38	101
1933	4,54	35	91	4,09	32	81
1934	4,51	35	99	3,75	29	92
1935	5,64	44	125	5,85	46	156
1936	6,03	47	107	6,01	47	103
1937	6,08	47	101	6,31	49	105
1938	5,61	44	92	5,37	42	85

Kaynak: Vehbi Emre Yıldırım, *1923-1938 Yılları Arasında Türkiye’de Sanayi Alanında Özel Sektör- Devlet İlişkilerinin Tarihi ve Ekonomik Açıdan Analizi*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir, 2014, s.101

1929 yılının Ocak ayında un vergisi konusunda gelişmeler yaşandı. Değirmenciler heyeti İstanbul’dan Ankara’ya görüşmeye gidip un vergisinin azaltılmamasını, azaltılması halinde zarar edeceklerini bildirince aldıkları cevap şu oldu: “Un ile buğday vergisi arasındaki farkı pek fazla bulmaktayız. Mahaza bulunacak mutavassıt miktar, size zarar vermeyecek bir hatte olacaktır.”¹⁶⁷ Un vergisi indirilirse ekmek fiyatındaki değişimin ne olacağına araştırılarak karar verilecekti. Un vergisinin indirilmesi için Vekâletin Meclise müracaat etmesinden sonra verginin Vekâlet tarafından 11 kuruştan 5,5 kuruşa indirileceği düşünüldü. Fakat verginin bu kadar indirilmesinin faydası olmayacaktı. Ekmeğin ucuzlaması için un vergisinin 4 kuruşa indirilmesiyle istenilen sonuç elde edilmiş olacaktı.¹⁶⁸

İstanbul Ticaret ve Zahire Borsası’nın 1929 yılı Ocak ayı zarfında buğday üzerine yaptığı muamelata göre; yumuşak buğdayın okkası 16 kuruş, kızılca ve sert buğdayın okkası 17 kuruş, ecnebi buğdayın okkası 18 kuruştı.¹⁶⁹ Un fiyatlarının tenezzülüne başlanınca bunu

¹⁶⁷ *Milliyet*, 1 Kanunisani 1929, s.1.

¹⁶⁸ *Milliyet*, 27 Kanunisani 1929, s.1.

¹⁶⁹ *Türkiye Ziraat Bankası Mecmuası*, Şubat 1929, sayı 2, s.48.

takiben ekmek fiyatı da ucuzlayacaktı. Önceden 13,5-14 liraya satılan bir çuval un 13 liraya düştü.¹⁷⁰

Un vergisinin indirilmesi üzerine yurt dışından un gelecekti. Amerika ve Marsilya'ya çok miktarda un siparişi yapılmıştı. Bunların mühim bir kısmının siparişten sonra yakın bir zamanda gelmesi beklenmekteydi. Fakat bu un işlerinde yeni bir mesele çıkmıştı. İstanbul'daki buğday tacirleri, hükümet ile ticaret antlaşması imzalamamış olan Kanada buğdayları 15 misli vergiye tabi olduğu halde, son müsaadeden yararlanarak Kanada'dan Marsilya'ya gönderilen unların çuvaları değiştirilerek ülkeye az vergiyle ithaline teşebbüs edildiğini, bundan hem hükümetin ve hem de buğday tacirlerinin zarara uğradığını söylemekteydi. Alâkadarlar, hükümete müracaatla Kanada'dan buğday gelmesine mani olan ağır vergi, indirildiği takdirde durumun, halkın lehine olarak iyileşmiş olacağı ve bunun etkisiyle ekmeğin ucuzlaması muhtemel olduğunu bildirmeyi uygun görmekteydi. Bu suretle çuval başına 1 buçuk lira fark olacağı için ekmeğin 60 para kadar indirimi mümkün olacağı muhakkak görülmekteydi.¹⁷¹

Undan alınan verginin indirilmesiyle ekmek fiyatının ucuzlayıp ucuzlamayacağı ya da ucuzlayacaksa bunun ne oranda olacağı net olarak bilinmemekteydi ve kabul edilen un vergisinden sonra buğday ithalatı azaldı. Piyasada etkisini gösteren un vergisinin tenzili ile buğday ve un satışları epey durgunlaştı.

İstanbul Ticaret ve Zahire Borsası'nın 1929 yılı Şubat ayı zarfında buğday üzerine yaptığı muamelata göre; yumuşak, kızılca, sert ve ecnebi buğdayın okkası 17 kuruş, sünter buğdayın okkası 18 kuruştı.¹⁷²

Buğday tacirleri, un tenzili dolayısıyla zarara uğramamak için yeni buğday siparişi yapılmadığını ve bunun tesiriyle şehirdeki stok azaldığı için fiyatların yükselmeye başladığını, sert malların 17,5 kuruştan 18,5 kuruşa, yumuşak buğdayların 18 kuruştan 19,5 kuruşa çıktığını, un resminin tenzili üzerine Marsilya'dan gelen ilk parti ecnebi unların ancak birkaç gün sonra piyasaya çıkarılabileceğini, yeni sipariş olunan unların 40.000 çuvalı mütecaviz olduğunu, İstanbul'da 6.000 ton buğday kaldığını söylemekteydi.¹⁷³

¹⁷⁰ *Milliyet*, 24 Şubat 1929, s.1.

¹⁷¹ *Milliyet*, 28 Şubat 1929, s.1.

¹⁷² *Türkiye Ziraat Bankası Mecmuası*, Mart 1929, sayı 3, s.48.

¹⁷³ *Milliyet*, 19 Mart 1929, s.3.

6 Şubat 1929'da Borsada kızılca buğdayın okkası 17, sert buğdayın okkası 18, kuruştı.¹⁷⁴ 1929 Ekonomik Buhranı'nın etkisiyle buğday, Türkiye'de fiyatı en çok düşen ürün oldu. Bir kilo buğdayın yıllık ortalama fiyatı 1929'da 12,6 kuruştan, 1931'de 4.0 kuruşa düşmüştü.¹⁷⁵

1928-1934 yılları arasındaki buğday fiyatındaki düşüş, 1929 Ekonomik Buhranı'nın etkisini açıkça göstermekteydi. Bu yıllar arasında fiyatlar şöyleydi: ¹⁷⁶

Tablo 2.3. 1928-1934 yılları arasında buğday fiyatı

Yıllar	Fiyat (kuruş)
1928	13,5
1929	12,5
1930	7,3
1931	4,0
1932	4,2
1933	3,7
1934	3,6

İstanbul Ticaret ve Zahire Borsası'nın 1929 yılı Mart ayı zarfında buğday üzerine yaptığı muamelata göre; yumuşak ve kızılca buğdayın okkası 17 kuruş, sert ve ecnebi buğdayın okkası 18 kuruştı.¹⁷⁷

İstanbul'da 1928 yılının Nisan ayında buğdayın fiyatı 18,87 ile 20,41 kuruş arasında değişirken, 1929 yılında ise Kânunusani ayında 16,54-18,48 kuruş, Şubat ayında 17,27-18,50 kuruş, Mart ayında 17,75-18,17 kuruş, Nisan ayında 18,17 kuruş oldu.¹⁷⁸

Buğday fiyatı 1929 yılının Mayıs ayında 16,85 kuruşa gerilerken, ¹⁷⁹ Haziran ayında tekrar yükselerek 17,14 kuruşa çıktı.¹⁸⁰

1930 yılının başında 11-12 kuruşa düşen buğday fiyatının Mayıs ayının ortasında 13 kuruşlara tekrar yükselmesi üzerine Ticaret Borsası erkânından bir kişi şu açıklamayı yapmıştı:¹⁸¹

¹⁷⁴ *Milliyet*, 6 Şubat 1929, s.3.

¹⁷⁵ Hülya Kendir Özdiç, *a.g.m.*, s.4.

¹⁷⁶ Ahmet Turan Çok, *a.g.t.*, s.37.

¹⁷⁷ *Türkiye Ziraat Bankası Mecmuası*, Nisan 1929, sayı 4, s.42.

¹⁷⁸ *Türkiye Ziraat Bankası Mecmuası*, Mayıs 1929, sayı 5, s.46.

¹⁷⁹ *Türkiye Ziraat Bankası Mecmuası*, Haziran 1929, sayı 6, s.51.

¹⁸⁰ *Türkiye Ziraat Bankası Mecmuası*, Temmuz 1929, sayı 7, s.45.

¹⁸¹ *Cumhuriyet*, 18 Mayıs 1930, s.2.

“«—Vaziyeti umumiyei iktisadiyemiz buhranlı vaziyetini muhafaza ederken —gariptir ki- her şeyde ucuzluk son haddini bulmuştur. Türkiye; ancak İstanbul Borsası vasıtasile dünya fiatlarından günü gününe haberdar olmakta ve memleketin her tarafında zahire ona göre kıymet almaktadır. Geçen sene bugün 18 kuruşa olan ve geçime tesir yapan buğdayın bu defa 11 kuruşa kadar düşmesi görülmemiş bir fevkalâdeliktir. Geçen senenin ihtiyaçtan fazla olan istihsalâtına karşı zer’iyatın tahdit edilmesi ve Arjantin gibi memleketlerden alınan fena haberler bu fazla sukutu tevkif etmiş, fiatları yükseltmeğe başlamış, Amerika’da buğday’ı 103 ten 106 cente çıkmıştır. Filhakika her taraftan aldığımız haberler bu sene yalnız Trakya mahsulünün İstanbul’u beslemeğe kâfi geleceği merkezindedir. Ayrıca memlekette 300 bin ton buğday ve zahire ihraç edebileceğiz ki bu miktar lâakal memlekete 3 milyon İngiliz lirası getirecektir. Artık cihan piyasasına tabi olan Türkiye de bu sene fazla istihsal olacak diye, tecerrüt etmiş bir memleket gibi fiatın 8 kuruşa düşmesini beklemek abestir ve şayanı temenni değildir.»”

İstanbul borsasında 1930 yılında yumuşak buğdayın okkası 8.25 iken sert buğdayın okkası 8.32 kuruştı. 1931 yılına gelindiğinde yumuşak buğdayın okkası 5.12 kuruşa, sert buğdayın okkası 6.47 kuruşa indi.¹⁸²

1931 yılında buğday fiyatında düzensiz şekilde dalgalanmalar oldu. Buna göre İstanbul piyasasında buğday fiyatları yumuşak buğdaylar 5,25 kuruş ile 5,30 kuruş, adi sert 5,50 kuruş ile 5,75 kuruş, ekstra sert de 6,75 kuruş ile 7 kuruş arasında oynamıştı. Fiyatların zayıflığı piyasaya fazlaca mal geldiği günlerde, yüksekliği de az mal geldiği günlerde gerçekleştiğine göre, fiyat dalgalanmalarının kaynağı olarak dış ticaretin düzensizliği düşünülebilirdi.¹⁸³

İstanbul zahire borsasında 1930 ve 1931 yılları Kasım ayının ortalama buğday fiyatları şöyle idi: “Yumuşak buğdayın okkası 1930’da 7.78, 1931’de 5.60 kuruş, sert buğdayın okkası 1930’da 7.73, 1931’de 6.05 kuruştı.”¹⁸⁴

1932 yılında buğday fiyatları şöyleydi; yumuşak buğdayın okkası 5 kuruş, adi sert buğdayın okkası 5,5 ile 5,75 kuruş, ekstra sert buğdayın okkası 6,25 ile 6,5 kuruş arasında oynamıştı.¹⁸⁵

İstanbul piyasasına gelen malûmata göre Mersin ve Adana’da yeni sene arpa mahsulü ihracatı hararetle bir şekilde devam etmekteydi. Bu sene buğday mahsulümüz için de Akdeniz memleketlerinden fazla talepler vuku bulmaktaydı. İstanbul’a gelince son günlerde

¹⁸² Türkiye Ziraat Bankası Mecmuası, Birinciteşrin 1931, Sayı 10, C. 9, s.8.

¹⁸³ Türkiye Ziraat Bankası Mecmuası, İkinciteşrin 1931, Sayı 11, C. 9, s.10.

¹⁸⁴ Türkiye Ziraat Bankası Mecmuası, Birincikânun 1931, Sayı 12, C. 9, s.6.

¹⁸⁵ Türkiye Ziraat Bankası Mecmuası, İkincikânun 1932, Sayı 1, C. 10, s.1.

Yunanistan ve İtalya'ya fazla mal sevk edilmeye başlandığı için buğday fiyatları 7 kuruş 5 paraya kadar yükselmişti.¹⁸⁶

1932 yılının Haziran ayında buğday fiyatları ortada hiçbir sebep olmadığı halde yeniden yükseldi. 3-4 çavdarlı iyi cins buğdaylar bir müddet 9 kuruş yirmi paraya ve sonra 9 kuruş on paraya satılmıştı. Anadolu'dan trenle 46 vagon, vapurla da 4200 çuval buğday gelmişti. İstanbul'un günlük buğday ihtiyacı 30 vagonu geçmemektedir. Fakat fiyatların yükselmesi malın az gelmesinden değildi. Fiyatların fazlaşması Anadolu'daki tacirlerin burada bulunan komisyoncularına yüksek fiyatla satış yapmaları için direktif vermelerinden ileri gelmekteydi. Alâkadarlar fiyatların daha ziyade yükseleceğini tahmin etmekteydi.¹⁸⁷

1933 yılı Mayıs ayı başında Ticaret Borsasında yumuşak buğday, kilosu ortalama 4,87 kuruştan ve sert buğday ise 4,90 kuruştan satılmış, 38 vagon muamele görmüştü. Sert buğday fiyatında çok küçük bir fazlaşma olmuştu. Yunanistan ile anlaşmalar üzerine piyasanın açılacağı ümit edilmekteydi. Fakat yapılan tetkikatla Yunanistan'a buğday ihracı meselesinde İstanbul borsası muamelelerinin tam bir fikir veremeyeceği kanaati ortaya çıkmıştı. Zer'iyat senesi başlangıcından beri İstanbul'dan ancak 490 ton buğday ihraç edildiği halde Adalar da dâhil olmak üzere Marmara Havzası'ndan 5000 tonu aşan buğday ihraç edilmişti. Yelkenliler ve küçük gemilerle gönderilen bu buğdaylar borsadan geçmekte, sadece umumî gümrük kayıtlarına tâbi olmaktadır.¹⁸⁸

İstanbul Ticaret ve Zahir Borsasında buğday fiyatları 27 Ağustos 1933'te birdenbire 3,99 kuruşa düşmüştü. Bir ay önce 5,16,75 kuruş olan buğday fiyatının böyle birdenbire sukutu piyasada tesir yapmıştı. Buğday fiyatlarını korumak için alınan bütün tedbirlere rağmen adi buğday fiyatının 3,88, sert buğdayın 3,48 kuruşa düşmesi dönemin hasat mevsimi sonu olmasından ileri gelmekteydi. Ağustos sonu, İstanbul Ticaret ve Zahir Borsası ile muamele yapan mıntıkların hasat sonuydu. Bu sebepten her gün İstanbul'a ortalama 20 vagon buğday gelmekteydi. Stok miktarı olan 9304 tona ilâveten şehre her gün yeniden buğday gelmesi fiyatların düşmesinde etkili olmuştur. Bununla birlikte fiyat düşüşünden köylü büyük bir zarar görmeyecekti. Çünkü Ziraat Bankası buğdayları 5 kuruş ile 5,5 kuruş arasında almaya devam etmekteydi.¹⁸⁹

Buğday fiyatlarında düşüş görülmekteydi. 3 Eylül 1933'te İstanbul Zahir borsasında buğday 3,26-3,80 kuruş üzerinden muamele görmüştü. Ziraat Bankası Anadolu'da alım

¹⁸⁶ *Cumhuriyet*, 25 Mayıs 1932, s.2.

¹⁸⁷ *Cumhuriyet*, 20 Haziran 1932, s.3.

¹⁸⁸ *Cumhuriyet*, 5 Mayıs 1933, s.4.

¹⁸⁹ *Cumhuriyet*, 28 Ağustos 1933, s.4.

işlerine başlamış olmasına rağmen, İstanbul'a civar yerlerden fazla sevkiyat yapılması bu düşüğe sebep olmuştu. Sevkiyat hasat sonu münasebetiyle yapılmaktaydı. Aynı gün İstanbul'a yeniden 16 vagon ve 1480 çuval buğday gelmişti. Ayrıca şehirde 9419 tonluk buğday stoku da vardı.¹⁹⁰

17 Eylül 1933'te piyasada buğday 4,29 ile 5,16 kuruş arasında satılmıştı. Buna nazaran fiyatlar doğal bir haldeydi. Hali hazırda İstanbul'da 10852 ton stok buğday mevcut olduğu gibi on dört vagon ve 1049 çuval buğday gelmişti.¹⁹¹

1933 yılının sonlarında, Ticaret ve Zahire Borsası'nda 3 ve 3 buçuk kuruşa satılan buğday, kiloda bir buçuk, iki kuruş kadar yükselmişti. Fiyatlar bu ortalamada kalmıştı. Bununla birlikte biraz daha yükselmesi beklenmekteydi. Fiyatların yükselmesi, dünya buğday fiyatlarıyla alâkadar görülmemekteydi. Bunun başlıca sebebi, ekmekten veya undan alınması düşünülen vergiydi. Bu suretle, Ziraat Bankası, topladığı malı iç piyasalara satmayacak, harice yapılacak sevkiyatın da açığı kapatılmış olacaktı. İkinci sebep de döküm mevsiminin geçmiş olmasıydı.¹⁹²

3, 3 buçuk kuruşa kadar düştükten sonra kilosu 5 kuruşa kadar yükselen buğday fiyatları, birçok aydan beri bu vaziyeti muhafaza etmekteydi. Bu istikrarın başlıca sebebi mevsimdi ve eski mahsulün dökümü bitmişti. Elde edilecek yeni ürün toplamı da henüz bilinmediği için fiyatlar değişmemekteydi.¹⁹³

Zahire Borsası'nda buğday fiyatları, 1933 yılı Şubat ayı ortalarında bir parça düşmüştü. Ortalama fiyatlar yumuşak buğdayda 4 kuruş 53 santimdi. Haftalık ortalama fiyatlar 4 kuruş 29 santimdi. Geçen sene bugünlerde ise ortalama fiyat 5 buçuk kuruştı.¹⁹⁴

1933 yılı Haziran ayında Ticaret ve Zahire Borsası'nda buğday fiyatları 4,75 le 5 kuruş arasındaydı. Buğdayı koruma vergisinin henüz fiyatlar üzerinde bir etkisi görülmemişti. Yalnız unda çuval başına bir buçuk lira fazla verilmekte ise de, bu da satıştan sonra vergi olarak ödenmekteydi. Yani aslında un fiyatları da değişmemişti. Alâkadarlar, hükûmetin buğday mubayaa miktarını artırmaya geçeceği zamanlarda fiyatların yükseleceğini söylemekteydi.¹⁹⁵

¹⁹⁰ *Cumhuriyet*, 4 Eylül 1933, s.4.

¹⁹¹ *Cumhuriyet*, 18 Eylül 1933, s.4.

¹⁹² *Cumhuriyet*, 10 Kânunusani 1934, s.4.

¹⁹³ *Cumhuriyet*, 4 Şubat 1934, s.4.

¹⁹⁴ *Cumhuriyet*, 26 Şubat 1934, s.2.

¹⁹⁵ *Cumhuriyet*, 4 Haziran 1934, s.2.

1935 yılı Haziran ayı ortasında İstanbul Borsasında buğday pek hafif ve muayyen bir düşüş daha göstermişti. Borsaya limanlardan ve Trakya'dan 286 ton yumuşak buğday gelmişti. Bu malın en az fiyatı 5 kuruş on para ve en çok fiyatı da 6 kuruş 8,5 para olmuştu. Pek az kızılcıca sert buğday beş kuruştan satılmıştı. Son zamanlarda şu durum dikkat çekmekteydi ki buğday üzerinde Borsaya çok arz yapılmakta, fakat pek az alıcı çıkmaktaydı. Bu da fiyatları düşürmekteydi. Bu durumun buğday fiyatlarının biraz daha düşmesi ihtimalinden ileri geldiği söylenebilirdi.¹⁹⁶

1935 yılı Haziran ayı sonunda borsada buğday fiyatları biraz daha ılımlı bir seviyede kalmıştı. Bu bakımdan ekmek fiyatlarının inmesine ihtimal verilmekteydi. Belediyeye 176 ton buğday gelmişti. Bunun 7 vagonu Anadolu'dan, 71 tonu limanlardan gelmekte idi. Borsaya Ziraat Bankası da buğday çıkarmasına rağmen alıcı olmadı ve yumuşak buğdaylar 6,5 kuruştan 6 kuruş 30 paraya kadar, sert buğdaylar da 5 kuruş 10 paradan muamele gördü. Bu fiyatlar bir gün öncesine nazaran daha düşüktü. Bunda Ziraat Bankası'nın borsaya buğday çıkarması kadar Anadolu'dan az fiyat verilmesi de etkili olmuştu. Borsa bu süreçte o kadar hassastı ki en ufak bir hava değişmesi bile fiyatlar üzerinde etki yaratmaktaydı. Son durum ise şöyleydi: Kış mahsulünün dörtte üçü iyi bir sonuçla elde edilmişti. Yalnız bazı bölümlerde yaz mahsulü boy atmamıştı. Fakat bu gibi yerlerin çoğunda yeniden ekim yapılmış ve son yağmurlarda bunları iyi bir duruma getirmişti.¹⁹⁷

17 Temmuz 1935'te İstanbul'a Anadolu'dan 210, Trakya'dan 24 ve limanlardan 174 olmak üzere 368 ton buğday gelmişti. Borsada yumuşak buğdaylar 6 kuruş 15 paradan 7,5 kuruşa, sert buğdaylar da 4 kuruş 12,5 paradan 5 kuruş 15 paraya kadar satılmıştı.¹⁹⁸

26 Temmuz 1935'te Borsada yumuşak buğdaylar 6 kuruş 27,5 paradan 6 kuruş 32,5 paraya kadar, sert buğdaylar da 4 kuruş 22 paradan 5 kuruş 10 paraya kadar satılmıştı.¹⁹⁹ 2 Ağustos 1935'te yumuşak buğdaylar en az 5 kuruş 25 para, en çok da 6 kuruş 30 para fiyat almıştı. Sert buğdaylar da 4 kuruş 17,5 paradan 5 kuruş 3 araya kadar satılmıştı.²⁰⁰

1935 yılı Ekim ayının ortalarında borsada un ve buğday fiyatlarının yükselmesi, bütün İstanbul'da etkisini göstermişti. Ortaköy, Fatih, Kadıköy, Samatya gibi kenar semtlerde fırınlarda ekmek bulunamamıştı. Hatta akşama doğru bazı fırıncılar da Belediyeye başvurarak un bulamadıklarını ve bu yüzden ekmek çıkaramadıklarını bildirmişlerdi. Belediye durumu

¹⁹⁶ *Cumhuriyet*, 19 Haziran 1935, s.2.

¹⁹⁷ *Cumhuriyet*, 29 Haziran 1935, s.3.

¹⁹⁸ *Cumhuriyet*, 18 Temmuz 1935, s.4.

¹⁹⁹ *Cumhuriyet*, 27 Temmuz 1935, s.5.

²⁰⁰ *Cumhuriyet*, 3 Ağustos 1935, s.4.

derhal incelemiş ve ekmek fiyatını oluşturan un fiyatlarının, son dört gün içinde çuval başına 80 kuruş kadar yükseldiği ve bu yükseliş karşısında fırıncıların zarar etmemek için un almadıkları anlaşılmıştı. Sonuçta Ortaköy ve Fatih'te halk fırınlarda ekmek bulamamış ve zorluk çekmişti. Durumu bu biçimde sonuçlandıran Belediye 17 Ekim 1935'te saat dörtte fırıncıları toplayarak kendileriyle beraber durumu bir daha gözden geçirmişti. Ertesi gün ise un fiyatlarında bir düşüş görülmediği takdirde narh komisyonu bir daha toplanarak yeniden ekmek narhını belirleyecekti. İlgili kişinin verdiği malûmata göre durum, ekmek fiyatına yeniden otuz para kadar ilave yapılmasını gerektirmekteydi. Un fiyatları aynı gün düşmezse yeni ekmek narhı bir sonraki günden itibaren uygulanacaktı.²⁰¹

Buğday fiyatları 25 Ekim 1935 pazartesi gününden beri kırk para kadar düştükten sonra borsada muhtelif cins buğdaylar da 5 para ile 10 para arasında yükselmişti. Buğday fiyatlarındaki bu hareketlere rağmen un fiyatları yüksekti. Buna sebep olarak buğday fiyatlarının stokunun un fiyatlarına etki etmesi için aradan belirli bir zamanın geçme gerekliliği söylenebilirdi.²⁰²

1 Kasım 1935'te Borsada 25 para birden yükselen buğday fiyatları bir gün önce Borsanın açılmasından itibaren yine yükselmeye devam etmişti. Dün Borsa kapandığı zaman önceki gün en düşük fiyat 9,35 para olan yumuşak buğday değerinin 10 kuruşu geçerek 25 para daha yükseldiği görülmekteydi. Cumhuriyet Bayramından sonra iki gün içinde buğday Borsada 50 para birden yükselmişti.²⁰³

Türkiye'de son on yıl içinde buğday fiyatları gerçekten dikkat çekecek bir biçimde seyretmişti. 1925 yılında buğday fiyatları ortalaması 14 kuruştı. Bu 1926'da 14,5 kuruşa, 1927 ve 1928'de 14 kuruşa, 1929'da 11,33 kuruşa, 1930'da 9,96 kuruşa ve 1931'de birdenbire 4,88 kuruşa, 1932'de 4,95 kuruşa, 1933'te 4,37 kuruşa, 1934'te 4,29 kuruşa, 1935 başında 4,58 kuruşa ve aynı yıl Haziran ayında 6,68 kuruşa, nihayet Ekim ayında ortalama 8,96 kuruşa çıkmıştı.²⁰⁴

Borsada 24 Aralık 1935'te buğday fiyatlarındaki düşük vaziyet devam etmişti. Yumuşak buğdaylar 6,35 kuruştan 7,24 kuruşa, sertler 6,30 kuruştan 2,12 kuruşa kadar satılmıştı.²⁰⁵

²⁰¹ *Cumhuriyet*, 18 Birinciteşrin 1935, s.2.

²⁰² *Cumhuriyet*, 26 Birinciteşrin 1935, s.2.

²⁰³ *Cumhuriyet*, 2 İkinciteşrin 1935, s.2.

²⁰⁴ *Cumhuriyet*, 9 İkinciteşrin 1935, s.6.

²⁰⁵ *Cumhuriyet*, 25 birincikânun 1935, s.5.

2.3. Değirmenler

Değirmenler devlet tarafından da işletilebilir ya da özel mülke ait olabilirdi. Su değirmeni, yel değirmeni ve at değirmeni olmak üzere değirmen çeşitleri bulunmaktaydı. At değirmenlerinin ise İstanbul'da ekmekçi ve uncu değirmenleri olmak üzere iki çeşidi bulunurdu. Ekmekçi değirmenleri; kendi fırınlarında üretim yapan fırınların değirmenleri ya da ekmek fırınları için un öğüten değirmenlerden oluşurdu. Ekmekçi değirmenleri sayıca fazla olup ekmek fırınlarına un veriyordu, perakende olarak un satmazlardı.²⁰⁶ Uncu değirmenleri ise perakende olarak yapabilir, ekmek fırıncıları haricinde simitçi, börekçi, çörekçi, gözlemeci, lokmacı ve kadayıfçılara un öğüten değirmenlerdi. Sadece olağanüstü hallerde ekmek fırınlarına un satarlardı. Ayrıca ekmekçi değirmenleri normal un öğütürken, uncu değirmenleri has un öğütürdü.²⁰⁷

İstanbul'da fırıncı esnafı, imalathanesinde önce ekmek pişirme ocağını sonra değirmenini (at değirmeni*****) inşa edince ekmek imalatı için altyapısını uygun hale getirmiş olurdu. İmalathanesinde değirmen inşa edemeyen fırıncılar ise unlarını kendileri için gösterilen değirmenlerden ya da kapandan alırlardı. Fırında son olarak gerekli tuz, maya ve su alınıp işçiler hazır edilince ekmek üretebilecek duruma gelirlerdi.

Değirmenlerin de uyması gereken kurallar vardı. Farklı tip ve kalitedeki buğdayları birbirine karıştırmaları, buğdaydan daha fazla oranda öğütme payı almaları, un ve buğdayın bir kısmının alınması ya da buğdayın iyice öğütülüp içine başka madde karıştırması gibi konularda görülen aksaklıklara karşı devlet önlemler alırdı. Piyasada bulunan çavdarların değirmenlere çekilerek ekmeklik unlara karıştırıldığı söylenmekteydi.²⁰⁸

Bazı değirmenler buğdaya fazla çavdar, mısır gibi şeyler katınca bunlardan yapılan ekmekler ucuza satılabilmekteydi. Hatta bazı değirmenlerin ihtiyaçtan çok fazla çavdar ve mısır unu çıkardıkları halde çavdar ve mısır ekmeği yapılmadığı da görülebiliyordu.

Fırınların fiziki yapıları müsait ise kendi bünyelerinde değirmen bulundurmaları devletin istediği bir durumdu. Çünkü fırınların değirmen bulundurmaları ve değirmenlerin stokunda hububat bulundurmalarının amacı olası bir kıtlık durumunda şehrin ekmeksiz kalmasını engellemek ve kısa bir süre için de olsa fırınların idare edebilmesini sağlamaktı.

²⁰⁶ Salih Aynural, *İstanbul Değirmenleri ve Fırınları, Zahire Ticareti (1740-1840)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002, s.90.

²⁰⁷ Eda Çekil Turgul, *a.g.t.*, s.39.

****At değirmenleri, at gücünden faydalanıldığı için bu ismi almıştır. At değirmenleri, çalışmalarını istikrarlı şekilde yürüttüğü için oldukça yaygındır. At bulunabildiği sürece bu değirmenler kullanılmıştır.

²⁰⁸ *Milliyet*, 5 Mart 1929, s.3.

Değirmenciler ile fırıncılar arasında sıkı bir ilişki vardı. İstanbul'daki değirmenler kendi alanları dışında alanlara mal satamaz iken, fırıncılar da kendi un alacakları değirmenden başka değirmenden un alamazlardı.

1929 yılında un resminin tenzili ile kabul edilen un resmi, değirmencilerin ihtikârına set çekmişse de mutedil bir kazanca imkân bıraktığı için değirmenler kapanmamış yalnız gece işlerine nihayet verilerek istihsalât (10.000) çuvaldan (6000) çuvala inmiştir.²⁰⁹

Değirmenciler aynı yıl ucuz unlar gelmeye başlayınca ellerindeki malları zararına satmak zorunda kaldıklarını belirtti. Bunlar hükümete müracaatla ucuz un istihsalini temin için Kanada buğdaylarına ait ağır gümrük resminin indirilmesini rica etmişlerdi.²¹⁰

Değirmenciler, un tacirleriyle şiddetli bir rekabete girerek 72 kiloluk sert buğday unlarını 12 liraya, yumuşak unları 13.5 liraya satmaktadır. Avrupadan gelen lüks unlar 14.5 lira ise de kalitesi İstanbul değirmencilerinin istihsalâtına muadil olan ecnebi mallar aynı fiyatlarla getirilmekteydi. Yolda bulunan un yüklü üç vapur 4 güne kadar limanımıza gelecekti.²¹¹

İstanbul değirmenleri son zamanlarda bir durgunluk geçirmektedir. Bunun başlıca iki sebebi vardır: Anadoludaki buğday stokunun ne kadar olduğu kat'î surette değirmenciler tarafından bilinmemesidir. Diğer taraftan İstanbuldaki değirmenlerin adedi de ihtiyaçtan fazladır. İstanbulun günde 3000 çuval una ihtiyacı olduğu tesbit edilmiştir. Halbuki yevmî 7000 çuval kadar un istihsal edilmektedir. Aynı zamanda da Anadoludan da un gelmektedir. Bunların neticesi olarak bazı değirmenler işsiz kalmışlardır.²¹²

Buğdayı koruma kanunu mucibince vals tertibatını havi değirmenlerle ticaret kastile işletilen küçük motorlu değirmenler vergiye tâbidirler. İstanbul vilâyeti dahilinde 12 vals tertibatını havi değirmen, 3 te motorlu küçük değirmen vardır. Münhasıran köylü buğdayını öğüten değirmenler vergiye tâbi değildir. Vergiye tâbi değirmenlere, kâfi miktarda kurşunlu kıskaç tevzi edilmiştir.²¹³

Buğdayı koruma kanunu mucibince teşekkül eden un komisyonu dün Vilâyette mektupçu Osman Beyin riyasetinde toplanmış, fırıncı ve değirmencilerin şikâyetlerini

²⁰⁹ *Milliyet*, 24 Şubat 1929, s.1.

²¹⁰ *Milliyet*, 19 Mart 1929, s.3.

²¹¹ *Milliyet*, 19 Mart 1929, s.3.

²¹² *Milliyet*, 4 Nisan 1929, s.3.

²¹³ *Cumhuriyet*, 15 Haziran 1934, s.2.

dinlemiştir. Şikâyet edilen nokta unların cinsleri etrafındadır. Komisyon ayın otuz birinde tekrar toplanarak itirazlara cevap verecektir.²¹⁴

Cumhuriyet gazetesindeki “İstanbul değirmenleri sıkıntı çekiyorlar” yazısı değirmenlerin sayılarıyla ilgili bilgi verirken çalışmalarını ve sorunlarından da bahsetmiştir.²¹⁵

“İstanbulda değirmencilik işleri bilhassa son senelerde hiç te kârlı olmıyan bir vaziyete girerek adeta bu işlere para yatırmış olanlara baş belâsı oldu.

Bu değirmenlerin işi hayat için en lüzumlu madde olan buğdayı un yapmak iken; bu müesseselerin hallerinden memnun olmamalarının sebebi acaba nedir?

İstanbul halkı eskisine nisbetle daha az mı ekmek yiyor da değirmenlerimizde iş hacmi küçülmüş? Yoksa, bu değirmenler gitgide lüzumsuz yere büyüyerek istihsal kudretlerini çoğaltmışlardır da bu hal ondan mı doğmuştur? Herhalde bu tetkike değer ehemmiyetli bir meseledir?

Mevzuu deşmeğe girişmeden evvel İstanbulda ne kadar değirmen olduğunu, bu değirmenlerin un istihsal kabiliyetlerini ve İstanbul şehrinin günde ne kadar un sarfettiğini kısaca gözden geçirelim.

İstanbulda mevcut olan 6 değirmenin hepsi Halic kıyılarında kurulmuş olup bunlar tam randımanla çalıştıkları takdirde günde 650 ton buğday öğüdebilecek kudrettedirler. İstanbul ve civarının günlük un sarfıyatı ise halihazırda 375 - 400 ton raddesindedir. Şu hesabca değirmenlerin istihsal kudretleri aşağı yukarı mahallî ihtiyacın % 40 fevkindedir.

Mevcut (6) değirmenin birisi müstesna olmak üzere hepsi işlerinin iyi gitmediğinden şikâyetçidirler. Bu değirmenlerin maliyeti yuvarlak hesab 2,5 milyon Türk lirası bir kıymet tuttuğu nazarı dikkate alınır, tam randımanla çalışamamalarının bu müesseseleri ne kadar müteessir edebileceği daha kolay anlaşılır.

1929 ve ondan evvelki yıllarda bir çiftçi diyarı olan yurdumuza buğday bile haricden geliyordu. İstanbul ve İzmir limanlarını dolduran yabancı buğdaylar buralardaki değirmenlerde öğüdüldü, memleketimizin hemen her tarafına dağılırdı. Cumhuriyet idaresinin millî varlığı yükselten bilgili tedbirleri memleketimiz halkını besliyecek kadar zahireyi kısa bir zamanda tamamen öz yurdumuzda yetiştirttiği için iç yurd İstanbul ve İzmir gibi merkezlerden un tedariki ihtiyacından varestede kaldı. Hatta yalnız bununla kalmıyarak, bu değirmenlerin işletme masraflarının ağırlığı yüzünden dahildeki küçük değirmenlerin öğüttüğü buğday unları bile buralara akmağa başladı. Bittabi bu hâdiseler tedrici ve devamlı bir surette değirmenlerin faaliyetleri üzerine menfi tesirler bırakmaktan hali kalmadı.

Bu derde çare nedir? Bir taraftan değirmenlerin işletme masraflarını yükselten muharrik kuvvet elektriğin pahalılığı, diğer taraftan bu değirmenlerin yukarıda anlattığımız sebebler altında daralan işleri değirmencilik meselesini çözülmesi müşkül bir kördüğümüne benzetmiştir. Bu düğümü çözmek lâzımdır. Esasen 6 değirmenden 3 tanesi anonim şirket halinde teşekküller oldukları için bunların vaziyetleriyle olan alâka umumidir.

²¹⁴ Cumhuriyet, 27 Temmuz 1934, s.2.

²¹⁵ Cumhuriyet, 15 İkincikânun 1935, s.4.

Bize göre bu müessesat birleştirilirse zorluklar epey yenilmiş olur. Aynı zamanda bu değirmenler bugünkü çalışmanın iki misli faaliyette bulunacak kudrette olduklarına göre; Karadeniz kıyıları ile Marmara havzası sahillerini nakliyatı ucuzlatmak suretile bu kaynaktan beslemek yolu tutulursa 2,5 – 3 milyon liralık bir millî mevcudiyet korunur, bu da öz menfaatlere uygun bir iş olur.

İstanbul kapasitelerinin tam kapasite ile çalıştırılması temin edilirse iki iş birden görülmüş olacaktır. Çünkü kırılan buğdaylar vasatî olarak % 75 un, % 25 razmol, paspal ve kepek oluyor. Bu nisbetler buğdayın cinslerine göre her ne kadar değişebilir ise de yukarıki nisbetler umumî bir ölçü addedilebilir. Harice mühim miktarda razmol ve paspal sevkolunduğundan değirmenlerin tam kapasite ile çalışması bu mevat ihracatının da fazlaşmasını mucib olacaktır. Bu itibarla İstanbul değirmenlerinin zorluklarını hafifletmek iki cihetten kârlı bir mesele halindedir, sanırız.”

İstanbul’da değirmenler devletin belirlediği miktarda buğday ve unu stoklamak durumundaydı.²¹⁶

1936 yılında yağmurların fazla yağması yüzünden İstanbul değirmenleri zor duruma düştü. Belediyenin ekmek talimatnamesinde İstanbul şehrinin ekmeklik ununun % 15 çavdarlı buğdaydan yapılması ve % 9 glütenli olması lazımdı. Ama 1936’da yağmurlar yüzünden buğdaylardan glüten miktarı düştü. Bu yüzden unlardan % 8 glüten bulundu. Talimatname belirli olduğundan Belediye harekete geçerek % 8 glütenli un yapan değirmenleri üçer gün kapatmıştı. Bunun üzerine değirmenler borsaya müracaat etti. Borsada yapılan analiz neticesinde bu sene % 15 çavdarlı buğdaylardan % 9 glütenli un çıkamayacağına karar verilerek bu yoldaki rapor Belediye İktisat Müdürlüğüne gönderildi. Değirmenciler ve Belediye İktisat Müdürlüğünün görüşmeleri sonunda talimatnamenin değişmesi gerekecekti ama değirmenciler bu süreçte Belediyenin cezalara nihayet vermesini istemekteydi.²¹⁷

2.4. İstanbul’da Fırınlr

Ateşte kızdırılmış taşlar üzerinde ekmek pişirilmesinin tarihi çok eskiydi. Yassı, pide tarzı ekmekleri pişirmek için kullanılan bu yöntem Anadolu’da, Hindistan’da, Meksika’da bugün hala görülmektedir. Avrupa’da M.Ö. 2000 yılından beri balçıktan (kerpiç) kubbe biçiminde yapılmış en eski fırınların varlığı bilinmekteydi.²¹⁸

Fırınlr zaman içinde gelişmelere ayak uydurarak ekmek üretiminin kolaylaşıp bollaşmasına büyük katkıda bulundu. Ekmeğin hazırlanmasında kullanılan un bile çeşitliken fırınlr ve pişirme şekillerinin çeşitlenmesi ekmeği de çeşitlendirdi.

²¹⁶ *Cumhuriyet*, 8 İkciteşrin 1935, s.1. Bkz. Ek.4

²¹⁷ *Cumhuriyet*, 29 Birinciteşrin 1936, s.2.

²¹⁸ Eda Çekil Turgul, *a.g.t.*, s.43-44.

Türkler genel olarak ekmeği taze yemek istedikleri için fırıncılar çıkardıkları ekmeğin ertesi güne kalıp bayatlamasını engellemek için miktarı iyi ayarlamak durumundaydılar.

Büyük şehir İstanbul'da halkın baş gıda maddesi olan “Ekmek”i yapan, pişiren ve halka satan fırınlar, şehrin günlük hayatında, yüz yıllar boyunca en önemli yeri almıştı.²¹⁹ 1935 yılında İstanbul'daki bir fırının önündeki manzarada şu şekilde resmedildi.²²⁰

Savaşın yeni çıkmış bir ülke olan Türkiye'de Cumhuriyet'in ilk yıllarında nüfus da azdı. Bu sebeple belirli bir düzeydeki ekmek üretimi ihtiyacı karşılamak için yeterli olabiliyordu. Savaşın getirmiş olduğu yorucu psikolojiden uzaklaşma ve nüfusun artmaya başlaması 1930'lu yıllardan sonra hız kazanmaya başlamıştı. Artmaya başlayan nüfus temel gıda maddelerine olan ihtiyacı da arttırmıştı. Özellikle de ekmeğe olan ihtiyaç artmaya başlamıştı. Cumhuriyet döneminde Anadolu'dan büyük şehirlere doğru yaşanan göç de ekmek ve fırıncılık sektörünün gelişimini oldukça tetiklemişti. Şehirlerde artan nüfus ekmek talebini de arttırmış ve fırıncılık sektörünü oldukça rağbet edilen önemli bir iş kolu haline getirmişti.²²¹

İstanbul'da faaliyet gösteren fırınların fiziki yapılarına bakıldığında şöyle bir tablo ile karşılaşıldı. Fırınların inşasında, genellikle “şamot” veya “ateş tuğlası” adı verilen taşlar kullanılırdı. Odun ateşi ile ısıtılan bu fırınlar kubbeli ve bacalı yapılardı. Bu fırınların ısıtılmasında kullanılan odunlar ise “elleme” adı verilen, gürgen ağacından kesilen odunlardı. Odunlar genellikle Karasu ve Kocaeli taraflarından getirilirdi. Ortalama 250 gram odunla, 7 veya 8 defada 300-400 adet ekmek pişirilirdi.²²²

Cumhuriyet'in ilanından sonra girişilen sanayileşme çabaları şeker ve dokuma sanayinde olduğu gibi un sanayisinde de sonuç verdi. Buğday üretimindeki artışa paralel olarak un fabrikalarının sayısı hızla çoğaldı. İkinci Sanayi Planında yer alan bilgilere göre 1936 yılı itibariyle İstanbul'daki un fabrikaları, ihtiyaç olmadığı için kapasitelerinin ancak yarısını kullanabiliyorlardı.²²³

İstanbul'da özel ekmek fırınlarını, çıkardıkları ekmek çeşitleri bakımından iki ana bölüme ayırmak gerekirdi. Bunlardan ilki has ekmek fırınları, diğeri ise harci ekmek

²¹⁹ Hakkı Göktürk, “Fırın, Fırınlar”, İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul, 1971, C.10, s. 5758-5759.

²²⁰ *Cumhuriyet*, 11 Temmuz 1935, s.1. Bkz. Ek.5

²²¹ Halit Keskin, Cemal Zehir, *a.g.e.*, s.20.

²²² Mehmet Demirtaş, *a.g.e.*, s.45.

²²³ Ali Ata Yiğit, *a.g.m.*, s.323.

fırınlardı. Has ekmek, kalite olarak harci ekmekten önce gelirdi. Çünkü bu ekmeğin üretiminde kaliteli, beyaz un kullanılırdı.²²⁴

Has ekmek, harci ekmek ile aynı fiyatta olmasına rağmen gramajı düşük olduğu için pahalı görülüyordu bu da ekmeği tüketen insan sayısını azaltıyordu. Bu yüzden has ekmek fırınları, harci ekmek fırınlarından daha azdı. Zaman zaman has ekmek fırınları izin alarak ya da ihtiyaç duyulan durumlarda harci ekmek çıkarabilirdi.

Harci ekmek fırınlarında üretilen ekmeğin has ekmeğe göre kalitesi daha düşük olmasına rağmen tüketimi daha yaygındı. Harci ekmek gramajı daha fazla olduğu için gelir düzeyi düşük insanlar tarafından tüketilirdi, bu da ekmeğin kullanımını yaygınlaştırmış olurdu. Şehir nüfusu içinde bulunan yoksul halk harci fırınlara yöneldiği için İstanbul'da hemen her yerde harci fırın bulunurdu.

İstanbul'da has ekmek ve harci ekmek fırınlarının yanında bir de francala adıyla ekmek üreten fırınlar vardı. Bu fırınların sayısı da çok azdı. Francala ekmeği diğer ekmeklere göre daha pahalıydı ve devletin bu ekmeğe narh uygulamaması sebebiyle francalanın fiyatının zaman zaman çok büyük oranda artış gösterdiği görülürdü.

2.4.1. İstanbul'da Fırın Sayısı

İstanbul'da üretim yapan fırınların sayısı dönem dönem farklılık gösterirdi. Bu farklılıkta fırının açılacağı semtin yapısı ve halkın ihtiyaçları göz önünde bulundurulurdu. Ayrıca zaman içinde şehrin nüfusuna ve bu sayıdaki artışa paralel olarak fırın sayılarında da artış görülürdü.

Fırıncılar, ecnebilerin fırıncılık yapma hakkı olmadığını savunarak 1929'da Şehremanetine müracaat etti. Buna göre; İstanbul'daki var olan 234 fırının 126 tanesi Türklere aitti. Hakları olmadığı halde fırıncılık yapanların bu sanattan men edilmesini istediler.²²⁵

1931 yılında İstanbul'da mevcut 250 fırından 200'ünün gerekli donanımına sahip olduğu bilinmekteydi.²²⁶ 1933 yılına gelindiğinde fırınların sayısının sınırlandırılması için araştırma yapılmıştı. İstanbul'da hali hazırda bulunan 198 fırın vardı. Fakat sınırlamadan sonra fabrika haline getirilecek olan 25 fırının bütün İstanbul'u idare etmesi planlanmıştı.²²⁷

²²⁴ Mehmet Demirtaş, *a.g.e.*, s.67.

²²⁵ *Milliyet*, 5 Mart 1929, s.3.

²²⁶ Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s. 97.

²²⁷ *Cumhuriyet*, 31 Temmuz 1933, s.2.

Belediye neşriyat şubesine göre 1936 yılında 4'ü Adalarda, 4'ü Bakırköy'de, 15'i Beşiktaş'ta, 5'i Beykoz'da, 49'u Beyoğlu'nda, 27'si Eminönü'nde, 44'ü Fatih'te, 15'i Kadıköy'de, 10'u Sarıyer'de, 15'i Üsküdar'da olmak üzere İstanbul'da 188 fırın vardı.²²⁸ Bu sayının 1938 yılına gelindiğinde 190 olduğu bilinmekteydi.²²⁹

2.4.2. İstanbul'da Fırıncılar

Osmanlı Devleti'nden beri varlığını sürdüren esnaf teşkilatı kendi içinde birbirine rakip olarak değil, kontrol ve yardımlaşmaya dayalı olacak şekilde örgütlenmişti. İstanbul'un ticaret ve sanat hayatının büyüklüğünü oluşturulan esnaf cemiyetleri de göstermekteydi. Şehirde 60,000 kadar esnaf bulunmakla birlikte hepsi cemiyet oluşturmamıştı. 1932 senesinde İstanbul'da faaliyet halinde olan 36 esnaf cemiyetinin 38,988 azası vardı. Bu cemiyetlerden biri olan fırıncıların 845 adet azası, ekmek yapımcılarının 2141 adet azası vardı.²³⁰

İstanbul'un iâşesinde Hristiyan Rum ve Ermenilerin önemli bir yere sahip olmaları onları hububat ticaretinde de pay sahibi yapmıştı. Çünkü bu ticaretin fazla bir sermaye istiyor olması ile gayrimüslimler ön plana çıkmıştı.

Ekmekçilik önemli bir meslek olmakla birlikte herkesin yapabileceği cinsten bir meslek değildi. Fırıncıların olası bir kıtlık durumuna karşı hububat ya da un depolayabilmesi için fırıncıların önemli bir sermayeye sahip olması gerekiyordu. Devlet de bu yüzden fırıncıları elinden geldiğince varlıklı kişiler arasından seçip bir kıtlık, darlık durumunda un bulma sorumluluğunu fırıncılara yükleyebiliyordu. Devlet bunu muhakkak talep edip şart koşmuş olmasa bile fırıncılık sıradan halkın yapabileceği bir iş gibi durmuyordu. Buğdayın bol olduğu yerlerden haberdar olabilmek için fırıncının biraz nüfuzlu ve kulağı delik olması gerekmektedir.²³¹

Fırıncılık, toplum içinde önemsenen bir meslekti. Temizlik ön planda olmak zorunda olduğu için devlet fırın ve fırıncılar konusunda çok dikkatli davranmaktaydı. Fırıncıların uzun süre boş kalmaması ya da tamirat ihtiyacı olan fırınların gereksinimlerinin giderilmesi için devlet önlem alırdı. Tamirat konusunda bile hassas davranan devletin fırınların işletilmesinde de aynı önemi gösterdiği aşikârdı.

İstanbul'da işletmecisi gayrimüslim olan fırınlarda aynı dinden işçilerin ya da Müslümanların çalıştığı görülürken, Müslüman fırınlarında gayrimüslim işçi çalıştırılmasına

²²⁸ *Cumhuriyet*, 22 Mart 1936, s.2.

²²⁹ *Cumhuriyet*, 26 İkincikânun 1938, s.2.

²³⁰ *İstanbul Belediye Mecmuası*, Mart, Nisan, Mayıs 194, Yıl 11, Sayı 115, 116, 117, s.358.

²³¹ Eda Çekil Turgul, *a.g.t.*, s.72.

pek sıcak bakılmazdı. Devletin fırınlar ve işçilerinde dikkat ettiği temizlik hususunda Müslümanlar, gayrimüslimlerin kendilerinin ve yaptıkları ekmeğin temizliğine dikkat etmeyecekleri düşüncesi hâkimdi. Müslüman işçi bulunabildiği sürece gayrimüslim işçi çalıştırılmamasına rağmen Müslüman işçi bulunamadığında temizlik şartına uymaları koşuluyla gayrimüslim işçilere fırınlarda yer verilirdi.

Fiyat kontrolü yanında, fırınların düzeni, ekmek üretiminde kullanılan malzemenin yanı sıra fırınlarda çalışan işçilerin temizliğine bile önem veriyor olması ve yaşanan aksamalara karşı sert önlem ve cezalar getiriyor olması devletin, ekmek konusuna bir bütün olarak özel bir önem verdiğini açıkça gösterirdi.

Ekmek temel bir besin maddesi olduğundan dolayı devlet ekmeği halka kolay ulaştırmak durumundaydı. Fırıncılar çıkardıkları ekmekleri fırınlarında satmakla birlikte iskemleci ya da tablakârlar vasıtasıyla da halka ulaştırabilirlerdi. İskemleler bazen bir bakkal bazen bir kebabçı dükkânı olabilirken bazen de tezgâh şeklinde olabiliyordu. İskemlelerin yerleri sabit iken tablacılar, fırın ya da iskemleler önünde beklememek şartıyla belirli yerlerde dolaşabilirlerdi. Her şeyde görülebilen değişiklik gibi iskemleci ve tablakârların elde ettiği kâr oranı da bölgeden bölgeye farklılık gösteriyordu.

Ekmek yapımcıların fırıncılardan şikayeti basına şöyle yansımıştı.²³²

“İş dairesi, ekmek yapıcı esnafının bir şikâyetini tetkik etmektedir. Ekmek yapımcıların bu şikâyeti fırıncılardandır. Şikâyet mevzuuna göre, ekmek yapımcıları şöyle bir yanlış muamele ile karşılaşmışlardır: İş dairesi, fırıncılardan işçilerinin ne yevmiye aldığını gösteren bir cetvel istediği zaman, fırıncılar, hamurkârlar için 65 kuruş yevmiye göstermişlerdir. İş dairesi bu ücreti esas tutmuş, fırıncılar da yapımcılara bu barem üzerinden para vermeğe kalkışmışlardır. Halbuki hamurkâr bir günde 110-130 kuruş arasında bir yevmiye almaktadır. Ayrıca çuval başına 80 kuruş verilmesi de mutad olmuştur. İş dairesi, bu çapraşık işin üzerindedir. Tetkikatın vereceği neticeye göre hareket edilecektir.”

1938 yılının ortalarında Fırıncılar Şirketi’nin kurulması gündeme geldi. Fırıncılar Cemiyeti son idare heyetinin üzerinde çalışmakta olduğu Fırıncılar Şirketi işinin ilk adımı atılmıştı. Üsküdar’ın 17 fırın sahibi bir araya gelerek bir şirket kurmak üzere bu işe girişmişlerdi. Fırıncılar, aralarında şirketler kurmakla müşterek hareketin vereceği kolaylıklardan yararlanılacağı, bazı fırınların kapatılmasıyla masrafın kısılacağı ve böylelikle hükûmetin İstanbul’da ekmek fiyatlarını ucuzlatmak arzusunun daha kolaylıkla temin edileceği kanaatindeydiler.²³³

²³² *Cumhuriyet*, 9 İkincikânun 1938, s.2.

²³³ *Cumhuriyet*, 5 Mayıs 1938, s.2.

2.4.3. Fırınlara Teftişı

Devlet tarafından görevlendirilen kimseler, gerek bir sorun olmadan rutin ziyaret şeklinde gerekse bir sıkıntı ya da şikâyet üzerine fırınları teftiş ederdi. Fırınlarda buhran olup olmadığını bizzat görmek isteyen Emanet İktisat Müdürü Kemal Ömer Bey teftiş sonunda buhranın aksine her fırının alışıldan daha fazla ekmek çıkardığını söylemekteydi. Fakat herkes ihtiyacından fazla ekmek aldığı için bu çokluk gözle görülür bir hal olmaktan çıkmıştı. Bunun dışında bazı fırsatçıların fırınlardan 100-200 ekmek alarak mahalle aralarında fahiş fiyatla satma girişimleri de engellenmeye çalışıldı.²³⁴

Emanet kimyageri İsmail Hakkı Bey fırınların teftişine memur edilmişti. İsmail Hakkı Bey fırınlarda göreceği bozuk ve hileli unları derhal müsadere edecekti.²³⁵

Şehremaneti'nin yaptığı fırın teftişlerinden birinde birçok hamur ekmekle karşılaşılması üzerine bunların içeriğinden şüphe edilmiş ve incelenmesi için kimyahaneye gönderilmişti. Böylelikle devlet fırıncılar üzerindeki denetimini eksik tutmamakla beraber halk sağlığına da verdiği önemi göstermekteydi.²³⁶

Şehremaneti bozuk ekmek çıkaran fırınlar hakkında şiddetli hareket etmeye karar vermişti.²³⁷

“Bu gibi fırınların cürümleri tekrar ederse Şehremanetinin bunları seddetmek salâhiyeti olduğu halde şimdiye kadar bu hususta musamaha edilmekte ve pek az fırın kapatılmakta idi. Emanet badema cürümleri tekerrür eden fırınları kapatmağa karar vermiştir. Ekmeklerin talimatnameye muvafık olması için zabıta belediye memurları fırınları daimî surette teftişe tabi tutacaklardır. Ekmeklerin fenalığının birkaç sebebi vardır. Fırınlarda pişen ekmeklerin hamur olmaması ve halitanın talimatnameye muvafık olması lâzımdır. Bundan maada vezin mes'elesi de vardır. Şehremaneti bozuk ekmek çıkaran fırınlar hakkındaki kararını tatbika başlamıştır. Değirmenci ve fırıncı Haşim Beyin fırınlarında müteaddit defalar bozuk ekmek imal edildiği tesbit edilmiştir. Haşim Beye bir çok defalar cezayı naktî kesilmiş ise de cürüm tekerrür etmiştir. Bu sebepten Encümeni Emanet belediye kanununa istinaden Haşim Beyi icrayi ticaretten menetmiştir. Haşim Beyin 5-6 kadar fırını ile değirmenleri vardır. Bu karar mucibince Haşim Beyin hem değirmenleri, hem fırınları kapatılmış ise de müracaat ederek tehiri icra kararı almıştır. Şehremaneti bu kararın tatbikatında ısrar etmektedir.”

Beyoğlu semtindeki fırınlardan bir kısmı geçen hafta paskalya yortuları sebebiyle hamur halinde ekmek çıkarmışlardı. Bu her taraftan birçok şikâyetlere sebep olmuştu.

²³⁴ *Milliyet*, 6 Şubat 1929, s.3.

²³⁵ *Milliyet*, 10 Mayıs 1929, s.3.

²³⁶ *Cumhuriyet*, 21 Mart 1929, s.2.

²³⁷ *Cumhuriyet*, 2 Kânunuevvel 1929, s.2.

Şehremaneti, halkın pişkin ekmek yiyebilmesini ve zamanı gelmeden ekmeğin fırından çıkarılmamasını alâkadarlara bildirmişti.²³⁸

Terkos suyu geçen yerlerdeki fırınların ister istemez ya da bilerek Terkos suyu kullanmaları söz konusu olunca suyun fırınlarda kullanılmaması adına Belediye tarafından bir genelge hazırlandı. Bu emre uymayanlar ise cezalandırılacaklardı.²³⁹

1933 yılına gelindiğinde yapılan teftişlerde bazı bölgelerdeki fırınlarda birçok noksan ekmeğe denk gelindiği görülmüştü. Ayrıca bazı fırınların tam ekmek çıkarmasına rağmen içine küflü un karıştırıldığının gündeme gelmesiyle fırınlardan sık sık numune alınarak tahlilhaneye gönderilmesi konusunda incelemeler yapılmıştı.²⁴⁰

1933 yılı Haziran ayında bütün fırınlar sıkı bir teftişe tâbi tutulmaya başlanmıştı. Bir gece sabaha karşı Fatih bölgesinde yapılan bir teftiş sonucunda Fener fırınlarında 78, Samatya'da 173, Karagümrük'te 208, Şehremini'nde 97 ve Eyüp'te 173 okka noksan ekmek görülerek müsadere edilmişti. Fırıncılar hakkında teftiş ve kurallar gereği takibat yapılmaktaydı.²⁴¹

Fırıncıların sınırlandırılması hakkındaki tetkikata devam edilmekteydi. Bu amaçla Belediye müfettişleri tarafından yapılan teftişler sonucunda bazı bölgelerdeki fırınlardan bir kısmının çok bozuk oldukları, bunların daha iyi bir hale getirilemez bir halde bulundukları görülmüş, bu kabil fırınlar kapatılmıştı.²⁴²

Talimatnameye riayet etmediklerinden veya sıhhi koşulları bozuk olduğundan dolayı kapatılan bazı fırınların sahiplerinin başka civarlara giderek yeniden fırın açmakta oldukları görülmüştü. Bu kabil fırın sahiplerinin belirli bir müddet için icrayı san'attan menedilmeleri talep edilmiş olmasından dolayı bundan sonra fırını kapatılmış kimselerin başka taraflarda yeniden fırın açmalarına müsaade edilmemesi alâkadarlara tebliğ olunmuştu.²⁴³

Fırıncılar Belediyeye müracaatle fırınların sınırlandırılmasının doğru olmayacağını, bu suretle kalan fırıncılara bir çeşit tekel hakkı verilmiş olacağını, hükûmetin muamele vergisinden mühim miktarda bir para kaybedeceğini söylemişlerdi.²⁴⁴

²³⁸ *Milliyet*, 27 Nisan 1930, s.3.

²³⁹ *Cumhuriyet*, 12 Şubat 1932, s.2.

²⁴⁰ *Cumhuriyet*, 23 Şubat 1933, s.2.

²⁴¹ *Cumhuriyet*, 27 Haziran 1933, s.2.

²⁴² *Cumhuriyet*, 3 Eylül 1933, s.2.

²⁴³ *Cumhuriyet*, 8 Eylül 1933, s.2.

²⁴⁴ *Cumhuriyet*, 16 Eylül 1933, s.2.

Belediye tarafından değirmen ve fırınların ıslahı hakkında yeni tedbirler alınmaktaydı. Konuyla alâkalı rapor hazırlandı. Buna göre; bundan sonra yapılacak değirmenlerin projeleri Belediye Sıhhat ve Fen Müdürlükleri tarafından tanzim edilecekti. Mevcut değirmenler de ıslah olunacak; bunların her tarafından aydınlık girebilecek ve havaları daima tazelenecek tertibat oluşturulacaktı. Yeni fırın binaları kârgir (taş, tuğla yada betondan yapılmış yer) olacak, bunların en az on beş bin kilo ekmek çıkarabilecek aracı bulunacaktı. Bütün işler elektrik ve makine kuvveti ile görülecekti.²⁴⁵

Fırınların ıslahı ve sınırlandırılması hakkındaki tetkikat bitince proje Şehir Meclisinin şubat toplantısında müzakere edilecekti. Şimdiki halde piyasada bulunan un çeşidi çok olduğundan bu çeşitlerin sınırlandırılmasına ve ekmek alaşım çeşitlerinin biraz daha yükseltilmesine karar verilmişti. Bunun sonucu olarak ekmek fiyatı da bir miktar yükselecekti fakat bu tedbir Türk çiftçisini korumak için alınmıştı.²⁴⁶

Vilâyete fırıncılar hakkında bir şikâyet vaki olmuştu:

“Vilâyet te bu şikâyeti alâkadar makamata göndermiştir. Buna nazaran bir kısım fırıncılar ikinci nevi unun muamele vergisi daha az olduğunu düşünerek ekmekleri bu undan yapmakta veyahut bu nevi onu birinci nevi unla fazla miktarda karıştırmaktadırlar. Bu şikâyetler haklı görülmüş ve icap eden muameleye girişilmiştir.”²⁴⁷

Belediye encümeni, ekmek çıkaran bütün fırınlarda olduğu gibi simitçi fırınlarında da, hamurun el veya ayakla yuğurulmasının önüne geçmek için bu fırınların da küçük ölçekte birer hamur makinesi almalarını temin için Belediye polis talimatnamesine bir madde ilâve etmişti. Bu maddeye göre fırın sahiplerinin altı ay içinde birer hamur makinesi tedarik etmeleri gerekmekteydi. Aksi takdirde bu fırınların simit çıkarmalarına müsaâde edilmeyecekti.²⁴⁸

Daha önce Fatih civarında yaşanan bazı sıkıntıların tekrar ettiği görülmüştü. Bölgedeki fırınlardan 7tanesi bozuk ekmek çıkardıklarından cezalandırılmıştı. Bunlara 10 lira ile 50 lira arasında para cezası ile beraber 15 günlük bir kapama cezası verilmişti. Verilen ceza sulh hâkimliğince onaylanır onaylanmaz fırınlar kapatılacaktı.²⁴⁹

²⁴⁵ *Cumhuriyet*, 23 Teşrinievvel 1933, s.2.

²⁴⁶ *Cumhuriyet*, 19 Kânunuevvel 1933, s.2.

²⁴⁷ *Cumhuriyet*, 16 Teşrinievvel 1934, s.2.

²⁴⁸ *Cumhuriyet*, 23 Mayıs 1935, s.2.

²⁴⁹ *Cumhuriyet*, 20 Temmuz 1935, s.2.

Cağaloğlu'nda ise bir fırının hamur ekmek çıkarmakta olduğu tespit edilmişti. Bundan 2 ay önce de bozuk ekmek çıkardığından dolayı bir hafta müddetle kapatılan bu fırın, bu sefer 15 gün müddetle kapatılmıştı.²⁵⁰

İyi pişmemiş, kalitesi fena ekmek çıkardıklarından dolayı haklarında zabıt tutulan on fırıncı Belediye tarafından mahkemelere verilmişti. Sulh mahkemeleri, ekmeklerin hamur çıkmasından fırıncıların sorumlu olamayacağına hükmederek bu zabıtları iptal etmiş ve bu yüzden Belediye'nin Temyiz mahkemesine müracaat etmekte mecbur kalınmıştı. Temyiz mahkemesi, kimyahaneden aldığı rapor üzerine, ekmeklerin hamur çıkmasından dolayı özellikle fırıncıların sorumlu olduğunu kabul etmiş ve sulh mahkemelerinin bunlar hakkında tutulan zabıt tutanaklarının iptaline dair verilen kararları toptan bozarak geri çevirmişti. Bu bozulan karara göre ekmeklerin hamur halinde ve sağlık dışı surette imal edilmelerinden fırıncılar sorumlu tutulacaklar ve para cezasına çarptırılacaklardı. Fırıncılar bu suçları üç defa tekrar ederse fırıncılık yapmaktan men edileceklerdi.²⁵¹

Belediye, ekmek ve francalalara yapıştırılan etiketler hakkında, şubelere bir genelge göndermişti. Genelgede bu etiketlerden yeterli miktarda bastırılarak Fırıncılar cemiyetine verildiğini ve hiçbir mazeretin kabul edilmeyerek, etiketsiz ekmek ya da francala çıkaran fırın sahiplerinin cezalandırılmasını beyan etmişti.²⁵²

Fırıncıların belediye memurları tarafından kontrolleri sırasında kullandıkları unların niteliklerini gösteren beyannameleri memurlara göstermeleri mecburî olduğu halde bazı fırıncıların bu beyannameleri Zahir Borsasından almadıkları görülmüştü. Bundan sonra yapılacak kontrollerde söz konusu beyannamelerin her ne olursa olsun memurlara gösterilmesi, göstermeyenlerin ise gerekli şekilde cezalandırılması için alâkadarlara emir verilmişti.²⁵³

1937 yılına gelindiğinde de bazı fırınların bozuk ekmek çıkarmakta olduklarından yapılan şikâyetler çoğalmıştı. Bu şikâyetleri göz önüne alan Belediye bir gece, saat bire doğru İstanbul Belediyesi sınırları içindeki bütün fırınları anî bir kontrole tâbi tutmuştu. Mevcut on kazada fırınların gece yarısından sonra çıkardığı ekmekten numuneler almıştı. Alınan bu

²⁵⁰ *Cumhuriyet*, 14 Mart 1936, s.2.

²⁵¹ *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1936, s.2.

²⁵² *Cumhuriyet*, 17 Birinciteşrin 1936, s.2.

²⁵³ *Cumhuriyet*, 3 Şubat 1937, s.2.

ekmek numunelerine un nümeleri de ilâve edilerek tahlilhaneye gönderilmişti. Verilecek raporlara göre gereken tedbirler alınacaktı.²⁵⁴

Satılan ekmeklere hastalık bulaşmaması adına alınan kararla; francala ve ekmeklerin fırından çıktıktan iki saat soğumaya bırakılmasının ardından torba halinde kâğıtlara konarak her tarafı tamamen kapalı şekilde satılmaları uygun görüldü.²⁵⁵

Atlarla, mahalle aralarında evlere ekmek dağıtmakta olan tablakârların çoğunlukla fırınlardaki noksan ekmekleri alarak sattıkları anlaşılmıştı. Bunların sıkı bir kontrole tâbi tutulması için alâkadarlara emir verilmişti.²⁵⁶

Lokanta, aşçı ve fırın gibi halkın gıdası ve sağlığıyla alâkadar olan müesseselerin sıkı bir şekilde kontrolüne devam edilmekteydi. 1938 yılı başında bazı bölgelerde temizlik kurallarına uymayan bir kısım lokantalar kapatılmıştı. Ayrıca Eminönü civarında kuyu suyu ile ve hamur ekmek yaptıkları için üç fırın kapatılmıştı.²⁵⁷

2.5. İstanbul'da Ekmekçilik

Tarımsal darlık, sel, kuraklık, kıtlık, savaş, stokçuluk gibi birçok etken ülkenin hububat ve dolayısıyla ekmek konusunda darlık yaşamasına sebep olabilirdi. Darlık sebebiyle yaşanacak buğday fiyatındaki değişiklik elbette ki ekmek fiyatını da değiştirirdi. Piyasada bulunan buğday miktarının kontrolü, değişen şartlara göre belirlenecek narhın yenilenmesi, piyasayı hâkimiyet altında tutmak ve sonuç olarak insanların karnını doyurmaktaki en önemli besin olan ekmeği sağlayarak ülkenin güvenliğini sağlamak devletin asli göreviydi.

Büyük şehir İstanbul'un günlük iâşesinde ekmek en başta duran gıda maddesiydi; yüzyıllar boyunca İstanbul'un buğdayı, unu ve dolayısı ile ekmeği, hükûmetin üzerinde dikkatle durduğu en önemli bir iş olmuştu.²⁵⁸

İstanbul her zaman nüfusu kalabalık bir şehir olduğu için bu şehri elinde bulandıran devletler de şehrin beslenmesini her zaman ön planda tuttu. İstanbul'un iâşesine önem verirken beslenmenin en önemli noktasında olan ekmek tüm halkın yaşantısında ilk sırada yerini korudu. Ekmek sofraların her dönem olmazsa olmazıydı ve İstanbul'da muazzam şekilde tüketiliyordu.

²⁵⁴ *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 1937, s.3.

²⁵⁵ *İstanbul Belediye Mecmuası*, Ağustos- Eylül 1937, Yıl 13, Sayı 156-157, s.666.

²⁵⁶ *Cumhuriyet*, 19 Eylül 1937, s.2.

²⁵⁷ *Cumhuriyet*, 22 İkincikânun 1938, s.2.

²⁵⁸ Hakkı Göktürk, "Ekmek", *a.g.a.*, s.4972.

Ekmekçilik her zaman en önemli mesleklerin başında gelirdi. Devletin halkın ekmek ihtiyacının karşılanması konusunda gösterdiği özen bu mesleğin ayrıcalıklı hale gelmesini sağladı. Devletin hâkim olduğu tüm topraklardaki insanların ekmek ihtiyacını karşılamak zaten çok önemli iken İstanbul gibi bir şehrin ekmek ihtiyacını karşılamak, İstanbul halkını doyurmak her zaman ve birçok açıdan önemlidir. Ekmek sıkıntısı görülürse halk arasında da sorunlar baş gösterirdi. Halkın ekmek bulabilmek amacıyla fırınlara hücum etmesi, fırınların halka çok pişmemiş hamur kıvamında ekmeklerin vermesi gibi olaylar söz konusu olabilmekteydi. Devlet bu gibi olayların yaşanmaması için özellikle İstanbul'un ihtiyacını karşılama konusunda oldukça hassas davranırdı. Bu yüzden de fırınların açılışı, işleyişi, üretilen ekmeğin kalitesi, fiyatı, fırın çalışanları gibi konuyla alakalı hemen her konuda titiz bir şekilde davranırdı.

Fırıncılar çok çeşitli ekmek üretirken ekmeğin kalitesinden hiçbir zaman taviz vermemek durumundaydılar. Unu iyi eleyip hamurun içine başka bir madde karışmasını engelleyip çığ kalmadan hamuru ekmek haline getirmekten sorumlulardı. Tabii ki zaman zaman her meslekte olabileceği gibi fırıncıların da daha fazla para kazanmak amacıyla ekmeğin kalitesini düşürdüğü görülebilirdi.

Ekmeğin bozuk olmasında ya da kalitesindeki oynamada fırıncıların haksız kazanç elde etmek istemesi dışında başka etkenler de rol oynardı. Örneğin sene sonunda ambarlarda kalan bozulmuş buğdayın kullanılması ekmeğin kalitesini düşürürdü. Ayrıca yıl içinde kullanılan buğday da her zaman aynı kalite de olmayabiliyordu, bunlar fırıncıların kontrolü dışında gerçekleşen olaylardı ve ekmeğin kalitesini etkiliyordu.

Birbirine yakın olan bölgelerde bile ekmeğin çeşitlendiği görülebilmekteydi. Bu çeşitlilikte ekmeğin yapım aşaması, pişirme şekillerinin farklılığı, bölge halkının statüsü, ihtiyaçları, imkânları gibi birçok faktör etkili olabilmekteydi.

Fiyat belirleme konusunda ise narh uygulaması geçerliydi. Narh sistemiyle fiyatı belirlenen temel mallardan biri de ekmektir. Ekmeğin fiyatı mevsime bağlı olarak değişebilmekteydi. Çünkü harman sonrası ayarlanan ekmek fiyatı, tekrar mahsul alındığında ihtiyaç halinde değiştirilebilirdi.

İstanbul halkının Ramazan ayına huzurlu ve bolluk içinde girmesini sağlamak amacıyla genellikle Şaban ayında gerekli görülmesi halinde yeniden ekmek narhı verilirdi.

Ekmek narhı daha çok, fiyat arttırılması yerine ekmeğin gramajının düşürülmesi şeklinde bir düzenlemeye tâbi tutulurdu.²⁵⁹

Ekmek temel beslenme maddesi olduğu için devlet narh uyguladığı ürünler arasında en az karı ekmekten alırdı. Devlet narh ile hem tüketiciyi korur hem de haksız rekabetin önüne geçerek toplumun huzuruna katkı sağlardı.

İstanbul ekmeklerinin zaman içinde renkleri beyazlaştı ve tadı arttı. Bunun başlıca sebeplerinden biri ekmeğin yerli Anadolu unundan yapılmasıydı. Özellikle Konya ve Pulatlı unlarının çok nefis bir hamur verdiği bilinmekteydi.²⁶⁰

17 Haziran 1932’de İtalya’da beynelmilel bir ekmekçilik sergisi açılacaktı. Sergiye bütün dünyada üretilen ekmeklerden numuneler gönderilmişti. Bu sebeple Türkiye’den de çeşitli numuneler İtalya’ya yollanmıştı. Bu sergi münasebetiyle bir de beynelmilel ekmekçilik kongresi gerçekleştirilecekti.²⁶¹

1932 yılına gelindiğinde İstanbul’da hâlâ bir çuval undan kaç ekmek çıkacağı çözülmüş bir mesele değildi. Bunun sebebi belki de fırınların çokluğu ve bu fırınlarda ekmek üretiminin çeşitli usullerle yapılmasıydı. Her fırıncının kendine ait bir ekmek pişirme şekli vardı. Aynı yıl, buğday fiyatının artmasından dolayı ekmek fiyatı da artmıştı fakat İstanbul’da ekmek 9 kuruş iken 8 kuruşa satıldığı bölgeler olmuştu. Bu durum ilk değildi çünkü İstanbul’da ekmek fiyatında daime böyle çeşitlilikler görülmekteydi. Hâlbuki buğday borsada satıldığına göre ekmek fiyatında böyle bir fark görmemek gerekiyordu. Bu yıllarda İstanbul fırınlarının 225’e çıktığı söylenmekteydi. Fakat fırın sayısının fazlalığına rağmen şehrin gerçek ihtiyacına karşılık verecek fennî bir fırın yoktu. Ayrıca fırın sayısının fazla olması demek ekmek fiyatının mutlaka normalden fazla olması demekti. Fırın sayısının azaltılmasıyla yapılacak tasarruf ile İstanbul’a tam donanımlı fennî fırınlar yapılması gündeme getirilmek istenmişti.²⁶²

Belediye tarafından yapılan incelemelerde bozuk ekmek ve francalalar hakkında bazı yolsuzluklar yapıldığı dikkate alınarak kaymakamlıklara bir genelge gönderildi. Bu genelgeye bakarak bundan böyle bozuk ekmek ve francalalardan ikişer numune alınacak, birisi mühürlenerek sahibinde bırakılacak, diğeri kimyahaneye gönderilecekti. Bozuk ekmek satanların cezalandırılması uygun görülmediğinden sadece bunların sebebi olan fırıncılar

²⁵⁹ Mehmet Demirtaş, *a.g.e.*, s.119.

²⁶⁰ *Milliyet*, 10 Teşrinievel 1929, s.3.

²⁶¹ *Cumhuriyet*, 3 Haziran 1932, s.2.

²⁶² *Cumhuriyet*, 29 Haziran 1932, s.1.

hakkında tatbikat yapılması ve satıcıların yanlışlıkla mahkemeye verilmemesi gereği alâkadar memurlara bildirildi.²⁶³

İstanbul Belediye Mecmuası, İstanbul'da fırın ve ekmek meselesiyle alakalı göze çarpan ve üzerinde durulması gereken hususları şöyle aktardı:

“Şehrimizde mevcut bulunan fırınların mühim bir kısmı bu günün ihtiyaçlarına cevap veremeyecek bir halde oldukları gibi evvelce mebni bulundukları mahal itibarile müteaddit yangınlar yüzünden vukubulan nihayetsiz semt değiştirmeler dolayısıyla şimdiki meskûn mahallerden uzak kalmışlar ve bu yüzden mütekâsif mıntukalara ekmek göndererek gayri meşru bir rekabete yol açmakta bulunmuşlardır. Bu itibarla, İstanbul fırınlarını, mıntika itibarile yeniden taksimata tabi tutmak zarureti mevcuttur.

İstanbulda ekmek, belediyece tesbit edilmekte olan azamî bir fiat üzerinden satılmaktadır. Bu azamî fiatın hesaplanmasında mevcut fırınların vasatî işletme kabiliyeti nazarı dikkate alınmakta ve buna göre işletme maliyeti hesap edilmektedir. Bu işletme maliyeti bütün fırınlara teşmil edilmekte ve ekmek için azamî fiat buna göre konmaktadır. Yaptığımız tetkikler İstanbulda mevcut bugünkü fırınların vasatî işletme kabiliyetinin günde 13,5 çuval olduğunu göstermiştir. Vasatî imaliye ücreti bu 13,5 çuval üzerinden hesap edilerek verilmektedir. Halbuki mevcut fırınlardan kabili istifade olanların imal kudretleri 50 çuvala çıkarıldığı takdirde imaliye ücreti hiç şüphesiz 2-3 nisbetine düşecek ve şehir halkı bu suretle biraz daha ucuz ekmek yemek imkânını bularak bundan faidelenecektir. Diğer taraftan bu suretle yalnız elli çuval üzerinden işliyen fırınların faaliyetlerine müsaade edildiği takdirde fırınların adedi hemen elliye geçmiyecektir ki, bu da Belediyenin her türlü kontrolunu bir kat daha kolaylaştıracaktır.”²⁶⁴

Belediye neşriyat şubesinin hazırladığı istatistikten yararlanarak İstanbul fırınlarının ne kadar ekmek çıkardığı ve halkın tükettiği ekmek miktarı hakkında bilgi sahibi olunmaktaydı. İstanbul'daki 188 fırının günde çıkardığı ekmek miktarı 306,519, senede çıkardığı ekmek miktarı ise 111,879,435 kiloydu. Bu istatistikte alınan sonuca göre, İstanbul'da bir kişi ortalama olarak günde 413 gram, yılda 151 kilo ekmek yemektedir. Fakat ekmek sarfiyatı kazalara göre bölünürse bu sarfiyatın, kazadan kazaya değiştiği görülmektedir. Bir kişinin bir gün ve senede tükettiği ekmek bölgeden bölgeye farklılık göstermektedir. Buna göre; Sarıyer'de günde 695 gram, senede 254 kilo, Adalar'da günde 627 gram, senede 98 kilo, Bakırköy'de günde 340 gram, senede 124 kilo, Beşiktaş'ta günde 445 gram, senede 163 kilo, Beykoz'da günde 448 gram, senede 164 kilo, Beyoğlu'nda günde 344 gram, senede 126 kilo, Eminönü'nde günde 500 gram, senede 183 kilo, Fatih kazasında günde 436 gram, senede 159 kilo, Kadıköy'de günde 397 gram, senede 145 kilo, Üsküdar'da

²⁶³ *Cumhuriyet*, 15 Temmuz 1934, s.2.

²⁶⁴ *İstanbul Belediye Mecmuası*, İkinciteşrin, Birincikânun 1935, Yıl 12, Sayı 135-136, s.55.

günde 427 gram, senede 156 kilo ekmek tüketildiği söylenmekteydi. İstanbulda en fazla ekmek sarf eden mıntıkalar, Sarıyer ve Eminönü'ydü. Bu sayılar, bu semtlerde oturan halkın fakir olduğunu göstermekteydi. En az ekmek yiyen mıntıkalar da, Adalar, Bakırköy, Beyoğlu ve Kadıköy'dü. Bu ise bu semtler halkının nispeten daha ferah bir hayat yaşamakta olduğunu göstermekteydi.²⁶⁵

Belediye Daimi Encümeni 1936 yılında çavdar ekmeğinin nasıl hazırlanacağı konusunda talimatname yayınladı. Buna göre çavdar ekmeği, paspal, razmol ve ince kepekten ayrılmıştı. Esmerce görünümlü halis çavdar ununa, yüzde otuz kadar ekmek imalinde kullanılan buğday ununda karıştırılacaktı. Bu çeşni ile yapılacak ekmeğin rutubet oranı % 38'i geçemeyecekti. Çavdar ekmeklerinin francala ve ekmek pişirilen fırınlarda pişirilmesi ve satılması yasak edilmişti. Bu ekmekler ancak pasta, simit ve pide pişirilen fırınlarda, istenilen derecede pişebilmesi için 125 ya da 250'şer gramlık olarak pişirilecekti. Herhangi bir maksatla bu ekmeklerin üzerine hamurken su veya bulamaç sürülmeyecekti. Çavdar ekmeklerinin hamuruna bir miktar anason karıştırılması caiz görülmüştü. Çavdar ekmeği fırından çıkarıldıktan sonra tamamen bir kâğıt ambalaj içine konulup kilosu azami 20 kuruştan satılacaktı.²⁶⁶

Ekmeklerde esas tutulan % 10 oranındaki glüten miktarının azaltılması hakkında inceleme devam ederken Belediye tarafından bu konuda tanzim edilen rapor Sıhhiye Vekâlet'ine gönderildi. Vekâlet, Belediyeden muhtelif buğday numuneleri istemiş ve bu numuneler yollanmıştı. Glüten miktarının oranını Vekâlet tayin ederek Belediyeye bildirecek, ondan sonra da yeni oran tatbik edilecekti.²⁶⁷ İstanbul Belediyesi, Sıhhiye Vekâletine otuz muhtelif buğday numunesi göndermişti. Bu otuz numuneden bir tanesi ayrılarak yeni ekmek çeşnisine esas tutulacaktı.²⁶⁸ Vekâlet, bu işin yalnız İstanbul'a ait olmasını uygun görmemiş ve bunu bir memleket meselesi olarak esasından halle karar vermişti.²⁶⁹

Ekmek ve francaların pişirilip fırınlardan çıkarıldıktan sonra iki saat soğumaya terk edilmesi ve soğuduktan sonra da kâğıtlara sarılıp müşteriye satılması karar altına alınmıştı. Kararın yakın zamanda tatbikatına geçilecekti.²⁷⁰

Yapılan tetkikata göre, memleketin muhtelif noktalarında çıkarılmakta olan ekmekler on dokuz çeşitti. Bunların bir çeşit üzerine çıkarılması ve ekmek fiyatlarında % 20 oranında

²⁶⁵ *Cumhuriyet*, 22 Mart 1936, s.2.

²⁶⁶ *Cumhuriyet*, 11 Birinciteşrin 1936, s.2.

²⁶⁷ *Cumhuriyet*, 5 Mart 1937, s.6.

²⁶⁸ *Cumhuriyet*, 6 Mart 1937, s.4.

²⁶⁹ *Cumhuriyet*, 5 Mayıs 1937, s.2.

²⁷⁰ *Cumhuriyet*, 5 Ağustos 1937 s.2.

indirim yapılması, değirmen ve fırınların ıslahı hakkında hükümetçe tetkikat yapılmaktaydı. Bu hususta daha kat'î tedbirler alınacaktı.²⁷¹

Ekmek satış ve nakline mahsus sandıkların kirli ve ufak hayvan girmesine müsait olduğunu gören Belediye, bunların temiz tutulacak ve sıkıca kapanacak bir şekilde getirilmediği takdirde kullananların şiddetle cezalandırılmalarına karar vermişti.²⁷²

Ekmek taşımaya mahsus el arabaları için de bir tip kabul edilmesine karar verildi. Fırıncılar tarafından iki numune yaptırılarak Belediyeye verildi. Bunlar üzerinde tetkikat yapıp yeni tip kabul edildikten sonra başka vasıta ile ekmek taşınması yasaklanacaktı.²⁷³

İstanbul'un dertlerinden birincisini ekmek meselesi oluşturmaktaydı. Bu şehrin ekmek işinin düzelmesi için muhtelif zamanlarda çok gayret sarf edilmişti. Ekmek meselesinin 1930'lu yılların ortalarında yalnız Belediyelerin eline bırakılmış bir iş olmaktan çıkıp devletçe ele alınan ve tetkik olunan bir iş olduğu görülmekteydi. Bu vaziyet, bu çok mühim meselenin daha sağlam ve salim esaslara rapti ve kökünden halli için çok ümit verici bir noktaydı. Çünkü ekmek işi şehirli ve kasabalının değil, buğdaydan başlayarak bütün Türk müstahsilinin, Türk ekonomisinin ve nihayet ön gıda olarak ekmeğe muhtaç olan bütün bir ulusun meselesiydi. Bütün ulusa en iyi randımanlı, yüksek kaliteli ve en ucuz fiyatlı ekmek, ancak tarladan itibaren başlayacak bir itina ve disiplin ile temin olunabilirdi. Bu da, devletçe başarılabilecek bir işti.²⁷⁴

2.5.1 Ekmeğin Fiyatı

Fiyatlar belirlenirken birçok faktörden etkilenir. Arz talep miktarı en önemli faktör olmakla birlikte, üretim ve nakliye maliyetleri, dönemin sosyal ve siyasi koşulları, ülkenin ve dünyanın ticaret politikaları fiyatların oluşmasında belirleyici rol oynamaktaydı.

1914 yılının Temmuz ayında bir kilo ekmeğin fiyatı 1.46 kuruştı.²⁷⁵ 7 Temmuz 1924 tarihinde kalite bakımından birinci nevi olan ekmek 19 kuruş, ikinci nevi olanlar ise 18 buçuk kuruşa satılmaktaydı.²⁷⁶

1924 yılında ekmek fiyatına sürekli zam gelmiş olmasına rağmen fırıncılar durumdan memnun olmamış, daha fazla zam yapılması gerektiğini söylemişti. Ama geçim sıkıntısı

²⁷¹ *Cumhuriyet*, 2 Mayıs 1938, s.2.

²⁷² *Cumhuriyet*, 23 Haziran 1938, s.2.

²⁷³ *Cumhuriyet*, 7 Temmuz 1935, s.5.

²⁷⁴ *Cumhuriyet*, 18 Ağustos 1938, s.5.

²⁷⁵ Feridun Ergin, "Birinci Dünya Savaşı'nda Ve Atatürk Döneminde Fiyatlar Ve Gelirler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. III, Kasım 1986, Sayı 7, s.60.

²⁷⁶ Gülin Kırılmaz, *a.g.t.*, s.124.

yaşayan halkın durumu da ortadaydı. Aynı yılın Temmuz ayının sonuna doğru fiyatların hem halk hem de fırıncılar tarafından uygun hale getirilmesi için İktisat ve Şehremaneti Encümeni ile fırıncıların içinde bulunduğu bir heyet oluşturuldu. Heyet, halkın en temel ihtiyacı olan ekmek konusunu inceledi ve sonuç olarak 20 kuruşa satılmakta olan ekmeğin 19 kuruşa satılmasına ve 19 kuruşa satılacak bu ekmeklerin altı çuval birinci neviden una bir çuval ikinci nevi un katılmasıyla imal edilmesine karar verdi.²⁷⁷

22 Eylül 1924'te İstanbul'un ihtiyacı olan buğdayın Anadolu'dan çok az miktarda gelmesi, Rumeli ve hariçten ise hiç gelmemesi yüzünden ekmek fiyatında 1 kuruşluk artış oldu.²⁷⁸

24 Ekim 1924'te İstanbul Şehremaneti tarafından Fatih'teki Sultaniye fırınında ilk defa ucuz ekmek çıkartıldı. Bu ekmekler esmer % 70- 80 randımanlı, % 10 ikinci undan ve %20'si mısır unundan oluşmakta olup fiyatı 13 kuruştı.²⁷⁹ 1927 yılının Aralık ayında bir kilo ekmeğin fiyatı 15.46 kuruştı.²⁸⁰

1929 yılında ekmeğin ucuzlamasına etki edebilecek faktörlerden biri olarak ecnebi buğdayların ucuzlaması görülmüştü. Yılın Ocak ayı başında İstanbul'a 15.000 ton buğday yüklü üç vapur gelmesi beklenmekteydi. Ecnebî buğdayların aşağı fiyatlarla hücumu karşısında, yerli buğday satışı durmuştu. Ecnebî mallarıyla çeşni tutulduğuna göre ekmek narhının 15 kuruşa indirilmesi olanaklı görüldü.²⁸¹ 1929 Şubat ayında ise ekmek narhında yapılan değişiklikle fiyat 17 kuruşa çıktı.²⁸²

Yine 1929 yılında ekmekçilerin durumuyla alakalı bir yazıya rastlandı:

“Ekmekçiler cemiyeti, değirmencilerin ihtikârı ve fırıncılar üzerindeki tazyiki yüzünden ekmek fiyatlarının ucuzlamadığı kanaatindedir. Son bir sene zarfında 21 fırının kapanması ve sahiplerinin müflis vaziyete düşmesi de un ticaretindeki gayri tabilikten ileri geldiği anlaşılmıştır. Cemiyetin heyeti idare azasından Nuri Bey bu hususta bir muharririmize demiştir ki: İhtikârın önüne geçmek üzre değirmenlerin esaslı bir kontrole tabi tutulması için hükümete müracaat ettik. Ekmekçileri, değirmenciler tahakkümünden kurtarmak için bankalardan kredi temini lazımdır. Bu hususta da hükümet nezdinde teşebbüsatta bulunduk Bu kredi temin edilirse, fırıncılar, değirmenlerin pahalı ve fazla rutubetli unları yerine hariçten gelecek unları alacakları için ekmek fiyatında 50 para kadar fark olacaktır. Değirmenler, Emanetle talimatına rağmen 15 rutubetli un yerine 22 rutubetli un çıkararak halkı ve fırıncıları zarara uğrattıyorlar. Fakat, 15 rutubetli un verilirse, bir çuval undan 98 ekmek çıkacak ve narhın ehemmiyetli

²⁷⁷ Gülin Kırılmaz, *a.g.t.*, s.125.

²⁷⁸ *a.g.t.*, s.126.

²⁷⁹ *a.g.t.*, s.128.

²⁸⁰ Feridun Ergin, *a.g.m.*, s.83.

²⁸¹ *Milliyet*, 8 Kanunisanı 1929, s.3.

²⁸² *Milliyet*, 10 Şubat 1929, s.3.

surette indirilmesini mucip olacaktır. Ekmek fiyatında (8-10) para gibi küçük bir farkla Ekmek yapıcılarının terfihi mümkün olacaktır. Narhtan aşağı fiyatla satılan ekmeklerin rutubeti fazla, gıdası az ve vezni noksandır. Emanetin takibatına rağmen bunları çıkaran “eksikci”ler işlerine devam ediyorlar. İstanbul fırınlarının yüzde yetmiş beşine elektrikle müteharrik hamur makinası vazedilmiş olup diğerleri de yavaş yavaş asrileşmektedir. Ekmek yapıcılarının cemiyeti, yeni gelecek unlarla esaslı surette bir çeşni tutulduğu takdirde ekmek fiyatının 2 kuruş indirilebileceğini ileri sürmektedir.”²⁸³

Ekmek narhı Emanet tarafından Pazar günleri tespit edilip bu narh Salı günü hayata geçirilecekti. İstanbul’a yakın zamanda çok un geleceği için ekmek fiyatlarının düşmesi beklenmekteydi.²⁸⁴

1929 Mart ayında Amerika’dan İstanbul’a 25.000 çuval un gelecekti. Bu unlar indirimli fiyat tarifesine tabi olduğu için ekmek fiyatları da yakında inecekti. Fakat bu sefer gelecek unlar ekstra cinsinden olduğu için ekmek fiyatlarına ancak 10-20 para kadar etki edeceği söylenmekteydi.²⁸⁵

Emanet ekmek işleriyle esaslı surette uğraşmaya karar vermişti. Ekmek ihtikârına mani olabilmek için Nişantaşı fırınıni işletmeyi tasavvur etmekteydi. Nişantaşı fırını işletilirse Emanetin malı olan Unkapanı değirmenleri de faaliyete geçecek ve bu suretle hem fırıncıların ihtikârına mani olunabilecek hem de halka temiz ve ucuz ekmek çıkarılabilecekti.²⁸⁶

1929 yılı Nisan ayının ikinci Salı gününden itibaren ekmeğin kilosuna 17 kuruş azâmî fiyat ortaya konulduğu ve francala fiyatında değişme olmadığı Şehremaneti tarafından ilan edildi.²⁸⁷ Bu ay İstanbul’a çok fazla un gelmişti. Ancak gelen unlar francalalık un olduğu için francala fiyatlarına etki etti. Nisan 15’ten sonra ekmeklik un da geleceğinden bundan sonra ekmek fiyatlarının da düşeceği tahmin edilmekteydi.²⁸⁸

İstanbul’da bazı mıntikalarda ekmek narhından 2 kuruş noksanına ekmek satıldığı görülmüştü.²⁸⁹ Bu konuyla yakından ilgilenen İstanbul mebusları bu durumun halkın zararına olması sebebiyle durumu hükümete bildirerek düzeltilmesi için gayret gösterdi. Hükümet tarafından da dikkatle incelenen konu çözüme kavuşturulmaya çalışılırken bir yandan da ekmek fiyatının indirilmesinin mümkün olup olmadığı konusu görüşülüyordu. Emanet muavini Hamit Bey bu konu ile alakalı: “Narh azamî fiattır. Ekmeğe narhtan fazla satmak

²⁸³ *Milliyet*, 5 Mart 1929, s.3.

²⁸⁴ *Milliyet*, 6 Mart 1929, s.3.

²⁸⁵ *Milliyet*, 22 Mart 1929, s.1.

²⁸⁶ *Milliyet*, 23 Mart 1929, s.1.

²⁸⁷ *Milliyet*, 1 Nisan 1929, s.3.

²⁸⁸ *Milliyet*, 11 Nisan 1929, s.3.

²⁸⁹ *Milliyet*, 27 Nisan 1929, s.1.

memnudur. Yoksa aşığı satılabilir. Bir fırının masrafı az, satışı çok olur, narhtan aşığı satar. Bu yüzden bazı farklılıklar olabilir.”²⁹⁰ demişti.

Ekmek narhındaki 2 kuruşluk fark konusuyla alakalı ekmek yapıcılarını mebusların incelemesinin kendilerinin daha önceden ileri sürdükleri konuları onayladığı belirtmişlerdi. Bunlar, İstanbul’da ekmek alışımında kullanılan ecnebî unlarının 72 kilosundan 99 ekmek çıkması ayrı tutulacak yeni bir çeşni ile anlaşılacağı kanaatindeydi.²⁹¹

Zahire Borsası Reisi Murat Bey, şimdiki unlarla bir çuvaldan 94’ten fazla ekmek çıkarılacağını teyit etmiş ve dünyanın ekmeğı en ucuz yeri İstanbul olduğunu söylemişti.²⁹²

İstanbul mebusu Hüseyin Bey’in ve İstanbul Ticaret ve Zahire Borsası’nın tek ekmek kanun layıhası hakkında hazırladıkları rapor İktisat Vekâlet’ine gönderildikten sonra Millet Meclisi’ne verildi. Bu rapora göre; tek ekmek 72 kiloluk çuvalı 11 liraya çıkan 8 randemanlı undan imal edilecek ve 14 kuruşa satılabilecekti.²⁹³ Bu ekmeğe “Halk ekmeğı” denilmesi uygun görülmüştü.²⁹⁴

Bir nevi ekmek kanunu uygulanmaya başladıktan sonra has ekmek ithali yapılmayacak, makarna ve yufkalık unlarla hastalara mahsus francala unu ruhsatı olan ve kontrole tabi tutulacak ayrı değirmenlerden elde edilecekti. Bir nevi ekmek, şimdiki ekmek gibi yumuşak bulundurulacağı için tadında bir değişiklik olmayacaktı. Un fiyatı 1900 kuruşa düştüğü için bir nevi ekmeğın 12 kuruşa satılabileceğini mütahassıslar söylemekteydi.²⁹⁵

1929 Mayıs’ının yirmi sekizinci salı gününden itibaren francalaya 22 kuruş on para azami fiyat olduğu ve ekmek fiyatında değışim olmadığı ilan edilmişti.²⁹⁶ Haziran’ın on birinci salı gününden itibaren ise birinci nevi ekmeğın kilosuna 16 kuruş on para azami fiyat konulduğu ve francala fiyatında değışiklik olmadığı ilan edilmişti.²⁹⁷

Narh komisyonu 1929 yılı Temmuz sonunda Şehremanetinde toplanarak ekmek fiyatını tespit etmişti. Yeni narha nazaran ekmek fiyatı 10 para zam ile 16 kuruş 10 paradan 16 buçuk kuruşa çıkarılmıştı. Francala da 10 para indirilerek 22 kuruştan 21 kuruş 30 paraya

²⁹⁰ *Milliyet*, 28 Nisan 1929, s.1.

²⁹¹ *Milliyet*, 29 Nisan 1929, s.1.

²⁹² *Milliyet*, 29 Nisan 1929, s.1.

²⁹³ *Milliyet*, 9 Mayıs 1929, s.1.

²⁹⁴ *Cumhuriyet*, 27 Nisan 1929, s.2.

²⁹⁵ *Milliyet*, 19 Mayıs 1929, s.1.

²⁹⁶ *Milliyet*, 27 Mayıs 1929, s.3.

²⁹⁷ *Milliyet*, 11 Haziran 1929, s.3.

indirilmişti. Ekmekçiler 20 para zam istedikleri halde 10 paraya razı olmuşlardı. Böylelikle Emanetle ekmekçiler arasındaki ihtilâf halledilmişti.²⁹⁸

Eylül 1929'da yeniden tespit edilen ekmek narhına göre ekmeğe 10 para indirim yapılmıştı. Francala fiyatları ise 20 para ilâve edilerek 29 kuruş olarak tespit edilmişti.²⁹⁹

1929 Eylül ayının onuncu salı gününden itibaren ekmeğe 16 kuruş yirmi para azamî fiyat konulmuştu³⁰⁰ Aynı yılın Ekim ayının yirmi ikinci salı gününden itibaren ekmek 15 kuruş otuz para ve francala 24 buçuk kuruştı.³⁰¹

Kasım'ın on dokuzuncu salı gününden itibaren ise ekmeğin kilosuna 15 buçuk kuruş azâmî fiyat konulduğu ve francala fiyatının 23 buçuk kuruş olarak değişmediği Şehremaneti tarafından ilan edilmişti.³⁰²

1929 yılının sonuna gelindiğinde Emanet tarafından ekmek narhına on para daha zam yapılmış ve ekmek fiyatı on beş buçuk kuruşa çıkarılmıştı. Hâlbuki Emanet bir önceki hafta yaptığı tetkikatta fiyatların daha fazla çıkmayacağını fakat ucuzlamayacağını belirtmişti. Yılın son ayının otuz birinci salı gününden itibaren ekmek fiyatı 15 buçuk ve francala 23 kuruş olarak belirlenmişti.³⁰³

Hükümet, 1930 yılının başında da bir nevi ekmek konusu ile ilgilenmişti. Konu devletin tasarruf etmesi ve halkın ucuza ekmek alabilmesi açısından oldukça önemliydi. Türk çiftçisi Türk iktisat hazinelerinin en kuvvetli dayanaklarından biri olacak ve Türk tek ekmeği Türkiye'ye senede 40 milyon lira kazandıracaktı.³⁰⁴

Tek ekmek sistemi ile birlikte ekmek narhına buğday fiyatının esas tutulması şeklinde bir yola gidilirse bu memleket meselesi büyük olasılıkla halledilmiş olacaktı. Randıman 88 olduğu takdirde ekmeğin içine ikinci nevi undan başka razmal (razmal/razmol: kepeğin inceltilmiş hali) de girmiş olacaktı.³⁰⁵

1930 yılı Şubat'ının 12. salı gününden itibaren ekmeğin kilosu 15 ve francalanın 22,5 kuruştı.³⁰⁶ Ekmek fiyatlarında düşüş olmaması buğday ve un fiyatları düşmüş iken tuhaf karşılanıyordu. Bu işle uğraşanlar narh konulurken durumun iyice tetkik edilmesini istiyordu.

²⁹⁸ *Milliyet*, 15 Temmuz 1929, s.1.

²⁹⁹ *Milliyet*, 2 Eylül 1929, s.3.

³⁰⁰ *Milliyet*, 9 Eylül 1929, s.3.

³⁰¹ *Milliyet*, 22 Teşrinievvel 1929, s.3.

³⁰² *Milliyet*, 19 Teşrinisani 1929, s.3.

³⁰³ *Milliyet*, 30 Kanunuevvel 1929, s.3.

³⁰⁴ *Milliyet*, 12 Kânunusani 1930, s.1.

³⁰⁵ *Milliyet*, 13 Kânunusani 1930, s.3.

³⁰⁶ *Milliyet*, 11 Şubat 1930, s.3.

Çünkü belirlenen narh azami sınırı gösterirdi. Ancak, narh belirlenirken fırın kirası gibi diğer masraflar göz önüne alınmadığı için aslında narhın asgari sınırdaki olduğu söylenebilirdi. Bazı yerlerde ekmeğin ucuz satılmasının sebebi ekmekçilerin diğer masraflarının az olmasından kaynaklanmaktaydı.

1930 yılının Mart'ında on sekizinci salı gününden itibaren ekmek on dört buçuk ve francala yirmi bir kuruştı.³⁰⁷ Aynı yılın Nisan ayından itibaren buğday fiyatlarının düşmesiyle ekmek fiyatlarının daha da düşeceği düşünülmektedir. Anadolu mahsulünün çok bereketli olması ve dünya piyasasında da buğday fiyatının düşük olmasından dolayı ekmek fiyatlarının yakın süreçte daha da düşeceği sanılmaktaydı. Trakya mahsulünün yalnız başına bu sene İstanbul'u doyuracağı söylenmekteydi.³⁰⁸ Ayrıca 1929 yılında sadece Yunanistan'a az miktarda yapılabilen buğday ihracatının 1930 yılında Yunanistan'ın yanı sıra İtalya ve Marsilya'ya da yapılabileceği tahminler arasındaydı. Ekmeğin fiyatının birkaç ayda 17 kuruştan 14 kuruşa kadar düşmesi daha da düşebileceği ihtimalini artırmıştı. Stoklar ve Trakya mahsulünün iyi olması sebebiyle ekmeğin 10-12 kuruşa kadar inmesi beklenmişti.³⁰⁹

Buğday zahire borsasında 5 kuruşa kadar düşmüşken,³¹⁰ ekmek de yine ucuzlayarak 13 kuruşa düştü. Hatta bazı semtlerde resmi fiyat değişimi olmadan ekmek on iki kuruşa satılmıştı.³¹¹ Fiyatların iyice düşeceğine inanan fırıncılar ekmekte düzeni bozmaksızın bir fiyat düşüşüne gittiler.

Ekmek fiyatları narh komisyonunun her toplanışında biraz daha düşmekteydi. Ticaret Borsası ve Emanet tarafından yapılan tespite göre medenî memleketler içinde en ucuz ekmek İstanbul'da satılmaktaydı.³¹²

1930 Nisan'ının yirmi dokuzuncu salı gününden itibaren ekmek on iki kuruş otuz para ve francala yirmi bir buçuk kuruşa kadar düştü.³¹³ Bu düşüşün de ardından ekmeğin bazı yerlerde 10 kuruşa satılmaya başlanması ise ekmek fiyatında tahminlerden daha da fazla ucuzlama olacağı düşüncesini kuvvetlendirmişti.

Kısa bir süre sonra 1930 yılı Mayıs ayı ortasından itibaren artan buğday fiyatı, ekmeği de zamlandırmış, on iki kuruş otuz para olan ekmeğin fiyatının artmasında yeni mahsulün henüz çıkmamış olması da bir etken olmuştu. Mayıs ayı ile Ağustos ayı arasındaki dünya ve

³⁰⁷ *Milliyet*, 17 Mart 1930, s.3.

³⁰⁸ *Cumhuriyet*, 14 Nisan 1930, s.2.

³⁰⁹ *Milliyet*, 14 Nisan 1930, s.3.

³¹⁰ *Cumhuriyet*, 21 Nisan 1930, s.2.

³¹¹ *Milliyet*, 21 Nisan 1930, s.3.

³¹² *Milliyet*, 25 Nisan 1930, s.3.

³¹³ *Milliyet*, 28 Nisan 1930, s.3.

İstanbul buğday borsasındaki iniş çıkışlar sebebiyle ekmek fiyatı da bu duruma paralel olarak değişkenlik gösterdi. Ağustosun beşinden itibaren ekmek on iki kuruşa, on dokuzundan itibaren on bir kuruş on paraya düştü. Ekmekteki şimdiye kadar bu derece hiç düşmemişti.³¹⁴

Belediye ekmek fiyatlarını tekrar tetkik etmiş ve fiyatı indirmeye karar vermişti. Zahire borsasından alınan bültenlerde önemli düşüşler görülmekteydi. Yapılan hesaba göre ekmek ve francaladan 30 para indirim kararı verilmişti. Böylece 10 kuruş 30 para olan ekmek 10 kuruşa satılacaktı. Francala fiyatı da 15 kuruş 30 paraya indirilmişti. Ekmeğin bu dereceye kadar ucuzlaması son 10-15 seneden beri görülmemiş bir olaydı. Aslında ekmeğin bu ucuzluğu tüketiciler için cazip görülmekte ise de üreticiler için zarar teşkil etmekteydi. Çünkü hububat fiyatları düşmekte ve var olan hububata alıcı bulunamamaktaydı.³¹⁵

Un fiyatlarında düşüş devam ettiği için ekmek fiyatlarını tetkik eden komisyon da toplanarak fiyatları tekrar gözden geçirmişti ve fiyatlarda 20 para kadar indirim uygun görülmüştü. Böylece İstanbul'un her tarafında ekmek 9 kuruş 20 paraya satılacaktı. Francaladan da yapılan 20 paralık indirimle fiyatı 15 kuruş on para olmuştu. Bu süreçte ekmek fiyatlarının düzenli olarak düşmesi bu sürecin bir müddet daha uzayacağı fikrini akıllara getirmişti. Bu düşüş doğrultusunda ekmek kışın bile 10-11 kuruştan fazla bir fiyata çıkmayabilirdi.³¹⁶

1932 yılı Temmuz'unun on üçüncü çarşamba gününden itibaren ekmek dokuz kuruş on para francala on dört kuruştur.³¹⁷ Eylül'ün on dördüncü çarşamba gününden itibaren ise ekmek sekiz buçuk kuruşta kalmış ve francalaya on üç buçuk kuruş azamî fiyat uygun görülmüştü.³¹⁸

Daimi Encümen tarafından Şubat ayı başında yeni ekmek ve francala narhları tespit edilmişti. Ekmek fiyatı on para arttırılarak sekiz buçuğa, francala fiyatı da yirmi para arttırılarak on üç buçuk kuruşa çıkarılmıştı.³¹⁹

Belediye yaptığı incelemeler ve hesaplar sonucunda ekmek narhını sekiz kuruş otuz paradan sekiz buçuğa indirmişti. Son zamanlarda Anadolu'dan çok miktarda buğday gelmesi

³¹⁴ *Cumhuriyet*, 18 Ağustos 1930, s.2.

³¹⁵ *Cumhuriyet*, 8 Eylül 1930, s.2.

³¹⁶ *Cumhuriyet*, 15 Eylül 1930, s.2.

³¹⁷ *Cumhuriyet*, 12 Temmuz 1932, s.2.

³¹⁸ *Cumhuriyet*, 15 Eylül 1932, s.2.

³¹⁹ *Cumhuriyet*, 1 Şubat 1933, s.2.

beklenmekteydi. Ekmek fiyatının bu buğdaylar geldikten sonra yedi buçuğa kadar düşeceği tahmin edilmekteydi.³²⁰

İstanbul Belediyesi'nin ilanına göre 1933 yılı Mayıs'ının onuncu çarşamba gününden itibaren ekmek sekiz kuruş on para ve francala on üç kuruş olacaktı.³²¹ Mayıs'ın yirmi dördüncü gününden itibaren ise ekmek sekiz kuruş ve francala on üç kuruş olacak şekilde fiyatı belirlenmişti.³²²

1933 yılı Haziran ayının yedinci çarşamba gününden itibaren ekmek sekiz kuruş, francala on iki buçuk kuruş³²³ iken aynı yılın Ekim ayının yirmi beşinci çarşamba gününden itibaren ekmek altı kuruş otuz paraya, francala ise on bir kuruşa kadar düşmüştü.³²⁴

1934 yılının Ocak ayı başında ekmek fiyatı yedi kuruş on para, francala on bir buçuk kuruş iken³²⁵ ay ortasında zamlanan ekmek yedi buçuk kuruş, francala 12 kuruş olarak belirlenmişti. Ekmek fiyatının azar azar yükselmesinin, mevsim icabı olduğu ve geçen senelerde de aynı şekilde dalgalanmalar görüldüğünü Belediye İktisat müdürlüğü halka duyurmaktaydı.³²⁶ Bu fiyat dalgalanması Ocak ayının sonunda ekmekte yedi kuruş otuz para, francalada on iki buçuk kuruş;³²⁷ Şubat ayının sonunda ekmekte yedi kuruş otuz para ve francalada on iki kuruş olarak kendini göstermekteydi.³²⁸

Türk çiftçisini korumak, elindeki buğdayı yüksek fiyatla satın alarak ekonomik durumunu ıslah etmek için hükûmet ekmeğe kırk para zam yapmak üzere bir kanun lâiyhası hazırlamaktaydı. Bazı belediyeler gelirlerin azaldığını ileri sürerek bu zammın hiç olmazsa altmış paraya çıkarmak ve yirmi parasının belediyelere terkinin istemişlerdi. Hükûmet belediyelerin bu arzusunu kabul ettiği takdirde ekmekler var olan fiyatından altmış para fazlaya satılacak, buna karşılık İstanbul belediyesinin açığının büyük bir ihtimal kapanmasından başka, geliri bir miktar da artacaktı.³²⁹

1934 Mart'ında belirlenen yedi buçuk kuruşluk ekmek fiyatı ve on iki kuruşluk francala fiyatı son zamanlarda un fiyatlarının yükselmesinin bir etkisiydi.³³⁰ Bundan dolayı yeni narhı tespit eden komisyon toplanarak ekmeğin kilosuna on para zam getirmiş, böylece

³²⁰ *Cumhuriyet*, 25 Şubat 933, s.2.

³²¹ *Cumhuriyet*, 10 Mayıs 933, s.2.

³²² *Cumhuriyet*, 24 Mayıs 933, s.2.

³²³ *Cumhuriyet*, 11 Haziran 933, s.2.

³²⁴ *Cumhuriyet*, 26 Teşrinievvel 1933, s.2.

³²⁵ *Cumhuriyet*, 2 Kânunusani 1934, s.2.

³²⁶ *Cumhuriyet*, 16 Kânunusani 1934, s.2.

³²⁷ *Cumhuriyet*, 30 Kânunusani 1934, s.4.

³²⁸ *Cumhuriyet*, 13 Şubat 1934, s.4.

³²⁹ *Cumhuriyet*, 22 Şubat 1934, s.2.

³³⁰ *Cumhuriyet*, 13 Mart 1934, s.2.

ekmek fiyatları yedi buçuk kuruştan yedi kuruş otuz paraya çıkmıştı. Francala fiyatında ise değişiklik yoktu.³³¹

1934 yılı Haziran'ının yirminci çarşamba gününden itibaren ekmek dokuz kuruş otuz para ve francala on dört buçuk kuruştur.³³² Temmuz'un on sekizinci gününden itibaren ekmek dokuz buçuk ve francala on dört kuruştur.³³³ Ağustos'un birinci gününden itibaren ekmek dokuz kuruş on para ve francala on dört kuruştur.³³⁴ Ağustos'un on beşinci gününden itibaren ekmek dokuz ve francala on dört kuruştur.³³⁵ Aralık'ın beşinci çarşamba gününden itibaren ekmek dokuz kuruş on para, francala on üç buçuk kuruş olarak yılın ikinci kısmında da küçük dalgalanmalarla fiyatlar seyretti.³³⁶

1935 yılına gelindiğinde ise Mart'ın yirmi yedinci çarşamba gününden itibaren ekmek dokuz kuruş, francala on üç buçuk kuruş³³⁷, Ağustos'un yedinci çarşamba gününden itibaren ekmek on buçuk ve francala on dört buçuk kuruş³³⁸, ayın yirmi sekizinci çarşamba gününden itibaren ekmek on kuruş on para ve francala on dört buçuk kuruştur.³³⁹

Belediye Narh Komisyonu ekmek fiyatlarını haftada bir toplanarak tespit etmekteydi. Bundan sonra on beşte bir gün toplanılması kararlaştırılmıştı. Bu hale göre ekmek fiyatları da on beş günde bir değişecekti.³⁴⁰

Uray Genel Encümeni toplanarak ekmek narhını incelemiş, un ve buğday fiyatlarının yükselmesinden dolayı ekmek fiyatına da on para zam yapmıştı.³⁴¹ Bu zamdan kısa bir süre sonra tekrar inceleme yapmış ve bunun sonucunda ekmek fiyatına on para ilâve ile 10,75, francala fiyatına da yirmi para ilâve ile 14,50 kuruşa çıkmıştı. Bu fiyatlar bir sonraki günden itibaren uygulanacaktı.³⁴² Uzun zamandır Uray'da ekmek işleriyle meşgul olan komisyon, fırınların kendisine yaptığı müracaat üzerine un fiyatlarını yeniden inceleyerek ekmeğe otuz para ilave ile on iki kuruş otuz paraya çıkarmaya karar vermişti. Francala da on altı kuruşa bırakılmıştı.³⁴³

³³¹ *Cumhuriyet*, 22 Mayıs 1934, s.2.

³³² *Cumhuriyet*, 19 Haziran 1934, s.2.

³³³ *Cumhuriyet*, 17 Temmuz 1934, s.2.

³³⁴ *Cumhuriyet*, 31 Temmuz 1934, s.2.

³³⁵ *Cumhuriyet*, 14 Ağustos 1934, s.2.

³³⁶ *Cumhuriyet*, 4 Birincikânun 1934, s.2.

³³⁷ *Cumhuriyet*, 26 Mart 1935, s.2.

³³⁸ *Cumhuriyet*, 6 Ağustos 1935, s.2.

³³⁹ *Cumhuriyet*, 28 Ağustos 1935, s.2.

³⁴⁰ *Cumhuriyet*, 1 Eylül 1935, s.2.

³⁴¹ *Cumhuriyet*, 10 Eylül 1935, s.2.

³⁴² *Cumhuriyet*, 8 Birinciteşrin 1935, s.2.

³⁴³ *Cumhuriyet*, 26 Birinciteşrin 1935, s.2.

Fırıncıların müracaatı üzerine, ekmek fiyatlarını inceleyen komisyon tekrar toplanarak ekmek fiyatlarına çarşamba gününden itibaren başlamak üzere otuz para zam etmişti. Fakat Ankara'dan gelen, Uray Ekonomi Direktörü Asım Süreyya'nın da katılımı ile İl ve Şarbay Muhiddin Üstündağ'ın başkanlığında toplanan genel encümen borsa fiyat cetvellerini yeniden gözden geçirmiş, yapılan otuz paralık zammı yirmi paraya indirmek suretiyle ekmeğe on iki buçuk kuruş narh koymuştu. Alınan bu karar bir sonraki günden itibaren uygulamaya konulacaktı.³⁴⁴

1935'in sonlarına doğru buğday ve un fiyatlarının yükselmesi üzerine ekmek ve francala fiyatları da epeyce yükselmişti. Bazı gazeteler, ekmek fiyatının bu derece yükselmesinin fakir halk tabakasını, en temel gıdasını bile teminden âciz bıraktığını ve bu yüzden her bir kalorisi ve glüten miktarı birinci nevi ekmeğe yakın, fakat biraz çavdarla karışık ikinci nevi ekmek çıkarılmasını ortaya atmaktaydılar. Ekmek fiyatının yükselmesi üzerine aylık kazancı pek az olan fakir halk tabakasının gıdasını temin etmekte zorluk çektiği göz ardı edilemez bir gerçektir. Fırıncıların hemen hepsi ikinci nevi ekmek çıkarılmasında hemfikirlerdi. Uzun emeklerle meydana konduğu söylenen şimdiki ekmek çeşnisinin çoğunlukla ne hal aldığını İstanbul halkı gayet iyi bilirdi. Asıl sorun sadece bir formül bulmak değil, ona göre ekmek çıkartabilmektir. Gıda konusuna gelince iyi idare ve kontrol edilirse çeşnisi biraz daha aşağı olmakla beraber pekâlâ gıdalı ikinci nevi ekmek çıkartabilirdi. Amaç fakir tabakaya 8-10 kuruşa ekmek temin etmektir.³⁴⁵ İstanbul'da ikinci nevi ekmek satan fırınlar oldu.³⁴⁶ Sadece sert buğdaydan yapılmasına karar verilen ikinci nevi ekmek İstanbul'un pek çok fırınında çıkarılmaya başladı.³⁴⁷ Kasım'ın 19. gününden itibaren ikinci ekmek on bir kuruş otuz para, yirminci gününden itibaren birinci ekmek 14 kuruş, francala on sekiz kuruştur.³⁴⁸

Aralık ayında tespit edilmiş bulunan fiyata göre birinci nevi ekmeğin on iki kuruşa, ikinci nevi ekmeğin de on bir kuruşa satılması lâzımdır. Hâlbuki birçok fırınlarda birinci nevi ekmek on bir buçuk kuruşa, ikinci nevi ekmek te on buçuk kuruşa satılmaktaydı. Bu vaziyetten anlaşıldığına göre gerek birinci nevi, gerekse ikinci nevi ekmeklerin fiyatını daha aşağıda belirlemek mümkündür.³⁴⁹

³⁴⁴ *Cumhuriyet*, 29 Birinciteşrin 1935, s.2.

³⁴⁵ *Cumhuriyet*, 4 İkinciteşrin 1935, s.2.

³⁴⁶ *Cumhuriyet*, 7 İkinciteşrin 1935, s.1. Bkz. Ek.6

³⁴⁷ *Cumhuriyet*, 20 İkinciteşrin 1935, s.1. Bkz. Ek.7

³⁴⁸ *Cumhuriyet*, 20 İkinciteşrin 1935, s.5.

³⁴⁹ *Cumhuriyet*, 19 birincikânun 1935, s.2.

Belediye İstatistik Bürosu tarafından çıkarılan aylık ekonomik bültenin son nüshasında, ekmek fiyatına buğday veya unun esas tutulması ve son on sene zarfında ekmek fiyatlarının geçirdiği dalgalanmalar hakkında kıyaslamalı bir yazı yer almaktaydı. Bu yazıda, ekmek fiyatını tayin eden Belediyenin temel madde olarak unu ele akmaktaki amacının unun mamul bir madde olmasından ileri geldiği beyan edilmekteydi. İstatistiğe göre son on sene zarfında ekmek fiyatında şöyle bir dalgalanma kaydedilmişti. 1925 senesinde, ortalama 18,34 kuruştur. 1926 senesinde 16,75, 1927 senesinde 16,26, 1928 senesinde 17,14, 1929 senesinde 16,49, 1930 senesinde 11,98, 1931 senesinde 7,75, 1934 senesinde 8,52, 1935 senesinde de 10,34 kuruştur. Yine aynı istatistiğe göre, İstanbul şehri 1935 senesinde 85 gün dokuz kuruş on paradan, 85 gün dokuz kuruştan, 7 gün on kuruştan, 42 gün on bir kuruştan, 35 gün on buçuk kuruştan, 25 gün on kuruş on paradan, 10 gün otuz kuruş on paradan, 7 gün on bir kuruş yirmi paradan, 7 gün on iki kuruştan, 7 gün on iki buçuk kuruştan, 12 gün on üç kuruş yirmi paradan, 14 gün on dört kuruştan, ekmek yemişti.³⁵⁰

Belediye Daimî Encümeni, toplanarak ekmek ve francala fiyatlarını incelemişti. Son iki hafta zarfında Orta Anadolu'dan ve bilhassa Diyarbakır civarından fazla buğday geldiğinden, bunun un fiyatlarına da etki ettiği görülmüştü. Bu yüzden birinci nevi ekmeğe 11,50 kuruş, francalaya 16,50 kuruş fiyat konulmuştu. İkinci nevi ekmek, 11 kuruşta kalarak fiyatı değişmemişti.³⁵¹

Belediye Daimî Encümeni tarafından yapılan inceleme sonucu un fiyatlarının düştüğü görüldüğünden birinci nevi ekmeğe on para eksik ile on bir buçuk kuruş, ikinci nevi ekmeğe, on para eksilme ile on bir kuruş fiyat konulmuştu. Francala fiyatları ise değiştirilmeden bırakılmıştı.³⁵²

1936 yılı Mart'ının on birinci gününden itibaren birinci nevi ekmeğin kilosu on bir buçuk, ikinci nevi ekmeğin kilosu on kuruş otuz para ve francalanın kilosu on yedi kuruş olarak belirlenerek küçük dalgalanmaların devam ettiği bilinmekteydi.³⁵³

Narh komisyonu, toplanarak ekmek ve francala fiyatında esas olarak tutulan borsa fiyat cetvellerini incelemişti. Bu incelemeden, ikinci nevi ekmekte kullanılan un cinsinin

³⁵⁰ *Cumhuriyet*, 20 İkincikânun 1936, s.2.

³⁵¹ *Cumhuriyet*, 28 İkincikânun 1936, s.2.

³⁵² *Cumhuriyet*, 25 Şubat 1936, s.2.

³⁵³ *Cumhuriyet*, 11 Mart 1936, s.2.

indiği görüldüğünden ikinci nevi ekmeğin fiyatı on para indirilmek suretiyle 10 buçuk kuruş olarak tespit edilmiştir.³⁵⁴

Narh komisyonu 1936 Mart'ından sonra Mayıs ayında tekrar toplanarak, buğday ve un fiyatlarını incelemiş ve yine fiyatların düştüğü görüldüğünden birinci nevi ekmeğin fiyatı on para eksiklik ile 11,25, francala fiyatı da yirmi para indirilerek 16,50 kuruş olarak tespit edilmişti.³⁵⁵

1936 Mayıs'ının altıncı çarşamba gününden itibaren birinci ekmeğin on bir kuruş on para, ikinci ekmeğin on buçuk ve francala on altı buçuk kuruş³⁵⁶, 1 Temmuz 1936 tarihinden itibaren ise birinci nevi ekmeğin on bir buçuk, ikinci nevi ekmeğin on kuruş otuz para ve francala on altı kuruş olarak belirlenmişti.³⁵⁷

Fiyat belirlemek için toplanan narh komisyonu birinci nevi ekmeğin fiyatını eski fiyattan on para noksan ile on bir kuruş, francalayı 16 kuruş olarak tespit etmişti.³⁵⁸ Bir sonraki toplanmasında ise komisyon, un fiyatları bir miktar indiğinden birinci nevi ekmeğe, on para indirim ile on kuruş otuz para, ikinci nevi ekmeğe, on para eksiklik ile on kuruş on para, francalaya da yirmi para noksan ile on beş buçuk kuruş fiyat koymuştur.³⁵⁹ Sonraki narhta ise fiyatlar; birinci nevi ekmekte on para noksan ile 10,5 kuruş, ikinci nevi ekmekte on para düşüş ile 10 kuruş, francalada da yirmi para noksan ile 15 kuruş olarak belirlenip uygulamaya konulmuştu.³⁶⁰

1936 Eylül'ün de ise fiyatlar birinci nevi ekmekte on kuruş yirmi para, ikinci nevi ekmekte on kuruş, francalada on beş kuruş şeklindeydi.³⁶¹ Un fiyatlarında düşme görüldüğünde bu halden halkın da istifade etmesi için ekmeğin fiyatlarında indirim yapılmıştı. Bu indirime göre, francala yirmi para noksan ile 14,5, birinci nevi ekmeğin 15,25, ikinci nevi ekmeğin de 9,25 kuruştan satılacaktı.³⁶² Un ve buğday fiyatlarındaki inceleme sonucu görülen indirimle bunun ekmeğin fiyatına yansıtılması kararı alındı. Buna göre, birinci nevi ekmeğin 20 noksan ile 9,75 kuruşa, ikinci nevi ekmeğin yirmi noksan ile 9 kuruşa indirmişti. Komisyon francalayı 14,50 kuruşta değiştirmeden bırakmıştı.³⁶³

³⁵⁴ *Cumhuriyet*, 24 Mart 1936, s.2.

³⁵⁵ *Cumhuriyet*, 5 Mayıs 1936, s.2.

³⁵⁶ *Cumhuriyet*, 6 Mayıs 1936, s.2.

³⁵⁷ *Cumhuriyet*, 1 Temmuz 1936, s.2.

³⁵⁸ *Cumhuriyet*, 25 Ağustos 1936, s.2.

³⁵⁹ *Cumhuriyet*, 8 Eylül 1936, s.2.

³⁶⁰ *Cumhuriyet*, 22 Eylül 1936, s.2.

³⁶¹ *Cumhuriyet*, 23 Eylül 1936, s.2.

³⁶² *Cumhuriyet*, 20 Birinciteşrin 1936, s.2.

³⁶³ *Cumhuriyet*, 3 İkinciteşrin 1936, s.2.

1936 yılı Kasım ayı 16. çarşamba gününden itibaren birinci nevi ekmek 10 kuruş, ikinci nevi ekmek 9 kuruş, francalanın kilosu 14,5 kuruştur.³⁶⁴ Aynı yılın Kasım ayının otuzuncu çarşamba gününden itibaren birinci ekmek on kuruş otuz para, ikinci ekmek dokuz buçuk, francala on beş kuruştur.³⁶⁵

1937 yılına gelindiğinde Ocak ayı fiyatları şu şekildeydi: Birinci nevi ekmekle ikinci nevi ekmek fiyatını değiştirmemiş sadece francala fiyatına 20 para zam getirmişti. Bu fiyatlar 15 gün için geçerli olacaktı.³⁶⁶

1937 yılının ilk ayında fiyatlar şöyle seyretti: Ocak on üçüncü çarşamba gününden itibaren birinci nevi ekmek on kuruş otuz para, ikinci nevi ekmek dokuz kuruş yirmi para, francala on beş buçuk kuruş³⁶⁷, Ocak yirmi yedinci çarşamba gününden itibaren birinci nevi ekmeğin en düşük fiyatı on bir kuruş, ikinci nevi ekmeğin on kuruş ve francalanın on beş buçuk kuruştur.³⁶⁸

Aynı yılın Haziran ayının ikinci gününden itibaren birinci ekmek on bir, ikinci ekmek on, francala on altı kuruş³⁶⁹, Haziran'ın otuzuncu çarşamba gününden itibaren, birinci nevi ekmek on kuruş otuz para, ikinci nevi ekmek on kuruş, francala on altı kuruştur.³⁷⁰

On beş günde bir tespit edilen ekmek ve francala narhları 1937 yılının ikinci yarısında birkaç aydır hiç değişmemekteydi. Bu durumun bir ay kadar daha devam edeceği tahmin edilmekteydi. Bir ay sonra ise yeni mahsul gelmeye başlayınca fiyatların indirilmesi mümkün olacaktı.³⁷¹

1937 Eylül ayına gelindiğinde de ekmek ve francala fiyatlarında iki aydan beri aynı fiyatın geçerli olduğu görülmüştü. Son zamanlarda buğday fiyatlarının düşüşü üzerine bir sonraki hafta için ekmeğin kilosundan on; francaladan da yirmi para indirilmişti.³⁷²

Eylül'ün sekizinci çarşamba gününden itibaren birinci nevi ekmek on buçuk kuruş, ikinci nevi ekmek on kuruş, francala on beş buçuk kuruştur.³⁷³ Ekim'in yirminci çarşamba gününden itibaren birinci ekmek on kuruş yirmi para, ikinci ekmek dokuz kuruş otuz para,

³⁶⁴ *Cumhuriyet*, 15 Birincikânun 1936, s.2.

³⁶⁵ *Cumhuriyet*, 30 Birincikânun 1936, s.2.

³⁶⁶ *Cumhuriyet*, 12 İkincikânun 1937, s.4.

³⁶⁷ *Cumhuriyet*, 13 İkincikânun 1937, s.2.

³⁶⁸ *Cumhuriyet*, 26 İkincikânun 1937, s.5.

³⁶⁹ *Cumhuriyet*, 4 Haziran 1937, s.2.

³⁷⁰ *Cumhuriyet*, 30 Haziran 1937, s.2.

³⁷¹ *Cumhuriyet*, 27 Ağustos 1937, s.2.

³⁷² *Cumhuriyet*, 7 Eylül 1937, s.2.

³⁷³ *Cumhuriyet*, 8 Eylül 1937, s.2.

francala on beş kuruştı.³⁷⁴ Kasım'ın 17. çarşamba gününden itibaren birinci ekmek on kuruş otuz para, ikinci ekmek on kuruş, francala on beş kuruştı.³⁷⁵

İstanbul Belediye Mecmuası ekmek fiyatıyla alakalı şu bilgileri vermektedir:

“Ekmek hep kilo ile satılmıştır. Ve narha tabi olduğuna göre İstanbulun her üç mıntıkasında da aynı olacağı pek tabiidir. 931 senesinde 8.00 kuruşa satılmış olan ekmek 932 de 8.20, 933 de 7.75, 934 de 8.50 ve 935 de de 10.41 e satılmıştır ki, gittikçe yükseldiği görülüyor.”³⁷⁶

1938 yılı Ocak ayının on ikinci çarşamba gününden itibaren birinci ekmek on kuruş yirmi para, ikinci ekmek on kuruş, francala on beş kuruştı.³⁷⁷ Ekmek fiyatlarını tespit eden komisyon toplanarak bir sonraki haftanın narhı üzerinde inceleme yapmıştı. Birinci nevi ekmeğin on para, francalanın yirmi para indirilmesine ve ikinci ekmek narhının da aynı şekilde kalmasına karar verilmişti.³⁷⁸ Buna göre 6 Nisan 1938 tarihinden itibaren birinci nevi ekmek on kuruş, ikinci nevi ekmek dokuz kuruş yirmi para, francala on dört kuruş yirmi para olacaktı.³⁷⁹ 1938 Ekim ayından itibaren ise birinci nevi ekmek dokuz kuruş otuz para, ikinci nevi ekmek dokuz kuruş on para, francala on dört kuruş yirmi para olacak şekilde belirlenmişti.³⁸⁰

1938 yılı sonuna doğru yapılan incelemeler sonucunda İstanbul'daki birinci nevi ekmeğin sekiz buçuk, ikinci nevi ekmeğin yedi buçuk kuruş üzerinden satılmasına karar verilmişti.³⁸¹ İstanbul'da ekmeğin fiyatı 1933 yılında 7.92 kuruş iken 1940 yılında 10.74 kuruşa çıkmıştı. Aradaki artış oranı % 35.6 idi.³⁸²

³⁷⁴ *Cumhuriyet*, 20 Birinciteşrin 1937, s.2.

³⁷⁵ *Cumhuriyet*, 17 İkinciteşrin 1937, s.2.

³⁷⁶ *İstanbul Belediye Mecmuası*, Birinci ve İkinci Teşrin 1937, Yıl 14, Sayı 158-189, s.700.

³⁷⁷ *Cumhuriyet*, 12 İkincikânun 1938, s.2.

³⁷⁸ *Cumhuriyet*, 5 Nisan 1938, s.2.

³⁷⁹ *Cumhuriyet*, 6 Nisan 1938, s.2.

³⁸⁰ *Cumhuriyet*, 19 Birinciteşrin 1938, s.2.

³⁸¹ *Cumhuriyet*, 21 İkinciteşrin 1938, s.2.

³⁸² Kadir Kasalak, “Teşvik-i Sanayi Kanunları ve Türkiye’de Sanayileşme Etkileri”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2012, Sayı 27, s.77 (Kaynakta bu artış oranı % 85.6 olarak belirtilmiştir.).

SONUÇ

Ziraat, sanatların en karışık ve zor olanıdır. Ziraatı yalnız havaya ve köylüye bağlamak doğru değildir. Ziraat bütün bir memleket işidir. Köylüsünden memuruna, çiftçisinden bankacısına kadar herkesin ziraat işinde bir tesiri olabilir. Irkın bereketini özellikle havadan beklemek bu asrın insanlarına yakışmamaktadır.

Buğday ziraati, önceden bir toprak ve uygun hava meselesi iken sonradan milletleri çok fazla meşgul eden zor bir hayat meselesi oldu. Medeniyet ilerledikçe şüphesiz ihtiyaçlar arttı ve çeşitlendi. Ve karnı tok olanlar için ekmek ihtiyacı, diğer ihtiyaçlar yanında basit ve ilkel bir nitelik aldı. Bununla beraber herhangi bir afet insanlara ve hatta milletlere ekmek ihtiyacının önemini ortaya atmaktan geri kalmıyordu. Bu ihtiyaç kesin bir şekilde temin edilmedikçe medeniyet hayatına sağlam ve devamlı bir zemin hazırlamanın olanağı yoktu.

I. Dünya Savaşı'nın sebebiyet verdiği binbir türlü felaket içinde hiç şüphesiz en önemlisi ekmek kıtlığı olmuştu. Birçok millet lüks ve servetin beraberinde getirdiği mükellef sofralar üzerinde vesika ile tedarik edilebilen bir parça ekmeğin hayatı beşer için ne kadar önemli olduğunu o zaman anlamıştı. Bilim ve teknoloji ne ölçüde gelişirse gelişsin insanlık daima toprağa bağlı kalacak ve en başlı gıdasını daima onun içinde arayacaktı. Bunun için de harp galesi biter bitmez birçok millet derhal yeni bir buğday siyaseti takibine başlamıştı.

Savaş zamanlarında köylünün şehirliden daha düşkün durumda olması beklenirdi. Fakat buhran zamanlarında köylünün karnının tok sırtının pek olduğu zamanlarda olurdu. Çünkü köylü ekmeğin doğrudan doğruya müstahsiliydi. Müstahsil milletler buhranlı zamanlarda sadece kendilerini düşünüp başkalarına bir şey vermeyebilirdi. Başka ülkelerin ipeğinden, lavantasından bir müddet vazgeçmek mümkündü. Fakat ekmek, sabah akşam sofrada kendisini göstermeliydi.

Âlimler, kimyagerler toprağı, tohumu tahlil edip her iklim, havaya uyacak türde ürünler bulurdu. Ziraat uzmanları en iyi ekim usullerini gösterir, bankalar kredi kolaylıkları sağlar, ticaret odaları satışları sıraya koyarlardı. Devlet de bütün bu aşamalara yüksekte gözetir ve idaresi altındaki nakliyat araçlarına ziraatı teşvik edecek tedbirler aldırırdı.

Köylü bir ziraat işçisiydi. Asıl ziraat sanatını bölgelere göre organize etmek bütün millete ve tabii umumi işlerin sorumluluğunu üstlenmiş olan devlete ait bir vazifeydi. Siyasetlerin en faydalısı olduğu kadar belki de en zoru buğday siyasetiydi.

İstanbul, jeopolitik olarak önemli bir şehir olmasından kaynaklanan özelliklere sahip bir mıntıkaydı Bu anlamda İstanbul'u diğer büyük şehirlerden ayrı tutmak gerekir. Osmanlı

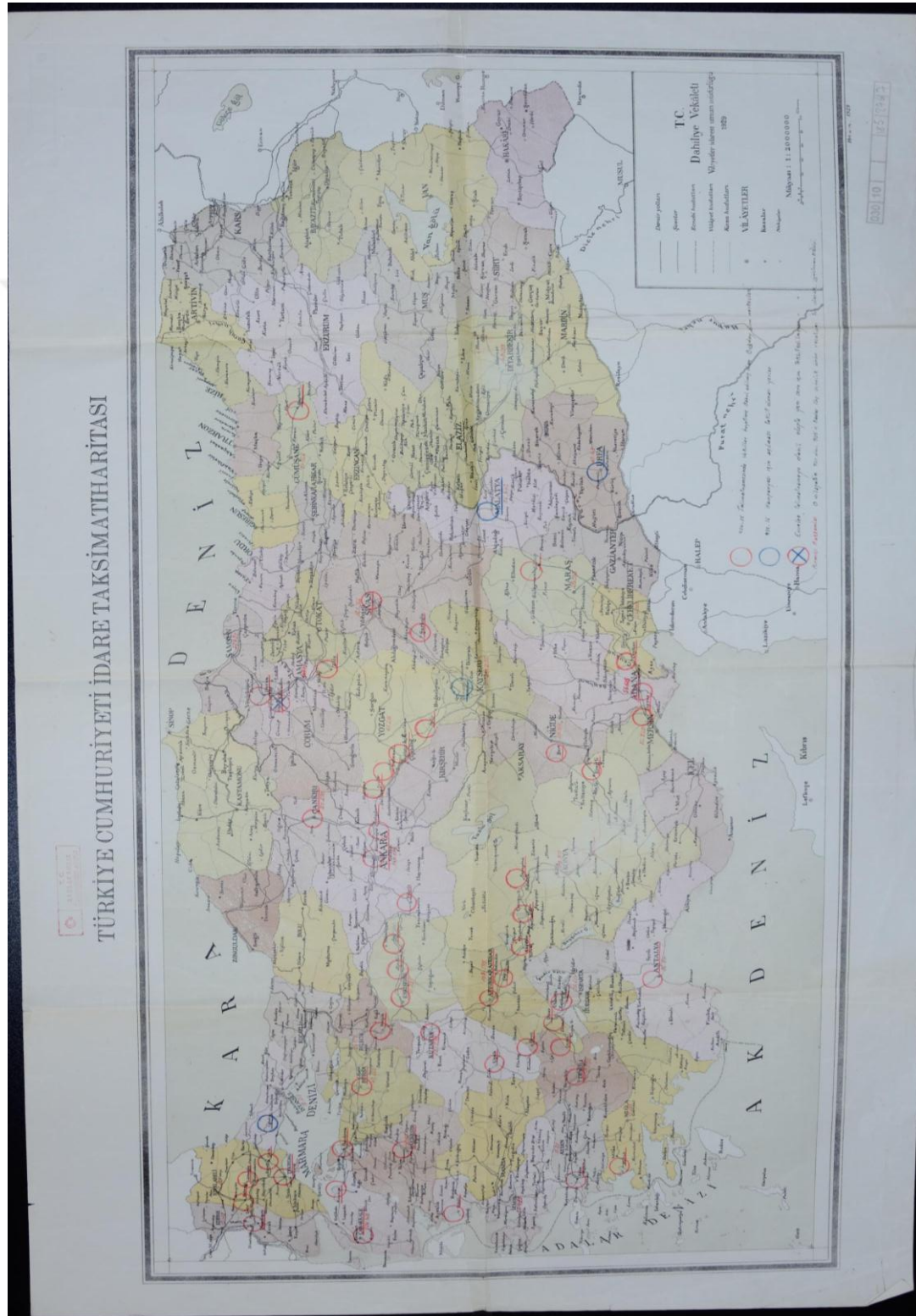
Devleti denilince belki de ilk akla gelen bu şehirdi. İstanbul halkının zorunlu ihtiyaç maddelerinden birisi olan ekmeğin fiyatındaki artış sosyal problemlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştu. Osmanlı idaresi kriz dönemlerinde huzurun sağlanması adına fiyat istikrarını sağlayıcı müdahalelerde bulunmuş, halkın çektiği sıkıntıyı azaltmak için fırıncı esnafını finanse ederken hazinenin imkânlarını sonuna kadar kullanmaktan geri durmamıştır.

Osmanlı esnafının en önemli kollarından biri de ekmekçi esnafıydı. Ekmek temel beslenme maddesi olduğu için devlet tarafından öncelikli ve ayrıcalıklı bir yere oturtularak değerlendirilmişti. Devletler ekmek meselesini çok önemsemiş, toplumu “beslemeyi” ciddi bir konu olarak görmüşlerdi. Bu mirası devralan Türkiye Cumhuriyeti de zorlu şartlar altında zorlu bir buğday siyaseti yürütmeye çalıştı. Buğdayın ekim anından başlayarak sofralara ulaştığı zamana kadar geçen süreci nizamname, ferman, genelge ve kurallarla kontrol altında tutmaya çalıştı.

Yeni Türk Devleti Cumhuriyet’in ilanıyla birlikte derin bir problemler silsilesiyle karşı karşıya kalmıştı. Yurt içi ve yurt dışındaki tüm şartlar değerlendirilerek ekonomi politikaları belirlendi. Halkın büyük çoğunluğunu oluşturan köylülerin durumunu düzeltmek için hububat politikalarına önemle yöneldi. Devlet, 1923 yılı itibarıyla kendini toparlama yolunda ilerlerken sadece kendi sınırlarını değil tüm dünyayı etkileyen ekonomik krizin etkisinden korunmanın yollarını aradı. Devletin bankası olan Ziraat, köylüden hububat satın alırken bir yandan da fiyat politikalarını mevsime ve köylüye göre dengede tutmakla mükellefti. Özellikle İstanbul’da savaş sonrası hissedilen hayat pahalılığına karşı buğday fiyatları mevsime göre; un fiyatları buğdaya göre; ekmek fiyatları da un fiyatına göre dengede tutulmaya çalışılmaktaydı. Şartlar her zaman kolay değildi, krizler, engeller çıktı karşısına Cumhuriyet’in. Fakat türlü zorluklara rağmen toprağın en güzel nimetiyle fakir halkının karnını doyurmasını, zengin kısmın sofralarını süslemesini sağladı kutsal olan “ekmek” ile.

Ek. 1: Buğday alım merkezlerini gösterir harita

Başkanlık Osmanlı Arşivi, 00.00.1929.

Ek. 2: Eskişehir silo yapımı

Cumhuriyet Gazetesi, 5 Temmuz 1935.

Ek.3: İstanbul buğday nakliyatı

Cumhuriyet Gazetesi, 16 İkinciteşrin 1935.

Ek.4: Dağlar gibi un ve buğday stoku olan İstanbul değirmenlerinden birinin bir köşesi

Cumhuriyet Gazetesi, 8 İkinciteşrin 1935.

*Dağlar gibi un ve buğday stoku olan İstanbul değirmenlerinden
birinin bir köşesi...*

Ek. 5: İstanbul fırınlarından biri

Cumhuriyet Gazetesi, 11 Temmuz 1935.

Ek. 6: İstanbul sokaklarında ikinci nevi ekmek satılırken

Cumhuriyet Gazetesi, 7 İkinciteşrin 1935.

Ek. 7: D n  ıkarılmaĝa başlanan ikinci nevi ekmekler

Cumhuriyet Gazetesi, 20  kinciteşrin 1935.

KAYNAKÇA

ARŞİV

Başkanlık Cumhuriyet Arşivi

SÜRELİ YAYINLAR

Cumhuriyet

İstanbul Belediye Mecmuası

İstanbul Şehremaneti Mecmuası

Milliyet

Kadro

Türkiye Ziraat Bankası Mecmuası

BASILİ ESERLER

Avcıoğlu, Doğan, *Türkiye'nin Düzeni (Dünü, Bugünü, Yarını)*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1982.

Aynural, Salih, *İstanbul Değirmenleri ve Fırınları, Zahire Ticareti (1740-1840)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002.

Başar, Ahmet Hamdi, *Atatürk'le Üç Ay*, Tan Matbaası, İstanbul 1945.

Boratav, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-1985*, Gerçek Yayınları, İstanbul 1995.

Bozis, Sula, *İstanbul Lezzeti*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Çev. Foti Benlisoy-Stefo Benlisoy, İstanbul, 2002.

Demirtaş, Mehmet, *Osmanlıda Fırıncılık Onyedinci Yüzyıl İstanbul Örneği*, Atıf Yayınları, Ankara, 2014.

Güçer, Lütfi, *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul, 1964

Kip, Ergün, *"Türkiye'de Taban Fiyatları, Destekleme Alımları ve İç Ticaret Hadleri"*, Türkiye'de Tarımsal Yapılar, Ankara, 1988.

Kuter, Murat, *İnsan ve Ekmek*, Kuter Yayıncılık, Bursa 2011.

Naskali, Emine Gürsoy, *Ekmek Kitabı*, Kitabevi, İstanbul, 2014.

Ögel, Bahaeddin, *Türk Kültür Tarihine Giriş-4, Türklerde Yemek Kültürü*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1978.

Tezel, Yahya S., *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994.

Tosun, Osman, *Türkiye’de Buğdayın Standardizasyonu Üzerine Araştırmalar*, Ankara, 1953.

TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2009, Ankara 2010.

Ünsal, Artun, *Nimet Geldi Ekine (Türkiye’nin Ekmeklerinin Öyküsü)*, Yapı Kredi Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2016.

MAKALELER

Aruoba, Çelik, “Cumhuriyet’in Kuruluş Yıllarında Türkiye’nin Tarımsal Yapısı ve Tarıma Yönelik Politikalar”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları*, 513, Ankara, 1982.

Berber, Şarika Gedikli, “Osmanlı’nın Son Döneminden Cumhuriyet’in İlk Yıllarına Liberalizm-Devletçilik Çatışması”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XXVII, Temmuz 2011, Sayı 80.

Coşar, Nevin, “Cumhuriyet Döneminde Denk Bütçe Politikasına Geçiş”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XI, Mart 1995, Sayı 31.

Çavdar, Necati, “Mütareke Dönemi’nin İlk Aylarında İstanbul’da Ekmek Meselesi”, *Belleten*, Cilt LXXVIII, Sayı 281, 2014.

Çelebican, Gürgân , “Atatürk Döneminde Para-Kredi Siyaseti ve Kurumlaşma Hareketi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları*, 513, Ankara, 1982.

Dâver, Bülent, “Atatürk ve Ekonomi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XI, Mart 1995, Sayı 31.

Doğru, Cem, “Birinci Dünya Savaşı Döneminde Ekonomide Bir Kurumsallaşma Çabası: İaşe Nezareti”, *Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, No:04/2009.

Duman, Doğan, “Türkiye’nin Sanayi Ve Tarım Politikasının Oluşturulmasında Birinci Sanayi ve Birinci Ziraat Kongrelerinin Etkileri”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Sayı 41, 2015.

Durmuş, Savaş; Aydemir, N. Kemal, “Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923-1938)”, *KAÜİİBFD*, Cilt 7, Sayı 12, 2016.

Erdoğan, Mert Can, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türk İktisat Düşüncesinde Tarım ve Kalkınma”, *Türkiye’de Tarım Politikaları ve Ülke Ekonomisine Katkıları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 2019.

Ergin, Feridun, “Birinci Dünya Savaşı’nda Ve Atatürk Döneminde Fiyatlar Ve Gelirler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt III, Kasım 1986, Sayı 7.

Göktürk, Hakkı, “Buğday”, *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, 1963, Cilt 6.

----- “Ekmek”, *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, 1968, Cilt 9.

----- “Fırın, Fırımlar”, *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, 1971, C. 10.

Hatipoğlu, Şevket Raşit, Türkiye’de Zirai Buhran, *Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Yayını*, Ankara, 1936.

İnci, İbrahim, “Cumhuriyet Dönemi Türkiye’inde Tarımsal Kredi Konusundaki Gelişmeler (1923-1938)”, *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi*, 2010-I.

Karataşer, Büşra, “Birinci Dünya Savaşı Ve Mütareke Döneminde İstanbul’un İfaşesi”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, 2013.

Kasalak, Kadir, “Teşvik-i Sanayi Kanunları ve Türkiye’de Sanayileşme Etkileri”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2012, Sayı 27.

Keskin, Halit; Zehir, Cemal, Ekmekçilik Sektör Araştırması, *İstanbul Ticaret Odası Yayınları*, Yayın no:2011-10, İstanbul, 2011.

Kolaç, Bedrettin, “Türkiye’de Hububat Politikaları (1923-1950)”, *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara, 2002, c.17.

Korum, Uğur, “1923-1929 Döneminde Türkiye’de İmalat Sanayii ve Sanayi Politikaları”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları*, 513, Ankara, 1982.

Mahmutoğlu, Tansu Barış; Mutlu, Hasan, “Sandıkta Tarım: CHP’nin Seçim Beyannamelerinde Tarımsal Faaliyetlere İlişkin Vaatler (1923-1943)”, *Türkiye’de Tarım Politikaları ve Ülke Ekonomisine Katkıları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 2019.

Metintaş, Mustafa Yahya; Kayıran, Mehmet, “1929 Dünya Ekonomik Krizinin Türk Tarımına Etkileri ve 1931 Birinci Türkiye Ziraat Kongresi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2016/1, sayı:23.

Özçelik, Özer; Tuncer, Güner, “Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1) , 2007.

Özdinç, Hülya Kendir, “Tarımda Kamu Politikalarının Başlangıcı: “Buğday Meselesi”, 1932-1945”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2010-1.

Samancı, Özge, “Osmanlı Kültüründe Ekmeğin Simgesel Anlamları”, *Yemek ve Kültür*, İlkbahar 2013, sayı 32.

Tızlak, Fahrettin, “Hatt-ı Hümayunlar Işığında III. Selim Dönemi’nde İstanbul’da Fırınlara Ve Ekmeklerin Tebdil-i Kıyafetle Denetimi”, *Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi*, Volume III, 2015.

Türk, İsmail, “Atatürk ve Türk Malî Sistemi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları*, 513, Ankara,1982.

Uzun, Ahmet, “Osmanlı Devleti’nde Şehir Ekonomisi ve İaşe”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 3, Sayı 6, 2005.

Yavuz, Fahri, “Türkiye’de Tarım Politikası”, *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 31, Özel Sayı, 9-22,2000.

Yiğit, Ali Ata, “Türkiye’nin Tarıma Dayalı Sanayi Politikası (1923-1938)”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 13(2) 2012.

Yüksel, Hasan, “Atatürk’ün Devletçilik Anlayışı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XII, Temmuz 1996, Sayı 35.

Zarakolu, Avni, “1929/30 Dünya Ekonomik Krizi Karşısında Türk Ekonomisi ve Alınan Krizle Mücadele Tedbirleri”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları*, 513, Ankara, 1982.

TEZLER

Aykanat, Mehmet, *1923-1938 Döneminde Türk Tarım Politikası*, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007.

Çok, Ahmet Turan, *1929 Dünya Ekonomik Buhranı Ve Türk Basınına Yansımaları*, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2018.

Erceyes, Salih, *Tarihi Açısından Atatürk Dönemi İktisat Politikaları (1923-1938)*, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2005.

Karahan, Aynur Gül, *Atatürk Dönemi Ve Sonrasında Tarım Politikalarının Gıda Sanayiine Yansımaları (1923-1960)*, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2015.

Kırılmaz, Gülin, *Son Telgraf Gazetesi (1924-1925)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014.

Turgul, Eda Çekil, *XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul'un Ekmeği: İlle Somun*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2017.

Yıldırım, Vehbi Emre, *1923-1938 Yılları Arasında Türkiye'de Sanayi Alanında Özel Sektör- Devlet İlişkilerinin Tarihi ve Ekonomik Açısından Analizi*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir, 2014.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

Temel, Mehmet, *Mütareke Dönemi İstanbul'unda Sosyal Yaşam ve Sorunlar*, <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=351577>, (Erişim Tarihi 24.10.2017).